

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ТА ЕТНОЛОГІЇ
ім. М. Т. РИЛЬСЬКОГО

Л. М. ХАЛЮК

**УСНІ НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ
УКРАЇНЦІВ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ЛЕМКІВЩИНИ,
ХОЛМЩИНИ, ПІДЛЯШШЯ ТА НАДСЯННЯ:
ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНА СПЕЦИФІКА,
ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ**

Монографія

Київ
2014

УДК [801.8:81'42]–054.7 (438=161.2) “1947”
ББК)
Х

Головний редактор

Г. А. Скрипник

Відповідальний редактор

Л. К. Вахніна

Рецензенти:

Р. П. Радішевський – доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри полоністики Інституту філології КНУ ім. Тараса Шевченка,
член-кореспондент НАН України
М. М. Сулима – доктор філологічних наук, заступник директора з наукової роботи
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, член-кореспондент НАН України

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України*

Халюк Л. М.

Х Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини,
Підляшшя та Надсяння: жанрово-тематична специфіка, художні особливості / Л.
М. Халюк. – К., 2013. – 208 с.
ISBN

Монографія присвячена прозовому фольклору про переселення українців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння 1947 року в Польщі. У праці проаналізовано усні наративи про переселення 1947 року як конкретно-історичну й художню цілісну систему та досліджено коло питань, які досі були вивчені недостатньо: з'ясовано історичні передумови формування прози про переселення цього періоду; висвітлено основні етапи збирання й вивчення усної прози Лемківщини, Холмщини Підляшшя та Надсяння; розглянуто теоретичні аспекти жанрової специфіки усного народного оповідання та проаналізовано його дефінітивні ознаки; визначено тематичні й сюжетні групи усних наративів, їхню художню специфіку.

Рекомендується фольклористам, мистецтвознавцям, історикам, викладачам і студентам вищих навчальних закладів, а також усім, хто цікавиться як духовним та історичним минулим нашої Батьківщини, так і її сьогоденням.

ББК

ЗМІСТ

<i>ПЕРЕДНЄ СЛОВО</i>	5
<i>ВСТУП</i>	6
РОЗДІЛ 1. УСНА НАРОДНА ПРОЗА УКРАЇНЦІВ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ: (ІСТОРІЯ ЗБИРАННЯ ТА ВИВЧЕННЯ, СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ)	14
1.1. Збирання, публікація та дослідження фольклору українців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння в II пол. XX ст. – поч. XXI ст.	14
1.2. Рецепція усних народних оповідань в сучасній фольклористиці	39
РОЗДІЛ 2. УСНІ НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ ПРО ПЕРЕСЕЛЕННЯ: ТЕМАТИЧНА СПЕЦИФІКА	66
2.1. Тема депортації у меморатах українців-переселенців ..	66
2.2. Вияви етнічної ідентичності в наративах українців ...	92
2.3. Образ «малої батьківщини» в місцевій оповідній традиції	108
РОЗДІЛ 3. ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ УСНИХ НАРОДНИХ ОПОВІДАНЬ ПРО ПЕРЕСЕЛЕННЯ 1947 РОКУ	125
3.1. Жанрова специфіка усних наративів	125
3.2. Поетика меморатів про переселення 1947 року	152
<i>ВИСНОВКИ</i>	170
<i>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ</i>	177
<i>ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК РЕСПОНДЕНТІВ</i>	212

CONTENT

<i>FOREWORD</i>	6
<i>INTRODUCTION</i>	7
SECTION 1. Oral folk stories of Ukrainians-settlers (history of collection and study, modern interpretation)	14
1.1. Collection, publication and study of folklore of Ukrainians of Lemkivshchyna, Holmshchyna, Pidljashja and Nadsjannja in the second half of the XX-th –beginning of the XXI-st century	14
1.2. Reception of oral folk stories in the modern in modern folklore studies	39
SECTION 2. Oral folk stories about resettlement: subject specificity	66
2.1. Deportation theme in memorates of the Ukrainian settlers	68
2.2. Expressions of ethnic identity in narratives of Ukrainians	92
2.3. Reflection of «small homeland» in the local narrative tradition	108
SECTION 3. Peculiarities of oral folk stories about the resettlement in 1947.	125
3.1. Genre specificity of oral narratives	125
3.2. Poetics of memorates about the resettlement in 1947	152
<i>CONCLUSIONS</i>	170
<i>REFERENCES AND LITERATURE</i>	177
<i>INDEX OF RESPONDENTS BY NAME</i>	212

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Поява цієї монографії була б неможливою без допомоги та підтримки багатьох людей на різних етапах її написання. Тому висловлюю глибоку подяку директору Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського академіку Ганні Аркадіївні Скрипник та заступнику директора Оксані Василівні Шевчук за підтримку в написанні та виданні цієї книги.

Сердечно дякую завідувачу відділу мистецтва та народної творчості зарубіжних країн Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Ларисі Костянтинівні Вахніній, завідувачу відділу фольклористики Миколі Костянтиновичу Дмитренку та моїм колегам за наукову критику, дружню підтримку та постійну допомогу в ході написання праці.

Також хочу подякувати професору Варшавського університету Валентині Олександрівні Соболю за допомогу в пошуку літературних джерел і доценту кафедри цивільного права та процесу Національної академії внутрішніх справ Володимирі Івановичу Бірюкову за допомогу в налагодженні контактів з людиною, без якої важко уявити написання цієї книги, – **Евеліною Грабан** (Польща, Люблін). Без її тривалої та безкорисливої допомоги ця праця не змогла б стати настільки повною та «ілюстрованою» оповідними зразками.

Дякую за терпіння, допомогу й розуміння моїм батькам Вірі Михайлівні і Миколі Івановичу та чоловіку Сергію Олександровичу.

Монографія опублікована за цільової фінансової підтримки молодих учених НАН України, які виступали з науковими повідомленнями на засіданнях Президії НАН України.

ВСТУП

Своєрідним, унікальним явищем європейського культурного простору є фольклор про переселення українців у 1947 році з українських етнічних і прилеглих територій (Надсяння, Лемківщини, Холмщини, Підляшшя) на так звані *Повернені*¹ західні та північні землі Польщі, відоме в історії під назвою «операція “Вісла”», що цілісно відобразив події та явища суспільного життя українців у тих конкретно-історичних умовах, у яких їм доводилося виживати.

Оповідна традиція українців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння, як і їхня духовна культура загалом, є однією з малодосліджених тем сучасної української фольклористики. До цього спричинилося кілька об'єктивних чинників. Згідно з Угодою між Урядом УРСР та Польським комітетом національного визволення, підписаною в Любліні 9 вересня 1944 року, українське населення, яке проживало в Закерзонні²,

---

¹ *Повернені землі (Ziemia Odzyskana)* – термін, що його вживають на позначення територій, які відійшли до Польської Народної Республіки після Другої світової війни в Силезії та на Помор'ї за умовами міжнародних Ялтинської та Потсдамської конференцій 1945 року, а також у результаті двосторонніх договорів із СРСР у 1945–1956 роках, і які складають третину території країни.

² Термін «Закерзоння» використовують в українській історіографії щодо колишніх етнічних українських земель Підляшшя, Холмщини, Надсяння, Західної Бойківщини та Лемківщини, які після Другої світової війни опинилися поза суцільним українським масивом. Походить він від прізвища міністра закордонних справ Великобританії Керзона, який запропонував 1919 року лінію розмежування російських і австрійських військ. Лінія Керзона вперше стала державним кордоном у 1939 році і є в тому самому статусі до сьогодні. Польська історіографія не визнає терміна «Закерзоння». Цю територію становили такі міста сучасної Польщі: Бяла Подляска, Парчів, Володава, Холм, Красностав, Хрубешув, Замоць, Томашув Любельські, Білгорай, Любачів, Ярослав, Перемишль, Березів, Сянок, Лісько, Коросно, Ясло, Горлиці, Новий Сонч, Новий Тарг.

мало добровільно переїхати до Радянської України. Цю масштабну депортацію можна поділити на три етапи: I етап – «добровільне переселення» (вересень 1944 р. – серпень 1945 р.), під час якого місцеві жителі не поспішали залишати обжиті місця (до 1 березня 1945 р. в Україну із Закарпаття переселилася лише 81 тис. осіб); II етап – «насильницька депортація» в Україну (вересень 1945 р. – серпень 1946 р.); III завершальний етап – операція «Вісла» (квітень–липень 1947 р.), формальним приводом якої стала загибель у березні 1947 року під час бою з загонами УПА заступника міністра оборони Польщі К. Сверчевського. Після цієї події польським керівництвом було ухвалено рішення про виселення українців і членів змішаних українсько-польських родин з українських етнічних територій і поселення їх на *Повернутих* західних та північних землях з обов'язковим розпорошенням серед польського населення.

Ця трагедія надзвичайно ускладнила збереження українських традицій і спричинила значне уповільнення та деформацію в розвитку культури, зокрема духовної. Психологічна орієнтація на фізичне виживання в нових умовах змусила українців, які опинилися поза звичним культурним і природно-географічним середовищем, приховувати свою національну належність. Фольклор українців-переселенців із Закарпаття понад півстоліття значною мірою замовчувався й перебував поза увагою дослідників. У колишньому СРСР не могло бути й мови про будь-які дослідження з цієї теми. Лише з утворенням незалежної української держави постала проблема всебічного вивчення історії та національної культури, зокрема й усної творчості. Позбувшись ідеологічного пресу, учені по-новому почали досліджувати й оцінювати маловідомі вітчизняні та зарубіжні архівні джерела, а також усні оповіді свідків цієї трагедії. Збирацька робота в Польщі та Україні лише набирає обертів. Тому одним із першочергових завдань сучасної фольклористики, на наш погляд, є збирання, картографування, опис та ви-

вчення народної творчості про переселення українців у Польщі 1947 року, яка є невід'ємною частиною фольклору ХХІ ст.

Важливо наголосити, що народні оповідання про переселення 1947 року продовжують виникати в наш час. В умовах незалежної України в переселенців з'явилася можливість вільно обговорювати пережиту ними трагедію і давати їй об'єктивні оцінки. Під час таких бесід, часом мимоволі, оповідачі повертаються до подій 1947 року і творять розповіді, які, як правило, виливаються в оповідання-монологи чи оповідання-сповіді. Також зауважимо, що зв'язок оповідей із сучасними подіями зумовлює постійне оновлення та зміни у творах з кожним наступним поколінням. Саме тому нині можна вести мову про непоправні втрати, яких зазнало усне оповідання в роки тоталітаризму. Учасники й очевидці подій 1947 року, ідучи з життя, назавжди забирають із собою чимало цікавих оповідей, які так і не потрапили до фольклорного обігу. Тому усний фольклор, який не тільки не записували і не вивчали, але й забороняли, може стати основою для незаперечних висновків про спробу розпорошення та знищення українського народу на українських землях Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння.

Отже, назріла потреба комплексного підходу до розгляду відображення цих трагічних подій у народній пам'яті в історичному аспекті. У розробці теми було використано аналітичний метод – для вивчення історичних та фольклорно-етнографічних джерел зазначеного періоду; генетико-історичний – для з'ясування походження фольклорних текстів чи мотивів з урахуванням історичних передумов; структурно-порівняльний, ретроспективний та типологічний – для виявлення жанрових особливостей прозових зразків, їхніх художніх засобів і прийомів.

Об'єктом дослідження є усні наративи про депортацію українського населення з теренів Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння на північно-західні землі Польщі внаслідок акції «Вісла» в 1947 року.

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину ХХ – початок ХХІ ст. Зазначений період зумовлений історичними подіями (1947 р.), які й сприяли виникненню усних наративів про переселення.

Незадовільний стан вивченості теми відображення переселення 1947 року в Польщі засобами фольклору пояснюється ступенем відкритості її лише за умов проголошення України незалежною державою. Саме в цей період, позначений початком суспільного осмислення істинної долі нашого народу в повоєнні роки ХХ ст., з'явилися перші наукові статті. Вагомий внесок у справу збирання й вивчення фольклору Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння здійснили Г. Аркушин, В. Борисенко, Л. Вахніна, В. Головатюк, М. Горбаль, С. Грица, Б. Гук, І. Ігнатюк, Р. Кирчів, М. Кміта, Н. Кравчук, Л. Лукашенко, О. Фабрика-Процька, К. Чаплик та ін. Та попри це вивчення усної прози про переселення 1947 року здійснене ще далеко не достатньо. Поза увагою дослідників залишилося чимало різних аспектів функціонування усних наративів українців-переселенців, що стосуються означених подій.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених С. Азбелева, О. Боряк, О. Бріціної, І. Веселової, В. Гнатюка, В. Головатюк, С. Грици, В. Давидюка, О. Дея, М. Дмитренка, М. Драгоманова, Р. Кирчіва, Н. Криничної, П. Куліша, О. Лабашук, Є. Мелетинського, С. Мишанича, Е. Померанцевої, О. Потебні, В. Проппа, Б. Путілова, Д. Сімонідес, В. Сокола, Г. Сухобрус, Л. Фіалкової, І. Франка, К. Чистова, Д. Чубалі, І. Ярневського та ін.

Джерельну базу дослідження становлять тексти оповідань, записані автором цієї монографії під час фольклорних експедицій, проведених у Польщі; прозовий фольклор Лемківщини, Холмщини, Підляшшя уміщений у збірниках Б. Гука «Пропам'ятна книга “1947”» (1997), «Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Ługów i okolic» (2004), «Z łemkowskiej

skrzyni. Opowieści z Brzozy i okolic» (2004), Г. Аркушина «Голоси з Підляшшя» (2007). Суттєво доповнили джерельну базу тексти, надруковані в українській періодиці Польщі, зокрема в тижневику «Наше слово», періодичному виданні «Ватра», часопису «Вісник Закерзоння», щорічнику «Український альманах» тощо.

Також варто зазначити, що багато українських і зарубіжних фольклористів вважають за необхідне переосмислити понятійні ознаки фольклору та його межі. Інтерпретація сучасних фольклорних процесів змушує більшість науковців визнавати різноманітність і різноплановість підходів до дослідження явищ духовної культури, що призводить до антропологізації фольклористики, застосовування нею напрацювань інших гуманітарних наук. Говорячи про універсальні функції фольклору, дослідники передусім звертають увагу на низку суспільно-прагматичних функцій: бути виразником символічних цінностей певної суспільної групи, задовольняти щоденну потребу в міжособистісному спілкуванні, формувати світоглядні та самоідентифікаційні орієнтири особистості. Такий підхід дозволяє залучати до фольклористичного аналізу не лише багатоваріантні клішовані тексти, але й спонтанні усні висловлювання, які, спираючись на повсякденне мислення, відображають універсальні культурні моделі. Так, на підставі вивчення оповідної творчості жителів Верхньої Силезії польська дослідниця Д. Симонідес стверджує, що розповідь про особисте життя виростає безпосередньо з бажання творення власного життєпису. Ще у ХІХ ст. вітчизняний історик, фольклорист, письменник М. Костомаров зазначав, що «історію треба студіювати не тільки в мертвих літописах і мемуарах, а і в живім народі»³.

---

³ Грушевський М. Етнографічне діло Костомарова / М. Грушевський // Етнографічні писання Костомарова. – К., 1930. – С. 11.

Таким чином, розповіді про пережитий досвід або автобіографічні оповіді є об'єктом дослідження представників різних наук – культурологів, психологів, соціологів, а також науковців, які працюють у галузі усної історії. Поняття «усна історія» сьогодні об'єднує широке коло дослідницьких практик, що послуговуються спільною методологією. Сам термін стосується як методики дослідження, що ґрунтується на особистому інтерв'юванні свідків чи учасників історичних подій, так і створюваного в ході розмови продукту – аудіо- чи відеозапису, який є історичним документом, «новим» першоджерелом для подальших досліджень. Окрім того, сучасне розуміння усної історії охоплює також процес подальшого аналізу та інтерпретації отриманих текстів, що пропонує дослідникам цілком нові можливості для відтворення й розуміння минулого. Засновником цього напрямку вважається американський історик Алан Невінс, який ще в 1930-х роках виступив ініціатором систематичної фіксації, обробки та зберігання свідчень людей, які брали активну участь у суспільному житті США.

Використання джерела усної історії виключно для реконструкції подій минулого значно зужує їх можливості, оскільки усні тексти – це документи, які не лише дозволяють простежити, як минуле впливає на сучасність, але й надають можливість ученим поставити в центр дослідницької уваги цілком новий предмет – людську суб'єктивність у її різноманітних вимірах і проявах. Нині в центрі уваги практиків усної історії перебувають проблеми, пов'язані з аналізом нарративної форми усних джерел, міжсуб'єктивних відносин у процесі інтерв'ю, вивченням колективної пам'яті, соціальної міфології та ролі ідеологій у суспільній свідомості, насамперед щодо осмислення й структурування життєвого досвіду. Неабиякий інтерес становлять також особливості презентації усних джерел та їх виражальних можливостей як артефактів усного мовлення.

У цій праці використано одне з основних досягнень усної історії – методика збору дослідницького матеріалу за допомогою наративного інтерв'ю як базового принципу, що дозволяє акцентувати увагу саме на антропологічному підході до роботи, з висвітленням ролі людини в культурних та суспільних процесах. Група текстів записана автором монографії за допомогою методу включеного спостереження. Бесіди було проведено таким чином, щоб максимально відтворити форму невимушеної розмови, діалогу чи полілогу, іноді з використанням питальника, спеціально підготовленого для цього дослідження, і виголошені тексти було зафіксовано на цифрові носії.

Спільний об'єкт дослідження – усні історії про переживання – дозволяє фольклористам звернутися до напрацювань, здійснених у рамках досліджень усної історії. Тобто історики шукають відповіді в площині історичного чи соціального минулого, а фольклористи – у площині антропології культури й особливостей творення тексту.

Тому звернення до історичного минулого українського народу є закономірним явищем в ході дослідження усної народної творчості про переселення 1947 року. Ці твори слід розглядати як джерела, у яких відображено життя, психологію та сприйняття трагедії як окремою людиною, так і частиною українського народу.

Усні оповідання колишніх переселенців багато в чому не збігаються, їхні погляди інколи різко відрізняються від усталених в офіційній історіографії версій. На нашу думку, загалом світобачення та сприйняття історичних подій «маленькою», звичайною людиною, її ціннісні орієнтації, думки й переживання лежать в іншій системі координат, ніж загальноприйняті в офіційній історії тлумачення подій 1947 року. Певна річ, спогади однієї людини не дають підстав для узагальнення історичних подій, однак кожна історія унікальна, як і сам оповідач.

Виникнення народної прози про переселення 1947 року зумовлене самим процесом народної творчості, підтверджує характерну рису фольклору з його оперативним реагуванням на особливі події та явища. Людина, дезорієнтована в складних обставинах, прагнула опертя в плінному світі й знаходила його в культурі, зокрема у фольклорі, який виникає на основі душевних порухів свідомості й підсвідомості, де пам'ять виконує функцію збереження та передачі інформації наступним поколінням. В умовах суспільно-психологічних наслідків політичного наступу на традиційну культуру українців фольклор про події 1947 року виконав цілий комплекс функцій (інформаційну, комунікативну, протестну, захисну, ідейно-естетичу, пізнавальну, суспільно-організуючу, мобілізуючу, соціальну, політичну, філософську, ідеологічну), що є вираженням творчої діяльності національного художнього мислення.

РОЗДІЛ 1

УСНА НАРОДНА ПРОЗА УКРАЇНЦІВ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ: (ІСТОРІЯ ЗБИРАННЯ ТА ВИВЧЕННЯ, СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ)

1.1. Збирання, публікація та дослідження фольклору українців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння в другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст.

Науковий інтерес до духовної культури Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння простежується від раннього етапу розвитку слов'янської, у тому числі й української, фольклористики. Уже на початку ХІХ ст. народна творчість окреслених теренів привертала увагу фольклористів, етнографів, народознавців та ін. Саме тоді почала зароджуватися нова духовна свідомість серед освічених представників польського й українського середовища, і відповідно розпочалося збирання й дослідження зразків матеріальної та духовної культури українців на зазначених територіях. Тут варто назвати прізвища таких дослідників: Л. Голембйовський, К. Вуйціцький, Й. Лозинський, П. Чубинський, О. Кольберг, М. Янчук, З. Ёльгер, І. Бессараба, Ф. Колесса та ін.

Діахронічний погляд на дослідження духовної культури українців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння у ХХ–ХХІ ст. засвідчує, що вони здійснювалися досить нерівномірно. Суспільні, політичні та культурні чинники мали безпосередній вплив як на розвиток традиційної народної творчості українців Польщі, так і на зростання наукового інтересу

до її збирання, публікування, вивчення та організації дослідницьких центрів із цієї проблеми.

Варто наголосити, що виселення українського населення в 1947 році з автохтонних українських земель Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння – під назвою «акція “Вісла”» – спричинило швидку й відчутну втрату їхніх культурних багатств. У колишній УРСР до 1960-х років народознавчі питання стосовно українців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння залишалися поза увагою дослідників. Тогочасна радянська ідеологія позначалася на змісті наукових праць, через це вітчизняні та зарубіжні установи й архіви часто були недосяжні для науковців. Як відомо, представники офіційної партійної та державної влади колишнього СРСР, а за ними – і УРСР, не просто ігнорували долю національних меншин, але й приховували її.

Деяке пожвавлення наукового інтересу до цієї теми відбулося в Польщі разом з розпочатим у 1955 році кафедрою польської мови Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні збиранням матеріалу до атласу говорів тогочасного Люблінського воєводства [169, с. 91]. Записуванням і опрацюванням фольклорного матеріалу займався науковець, професор, завідувач кафедри української філології Університету М. Лесів. Записи фольклорних текстів наведені в деяких його публікаціях [168; 171], а також у монографії «Українські говірки в Польщі» [170]. Визначальною ознакою цих записів є філологічна точність говіркових особливостей мови фольклорних зразків. Свої дослідницькі погляди на фольклор Холмщини й Підляшшя, спираючись на власні записи та спостереження, подав М. Лесів у розвідці «Folklor pogranicza polsko-ukraińskiego» [331]. У цій праці особливо цінними є зауваження й судження вченого про сучасний стан і характер змін в усній словесності українців досліджуваних регіонів.

У Польщі, починаючи із середини 1950-х років і до сьогодні, фольклористи Інституту мистецтв Польської академії наук

(Варшава) здійснюють систематичні записи народної творчості по всіх регіонах своєї країни. Польські дослідники у своїй збирацькій роботі щодо фіксації сучасного репертуару різних етнічних груп Польщі основну увагу зосереджували на творах лише польського фольклору. Утім, уже на початку 1990-х років інститутські фонди нараховували близько двох тисяч пісенних зразків українського фольклору, хоча й позначеного як білоруський або східнослов'янський. Цей величезний зібраний матеріал вимагає нового аналізу з метою виявлення записів фольклору від українських переселенців.

Також варто згадати статтю Ф. Селецького «O potrzebie dalszych badań nad powiazaniami folkloru ukraińskiego z białoruskim» [349], опубліковану в щорічнику «Проблеми українознавства» Варшавського університету, де звернено увагу не лише на пісенні жанри, але й на порівняльне вивчення казок, легенд та прислів'їв. На жаль, на той час (1987) це була поодинокі стаття з указаної тематики.

Згодом краєзнавці, етнографи, дослідники фольклору, а також збирачі-аматори почали публікувати свої розвідки в періодиці. Фольклору українців-переселенців відводилося, зокрема, одне з чільних місць на сторінках новостворюваних україномовних друкованих видань Польщі. Деякі з них і досі виконують функції популяризаторів народної творчості українців, активно репрезентуючи публікації з фольклорно-етнографічної тематики. Україномовні видання на польських теренах мають не таку вже й тривалу історію – її початок пов'язаний з новою хвилею українського руху в Польщі, адже до 1980-х років про польських українців ніхто й не згадував, а україномовні видання були там напівлегальними.

Нині серед української періодики Польщі важливе місце посідає тижневик «Наше слово», перше число якого побачило світ у червні 1956 року [249, с. 3]. Тримовний часопис (українською, польською та лемківською мовами), за наміром тодіш-

ньої влади, мав передусім виконувати роль своєрідного транслятора між польською владою та українським населенням, зокрема, пояснювати політику держави стосовно українців, насильно депортованих 1947 року в рамках операції «Вісла» з етнічних південно-східних земель на північно-західні окраїни Польщі. За задумом польської влади тижневик мав сприяти економічній та суспільній стабілізації розпорошеного українського населення, а також поширювати інформацію про громадсько-політичне та культурне життя Радянської України. Однак насправді «Наше слово» в цей період перетворилося на відкриту трибуну скарг і нарікань українського населення на ситуацію, у якій воно опинилося, прояви національної дискримінації, асиміляційну загрозу, урешті, воно було своєрідною збірною заявою переселенців, які вимагали повернути їх на рідні землі [348]. Водночас тижневик відіграв важливу роль зв'язкової ланки між розпорошеними по всій країні українськими громадами. З огляду на зміст він не набув широкого розповсюдження в Радянському Союзі й УРСР. У 1990 році часопис припинив виконувати роль видавничого органу Українського суспільно-культурного товариства й почав виходити з друку як український тижневик.

Сьогодні, попри наявність багатьох проблем, часопис «Наше слово» успішно поєднує професійний суспільно-політичний аналіз із популярним наративом, робить важливий внесок у підтримання ідентичності українців у Польщі. На сторінках видання друкуються статті професійних журналістів, громадських діячів та науковців з Польщі й України, які пропонують читацькій аудиторії не тільки історіографічні наративи, але й документальні джерела польських архівів, спогади очевидців, примусово переселених із місць споконвічного проживання українців і розсіяних в Україні й Польщі в 1944–1947 роках [82; 27], також презентують концепції інтерпретацій минулого в Польщі, коментують

їх та окреслюють простір майбутніх досліджень (публікації Б. Гука, Є. Місила, І. Галагіди, Р. Дрозда, В. Мокрого, М. Чеха, М. Паньків та ін.).

Для фольклористів, етнографів та народознавців це видання цінне, зокрема, тим, що містить матеріали з українських етнічних територій, які лежать поза адміністративно-територіальними межами України. «Наше слово» є важливим джерелом для вивчення українського фольклору на сучасному етапі його побутування. Серед неабиякої кількості публікацій, уміщених у виданні, вважаємо за доцільне зупинитися на найважливіших, стисло окресливши їхню тематику та проблематику.

Названий тижневик, попри свою громадсько-політичну спрямованість та територіальну неприв'язаність, періодично ознайомлює читачів з фольклором українців-переселенців Лемківщини, Холмщини та Підляшшя. Серед опублікованих матеріалів на особливу увагу заслуговують ті, які містять спогади про переселення 1947 року та культурне життя українців-переселенців на північно-західних землях Польщі після завершення акції «Вісла». До таких зараховуємо насамперед публікації С. Заброварного [111, с. 3–4], І. Дукляничя [100, с. 6], М. Паньків [213, с. 9], І. Бакуновича [26, с. 7], Я. Кобилка [140, с. 9] та ін.

У кожному номері видання наявні дві постійні рубрики – «Лемківська сторінка» та «Свідчення». Перша присвячена лемківській проблематиці в країні, друга – історії визвольних змагань на території Закерзоння в 1944–1947 роках, а також нинішньому стану етнічної культури в Польщі.

Увагу дослідників-фольклористів до тижневика «Наше слово» може привернути також рубрика «Рецензії та огляди». Цікава вона насамперед тим, що періодично інформує про нові видання, які з'являються як у Польщі, так і в Україні. Рубрика містить анотації та рецензії нових праць [119, с. 11; 227, с. 11].

Оскільки «Наше слово» не є фольклористичним виданням, то й публікації фольклорних матеріалів на його сторінках – несистематичні. Часом фольклорні тексти, власне зразки прозової творчості українців-переселенців, містяться в публікаціях їхніх спогадів.

Характерною рисою історії українського друкованого слова в Польщі був виразний поділ періодичних видань на загальнопольські та регіональні. Відповідно, до перших слід зарахувати «Наше слово», а до других – часописи «Над Бугом і Нарвою», «Загорода», «Вісник Закерзоння», «Бесіда» тощо.

У 1990-х роках публікація фольклорно-етнографічних матеріалів поживалася саме завдяки створенню Союзу українців Підляшшя та його друкованого органу «Над Бугом і Нарвою», перший номер якого вийшов улітку 1991 року. Спочатку це був щоквартальник, а з 1994 року – двомісячник. Часопис містить численні розвідки й дослідження (українською та польською мовами), де народознавчі питання розглянуто в широкому контексті історичної, культурологічної, мовної, релігійної та фольклорної проблематики, що сприяє пробудженню національної свідомості й духовному відродженню української меншини. Автори статей звертаються до вивчення духовної культури жителів цього регіону, їхнього минулого й сьогодення, різних аспектів культурного життя та взаємин. У деяких номерах можна знайти тексти різноманітних фольклорних жанрів (українські казки, пісні, прислів'я та приказки) [203, с. 32–33], записані переважно на Північному Підляшші. На сторінках часопису іноді публікуються спогади [61; 130], записані від українських переселенців з Південного Підляшшя та Холмщини, проте, на жаль, вони поодинокі.

На початку демократичних перетворень у Польщі (1989 – початок 1990-х рр.) інтеграційну роль виконував «Український альманах» – друкований орган Організації українців у Польщі. Цей щорічник складається з історичного календаря

та тематичних рубрик, які охоплюють найважливіші сторони українського політичного й культурного життя. Коротко окреслимо проблематику публікацій цього видання, яка стосується досліджуваної нами теми.

Значна частина статей – історіографічного характеру [96; 109; 243], але інколи вони не мають належного наукового рівня. Варшавський щорічник презентує переважно науково-популярні статті.

В «Українському альманасі» привертають увагу статті про українців, які жили й живуть у Польщі та протягом багатьох років виборюють право навчатися рідною мовою [110; 196; 276]. Вельми цікавими є публікації М. Сирника, який звертається до теми української освіти в Польщі [245; 246]. Привертають увагу статті, присвячені сучасним аспектам життя переселенців у Польщі – розвиткові культурного життя, питанням ідентифікації тощо [36; 220; 282]. Особливо цінними є публікації поодиноких оповідань-спогадів про переселення українців у 1947 році, а також про подальше життя на північних та західних землях. Варті уваги спогади Й. Бака про переселення українців із с. Селиська до м. М'ястко [25], Я. Зарічного – із с. Корнів до 35 сіл Куявсько-Поморського та Вармінсько-Мазурського воєводств [113] тощо.

Не можна не згадати періодичне видання «Ватра», яке друкується українською літературною мовою, лише спорадично трапляються тексти, написані лемківською говіркою чи польською мовою. На сторінках зазначеного видання публікуються матеріали про культурне життя [214], історію Лемківщини [197] та численні спогади лемків про переселення як 1945–1946 років в Україну [58], так і 1947 року на північно-західні землі Польщі [154; 155].

Особливої уваги заслуговують фольклорні записи про переселення лемків та їхнє життя на західних і північних землях Польщі, які вміщено в лемківському часопису «Загорода».

На шпальтах видання репрезентовано матеріали про лемківську культуру – архітектуру, кухню, лемківських митців, поезію, народні звичаї, традиції, фольклор тощо. Усні оповідання-спогади про акцію «Вісла» 1947 року друкуються майже в кожному номері щоквартальника лемківською говіркою або польською мовою [122].

У лемківському двомісячнику «Бесіда» теж порушується питання переселення українців і лемків у 1947 році. Кожний номер видання містить рубрику «Зо страниц історії», де лемківською говіркою друкуються спогади очевидців акції «Вісла» 1947 року [98; 144; 145].

Не можна не згадати часопис «Вісник Закерзоння», який висвітлює сторінки з культурного та громадського життя українців Польщі. Так, привертають увагу статті про збереження національної ідентичності, причини й наслідки асиміляції тощо. Цінним джерелом для фольклористів можуть стати, на нашу думку, авторські спогади про переселення 1947 року та життя на *Повернених землях* [22; 200], фрагменти спогадів про с. Торки у вигляді рукопису [146], документальний збірник листів переселенців [356] тощо.

Нині вивчення українства по всіх куточках Польщі, де ще збереглися прояви українського національного життя, потребує систематичної і цілеспрямованої роботи. На нашу думку, саме періодичні видання можуть відіграти в цьому неоціненну роль.

Щодо власне наукових досліджень, то однією з найвагоміших праць, де народну культуру українців у Польщі вперше розглянуто в контексті політичних та історичних проблем, стала докторська дисертація М. Трухана «Українці в Польщі після Другої світової війни (1944–1984)» [274], яку він захистив на факультеті права і суспільних наук в Українському вільному університеті Мюнхена 1985 року. Ця праця є спробою якнайповнішого висвітлення українського питання в су-

часній Польщі. Автор використав не лише доступні джерела українською та польською мовами, але й неабиякий власний досвід молодого учасника і діяча громадського життя української спільноти в Польщі після війни.

Загалом М. Трухан охопив усі сторони життя українців, проаналізувавши їх у 22-х розділах монографії. Дослідник відтворив історичне тло української національної меншини в сучасній Польщі (під час та після Другої світової війни), залучивши документальні свідчення про переселення, діяльність УПА та каральну акцію «Вісла» 1947 року, наслідком якої стало розпорошення українського населення по всій Польщі. Автор використав демографічні матеріали про загальну кількість українців у Польщі (тих, хто відкрито визнає себе українцями, і тих, хто приховує свою ідентичність) і дійшов висновку, що їх може бути від двохсот до п'ятисот тисяч осіб. Також М. Трухан здійснив демографічний аналіз українського етносу, дослідив географічне розташування, господарські заняття та інші аспекти життя українського населення, яке було позбавлене свого централізованого територіального проживання, на відміну від білоруської меншини в Польщі.

М. Трухан висвітлив видавничу діяльність газети «Наше слово», не оминувши творчої діяльності українських письменників, літературознавців, мистецтвознавців та ін. Окремі розділи дослідження він присвятив розвитку української освіти та навчанню української мови, опису релігійного життя українців Польщі. Також автор зупинився на лемківській проблемі, що торкається не лише становища українців у Польщі, але й труднощів, породжуваних у самій українській етнічній групі. Названу працю можна вважати енциклопедією майже півсторічної історії українського етносу в Польщі.

Варта уваги монографія польського дослідника К. Пудло «Łemkowie» [345], присвячена процесу адаптації лемків у Нижній Силезії після виселення їх туди в 1947 році. Автор ви-

користав як власні записи (дослідник систематично проводив збір польових матеріалів у 1966–1977 рр. серед лемківського та польського населення в 14 повітах Вроцлавського воєводства), так і архівні матеріали, намагаючись показати суспільно-культурне життя лемків на новому місці проживання, незважаючи на той факт, що лемки становили лишень 1 % від загальної кількості населення регіону. У першому розділі праці розглянуто побут і культурне життя лемківського населення до 1947 року: подано опис житла, господарства, вбрання, страв тощо. У наступних розділах акцентовано на причинах та перебігу переселення лемків до Нижньої Силезії, їх адаптації на нових теренах, стосунках з поляками, релігійному та освітньому питаннях, молодіжних і освітніх організаціях тощо. Звичайно, власне лемківському фольклору в цьому дослідженні приділено небагато уваги, однак праця дає змогу побачити причини, процес переселення й умови проживання українців на нових територіях, які й спричинили виникнення спогадів про переселення 1947 року.

У 1997 році побачило світ видання «Пропам'ятна книга. “1947”» Б. Гука із серії «Закерзоння» [81]. Це збірник спогадів про українські села й містечка на теренах Бойківщини, Лемківщини, Надсяння, Підляшшя та Холмщини, знищені в 1947 році внаслідок акції «Вісла». «Пропам'ятна книга. “1947”» охоплює історію 47-ми повітів: Перемишль, Ліско, Новий Сонч, Сянік, Сокаль, Рава Руська, Добромиль, Грубешів, Любачів, Береш, Ярослав, Сянок, Березів, Білгорай, Володава, Біла Підляська. Спогади стосуються подій 1930–1940-х років, іноді оповідь доведена аж до наших днів. Варто зазначити, що в матеріалах мовиться не лише про болісну акцію «Вісла» та її наслідки, але й про щоденний побут і громадське життя українців до 1947 року та після нього.

Для українців Польщі 1947 рік означає кінець старого й початок нового життя на північно-західних територіях.

Але чи справді це кінець? Сам автор у передмові до видання зазначив: «Скільки ж то вже років не здатні зрозуміти хто ми, звідки й куди йдемо, що діється з нами? Зло сягнуло до самих основ – відняло ґрунт з-під ніг. Як зрозуміти та як відчувати? Нема ґрунту, з якого ми росли й відчували себе як себе. Змінливий “світ” акції “В” не дає себе вловити, стримати – він іде та й іде, а ми йдемо в нім услід за ним. Нема нам місця серед білого світу, що не було б сповнене безликістю Злого.

І все ж стоїмо перед високим наказом – скинути з себе оцей тягар. Не можемо не перемогти. Мусимо рятуватися як чутливі й розумні...» [81, с. 9].

Кожний спогад починається зі згадки про назву місцевості, звідки здійснювалося переселення, поряд з датою подано паспортизацію матеріалу: ім'я та прізвище респондента (якщо це жінка, – подано також дівоче прізвище), дата й місце народження, назва повіту за адміністративним поділом Польщі станом на 1 вересня 1939 року. Переважна більшість – це авторські спогади очевидців та учасників переселення 1947 року, які або були записані Б. Гуком під час польових досліджень (незначна частина), або надходили на адресу редакції «Нашого слова», де частину з них було опубліковано.

Недоліком зазначеної праці є той факт, що за наявності кількох спогадів на певну тему автор об'єднав їх в один текст, уважаючи, що спогади доповнюють один одного. Б. Гук поєднав записи спогадів про людські долі та індивідуальні погляди на описувані події. Крім того, автор відредагував деякі тексти, хоча, як він зазначив, елементи говірки, по можливості, зберіг.

Не можна не згадати діяльності Фондації св. Володимира Хрестителя Київської Русі в Кракові, створеної 1989 року, основною метою якої стала популяризація української науки й культури в Польщі та польсько-українського зближення. Так, спільно з Ягеллонським університетом з 1992 року Фондація

почала видавати «Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze» [324], а з 1995 року – часопис «Краківські обрії», присвячений культурі й духовності національних меншин.

У 1997 році в Кракові та Горліцах відбулася конференція «Русини, лемки-українці в Польщі. 50 років після акції виселення “Вісла” (1947–1997)», матеріали якої опубліковано в збірнику «Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji “Wisła” 1947 roku» [344] під редакцією В. Мокрого – відомого громадського діяча, одного з перших українських депутатів Сейму Польщі від «Солідарності», професора Ягеллонського університету. Вступна стаття В. Мокрого не тільки ознайомлює читача з перебігом переселенської акції «Вісла» 1947 року, але й окреслює основні моменти українсько-польського діалогу. Матеріали збірника мають переважно історичний характер, присвячені оглядові та вивченню причин і наслідків переселення українців у 1947 році, умов та проблем їхнього життя в повоєнні роки; також висвітлено питання історії, культури, освіти українського населення в Польщі після 1947 року. Збірник містить статті й окремі оповідання про в’язнів концтабору Явожно, їхню повоєнну долю та документи Сейму Польщі, які стосуються цього питання. Варто зазначити, що автори деяких статей про переселення використовують не лише історичні документи, але й свідчення та спогади самих переселенців [325, s. 200].

У 1997 році Інститут української філології Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні організував діалектологічну експедицію на Північне та Південне Підляшшя, під час якої студенти й дослідники-діалектологи зібрали значний масив текстів, що їх було покладено в основу збірника «Голоси з Підляшшя» [19]. Тематика текстів порушує питання сім’ї, звичаїв та обрядів, того, «що й досі болить». Окрім того, науковці шукали відповіді на питання, яке цікавить і самих жителів Підляшшя: якою мовою вони розмовляють?

Записи, уміщені в книзі, географічно охоплюють 35 населених пунктів північної та південної частини регіону. Розповіді інформантів, передані у фонетичній транскрипції, паралельно транслітеровано засобами сучасної української графіки при максимальному збереженні говіркових особливостей. Записані тексти подано за географічним принципом – відповідно до розташування населених пунктів з півдня на північ.

Привертає увагу і брошура «Łemkowie na Dolnym Śląsku – wczoraj-dziś-jutro?» [329], яка була створена спеціально для виставки, що її організував 1998 року в Легніці Лемківський ансамбль пісні і танцю «Кичера» з метою, як зазначили самі організатори, «по-перше, зібрати побільше інформації про лемків та їхню “малу батьківщину” – звідки прибули, як потрапили саме до Нижньої Силезії; по-друге, намагалися відповісти на питання, що трапилося з лемками після 50-ти років проживання на заході на відстані від гірської Аркадії – Лемківщини» [329, s. 8–9]. У брошурі подано коротку інформацію про лемків, їхню культуру та побут, причини й обставини переселення; репрезентовано численні фотографії документів, предметів побуту, особисті світлини тощо.

Систематично виходять книжки та статті, присвячені історії окремих сіл на Закарпатті, де автори подають історію свого села, родини, розповідають про хід переселення та про подальше життя українців на нових для них землях. Усі вони переважно мають характер авторських спогадів. Такі праці часто містять мапи сіл і тексти, насичені переліком прізвищ переселенців та ілюстративним матеріалом. Іноді в додатках автори подають оповідання, пісні, описи звичаїв та обрядів рідного села. Недоліком є редагування цих розповідей, наближення викладу до літературної мови з лише частковим збереженням місцевих говірок. Для прикладу назвемо праці: «Наша громада. (Минуле сіл: Ясунка, Крива і Баниця на Лемковині)» Т. Доклі [93], «Кавальчык тернистой історіі села Чорне на Лемко-

вині. 1870–1970» А. Барни [32], «Nasz Łemkowski los» Р. Хомяка [308], «Nad Bieszczadami słońce zgasło» Я. Курака [327], «Жытя Лемка» Т.-Ф. Гоча [85], «Памятна книжка. Село Ганчова (1528–1960)» [212], «Dola Łemka» М. Олешневича [340].

У праці польського історика С. Дудри «Łemkowie» [317], що вийшла у світ 1998 року, розглянуто причини, перебіг та наслідки акції «Вісла» для лемківського населення, яке було примусово виселене з рідних теренів до Зеленогурського воєводства (нині – Любуське воєводство); подано картину пристосування лемків до нового місця проживання; окреслено матеріальні, культурні та освітні можливості переселенців тощо. Дослідник не оминув увагою проблему повернення лемків на батьківщину в 1956 році. Зауважимо, що С. Дудра, як і переважна більшість науковців, використав у своїй праці спогади самих переселенців [317, s. 178].

Згадаємо також видання «Z pamiętnika wysiedleńca. Wspomnienia» А. Барни [305], що було опубліковано у 2004 році. У ньому автор розповідає про трагічну долю рідного села Чорне, перебіг переселення та життя на західних землях. Книга побудована у формі оповіді-спогаду. У додатках подано ілюстративний матеріал з історії с. Чорне.

Надзвичайно вартісною є праця І. Мадзика «Bortne i okolycia» [332], яку, як зазначає сам автор, він почав писати «w 1947, pres wyhnania», оскільки «tu ne raz ja czuw żal i płacz za rідnom zemlom, ...czasto spiwały żalobny pisni pry kotrych plakaly. Duze znych ne znaly alfabetu ale znaly swoiu kulturę, wiru, istoryju» [332, s. 3]. У книзі збережено лемківську говірку, подану латиницею. У передмові автор пояснює причини написання й розповідає про своє життя, інформаторів та процес збирання матеріалу. Оповідь ведеться розмовною мовою у формі спогаду, автор часто вживає вставні слова, вигуки тощо. І. Мадзик розповідає про переселення 1947 року, яке називає «евакуація». Розповідь насичена численними статистичними

даними: кількість переселенців, їхні прізвища та професія, кількість худоби тощо. Часто автор робить відступи, розповідаючи про односельців або події з власного життя, які не стосуються теми, але роблять розповідь дуже живою й читабельною. Окремий розділ присвячено подіям, що відбувалися в Явожно. Подано перелік прізвищ осіб, жителів с. Бортне, які загинули в концтаборі Явожно. Також у книзі репрезентовано документи з цієї тематики та світлини осіб, яких було переселено в 1947 році і які пізніше емігрували до Сполучених Штатів Америки. Крім того, ця праця містить тексти лемківського фольклору: весільні, сімейно-побутові, рекрутські пісні, пісні-нісенітниця, приповідки, прислів'я, приказки, жарти, легенди, описи різних звичаїв та обрядів тощо.

Особливої уваги заслуговує видання лемківського прозового фольклору у 2-х частинах «Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Ługów i okolic. Część pierwsza» [362] та «Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Brzozy i okolic. Część druga» [361]. Зазначені праці є збірками оповідань трьох поколінь лемків, які змушені були жити далеко від своєї «малої» батьківщини. Оповідання, подані польською мовою, поділено на 3 групи: спогади найстарших лемків, які пам'ятають життя в горах і яких було виселено в 1947 році; спомини середнього покоління, для якого ностальгія за Лемківщиною є передовсім сумом їх родичів; роздуми наймолодшого покоління, яке називає Лемківщину родинним домом – міфічним, утраченим, його пізнають більше із цікавості, ніж через ностальгію [362, s. 5]. На жаль, паспортизація перед кожним текстом дуже нечітка, часто пропущено інформацію про дату народження інформанта, місце його проживання тощо. Тематика збірників – це насамперед переселення 1947 року, подальше життя на західних землях, стосунки з поляками, освіта, мовні питання, звичаї, обряди, спогади старшого покоління та уявлення молодшого про свою «малу» вітчизну.

Проте варто зауважити, що збирачі й видавці, які переважно були аматорами, розглядаючи розповіді про переселення передусім як історичний матеріал, не ставили за мету дотримуватися фольклористичних методів записування й опублікування. Тому ці тексти зазнають значного олітературення, що призводить до помітної втрати автентичності народного висловлювання, а отже, – і ознак фольклорності.

Проголину в подальших дослідженнях прозового фольклору лемків про переселення 1947 року певною мірою заповнила праця «Mniejszość w warunkach zagrożenia. Pamiętniki łemków» [336], яку підготував польський дослідник В. Сітко. Розповіді про переселення 1947 року й життя на західних і північних землях подано у формі 10 спогадів, авторами яких є Любомира Бінчаровська-Цьолка, Роман Хомяк, Яніна Киселевич, Теодозія Колічко, Семан Мадзелян, Іван Павелчак, Михал Скірпан, Андрій Сокач, Надія Вислоцька і Ярослав Зволінський. Оповіді написано польською мовою, тематика оповідань традиційна: виселення 1947 року, тяжке життя на нових землях, проблеми навчання та релігії, стосунки з іншими етнічними групами, (насамперед з поляками).

В Україні лише з проголошенням незалежності з'явилися відповідні умови й можливості для вивчення фольклору українського «зарубіжжя». Цей період знаменувався виходом у світ ґрунтовних монографій, а також започаткуванням серій періодичних видань тощо. Студії з фольклору й етнографії Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння пов'язані з іменами таких українських дослідників, як В. Борисенко, Л. Вахніна, В. Головатюк, С. Грица, Р. Кирчів, Н. Кравчук, Л. Лукашенко, О. Фабрика-Процька, К. Чаплик та ін.

Починаючи з 1989 року, в Україні з'явилося кілька потужних центрів вивчення переселення українців, появу яких стимулювала наявність наукових кадрів, здатних досягнути глибини проблеми. У Києві до питання переселення звертають-

ся переважно історики, серед яких передусім варто назвати В. Сергійчука. Дослідник присвятив темі переселення українців у Польщі окрему монографію [241], що є збіркою архівних документів, яка поділена на шість розділів. Кожному з них передує невелика вступна стаття, де автор дає загальний огляд подій, спростовує нав'язувані радянською та шовіністичною польською пропагандою стереотипи, наводить цитати з ніде досі не публікованих документів, пропонує власний погляд на події, відображені в архівних матеріалах. Більшість опублікованих документів зберігаються в сховищах Центрального державного архіву громадських об'єднань України й Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України і стосуються проблем депортації, розселення та адаптації українського населення. Зауважимо також, що в основу монографії покладено не лише документальні дані, але й народні оповідання-спогади про переселення. Так, наративи про події 1947 року подано в повному обсязі (передрук з україномовного періодичного видання «Наше слово», яке виходить у Польщі).

Особливої уваги заслуговує збирацька діяльність відомого краєзнавця, етнографа й фольклориста І. Ігнатюка, який значну частину свого життя присвятив дослідженню матеріальної та духовної культури українців Південного Підляшшя [118]. Фольклорні матеріали, зафіксовані ним, надзвичайно багаті й різноманітні в жанровому плані. Упродовж тридцяти років (1960–1990-ті рр.) збирач записав у селах Білопідляського воєводства понад 900 пісень, 200 прислів'їв та приказок, сотні казок і загадок. Народознавча діяльність І. Ігнатюка не тільки зводилася до записування, збирання та нагромадження матеріалу, але й включала дослідження й опублікування численних розвідок на сторінках українських періодичних видань Товариства українців у Польщі: «Наше слово» [117], «Наша культура», «Український календар» [116].

В Україні опубліковано також спогади про історію українських сіл та переселення. Так, нариси про лемківські села Святкова Велика, Святкова Мала (Святківка), Свіржова Руська, Котань і Крампна зібрано й видано 2004 року в збірнику «Лемківщина у верхів'ї ріки Вислоки» І. Красовського та А. Тавпаша [150]. Ця праця – своєрідний життєпис кількох лемківських сіл, написаний ґрунтовно, із вдало продуманою композицією та оригінально підібраними фактами. У додатках уміщено важливий ілюстративний матеріал з історії сіл.

Праця Л. Мончака, І. Поляняк та Н. Юськів «Лабова. Лемківське село нашої пам'яті» [199] вийшла у світ 2006 року і теж написана у формі спогадів про історію с. Лабова. Додатки містять ілюстрації, переліки прізвищ жителів і людей, яких було виселено із села в 1947 році. Розповідь подано лемківською говіркою.

У 1990-х роках в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України було започатковано серію видань, присвячених різноаспектному вивченню народної культури українців зарубіжжя. У першій книжці цієї серії «Фольклор українців поза межами України» (1992) увагу авторського колективу зосереджено на сучасному стані побутування фольклору українців у різних країнах світу. Зокрема, привертає увагу стаття С. Заброварного, у якій за допомогою методу анкетування показано ставлення українців-переселенців до своєї національної ідентичності [112].

Питання історії та розвитку сучасної культури Підляшшя були також предметом дослідження Л. Вахніної. Ряд публікацій дослідниці вміщено в збірнику «Фольклор українців поза межами України» [52], щорічниках «Слов'янський світ» [51], «Слов'янський збірник» [53], «Український альманах» [50], «Исторический вестник» [49], «Київські полоністичні студії» [54] тощо.

Етапною для історико-етнографічного вивчення регіону стала поява в 1997 році монографії «Холмщина і Підляшшя» [289]. Колектив авторів, серед яких В. Борисенко, Г. Вишневська, Ю. Гаврилук, М. Лесів, В. Сергійчук, Т. Кара-Васильєва, І. Ігнатюк, В. Головатюк, Є. Рижик та інші дослідники, репрезентує в книзі розвідки з історії, діалектології, фольклору та етнографії регіонів. Різномасштабність та інформативність опублікованого матеріалу дає всі підстави вважати цю працю однією з перших спроб узагальненого, комплексного вивчення історії та традиційної культури Холмщини й Підляшшя. Хронологічні рамки дослідження охоплюють кінець ХІХ – початок ХХ ст. На думку В. Борисенко, це саме той період, коли українська людність ще проживала на своїх етнічних землях і культивувала свою цілісну традиційну культуру [289, с. 9]. На фольклорно-етнографічному матеріалі охарактеризовано локальні особливості духовної культури українців Холмщини та Підляшшя.

Духовну культуру терену розглянуто в статтях В. Борисенко «Обряди життєвого циклу людини» [42], Є. Рижик «Календарні обряди українців Холмщини і Підляшшя» [232], Г. Вишневської «Прислів'я, приказки українців Холмщини» [56]. До монографії ввійшла добірка вибраних зразків фольклору із записів П. Чубинського, Я. Сенчика, Б. Гука, І. Ігнатюка, М. Лесіва, Є. Рижик.

Народну творчість українців Польщі розглянуто в ряді кандидатських дисертацій. Аналітичним узагальненням дослідницької діяльності В. Головатюк стала кандидатська дисертація «Пісенна культура українців Підляшшя: етнорегіональна специфіка, загальноукраїнський контекст» [68]. З'ясовуючи етнокультурну специфіку фольклорно-пісенних зразків регіону, дослідниця проаналізувала їх жанровий склад, розкрила регіональні та локальні особливості, простежила зв'язок місцевої фольклорної традиції із загальноукраїнською. У 2003 році

Т. Саварин захистила кандидатську дисертацію «Лемківські весільні обрядові пісні в міжетнічному контексті». Учена розглянула весільну пісенність лемків у контексті обрядодії, подала текстові й мелодичні варіанти у весільних піснях словаків і поляків [240]. У праці О. Фабрики-Процької «Пісенна культура лемків ХХ століття: збереження традицій та новотворчість» подано загальну характеристику пісенного фольклору лемків, його жанровий склад, особливості побутування календарних та родинних пісень, необрядової пісенності лемків; проаналізовано сучасний стан розвитку народно-аматорського виконавства, внесок збирачів-аматорів. Головний акцент зосереджено на опрацюванні лемківського пісенного фольклору українськими композиторами ХХ ст. та культурно-просвітницькій діяльності сучасних лемківських осередків [281]. У 2010 році відбувся захист кандидатської дисертації Н. Кравчук «Фольклор Підляшшя: регіональна специфіка та національна ідентичність» [148]. Основну увагу дослідниця зосередила на окресленні специфіки побутування й виявленні регіональних особливостей календарно-обрядової та необрядової пісенності Підляшшя. У дисертації К. Чаплик «Трансформація пісенного фольклору лемківських переселенців у Західній Україні (повоєнний період)» досліджено особливості побутування пісенного фольклору лемківських переселенців з кінця 1940-х років до наших днів. На базі польових матеріалів авторки, записів пісенного фольклору та меморатів, зібраних від лемківських старожилів упродовж 2006–2008 років, висвітлено перебіг депортаційних заходів стосовно лемківського населення та його адаптацію до нових соціокультурних умов; виявлено сучасні компактні та дисперсні поселення лемків на території чотирьох областей Західної України. У праці наведено жанрово-тематичну характеристику зібраного пісенного фольклору, проаналізовано видозміни сучасних текстів (порівняно із записами попередників) і трансформаційні проце-

си в репертуарній традиції лемків, розглянуто сучасні форми побутування фольклору тощо [290].

Низку історико-біографічних портретів переселенців з Лемківщини та Західної Бойківщини подає голова Асоціації бойків України журналістка з Києва Н. Кляшторна. Її статті «Недоспівана пісня з Тихані» [136], «П'ять запитань для лемка» [137], «Залізний хрест» [134] та інші ґрунтуються на сучасному фактажі, що його дослідниця збирала на Донеччині, Миколаївщині, Херсонщині й під час перебування на фестивалях Лемківської та Бойківської Ватри. Також науковим змістом відрізняються праці Н. Кляшторної «Акція – 51. Останні свідки» [138] та «Акція – 51. Книга пам'яті» [132], присвячені виселенню українців з етнічних земель 1951 року, які базуються на свідченнях очевидців, архівних матеріалах та газетних публікаціях.

Ґрунтовну роботу здійснено у Львові, де переселенськими акціями 1940-х років займаються науковці Інституту народознавства НАН України, Львівського національного університету імені Івана Франка та Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Саме у львівському осередку побачили світ три томи збірника «Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.» під редакцією Ю. Сливки. У першому томі, який було опубліковано в 1996 році, уміщено документи й матеріали про репресивно-депортаційні процеси, починаючи із червня 1938-го до грудня 1945 року. У другому – з 1946 року до початку 1950-х років (матеріали про перебіг акції «Вісла» в Польщі та адаптацію переселенців в УРСР). У третьому томі надруковано спогади українців Закарзоння – учасників та свідків переселенської трагедії [90]. Документи й матеріали подано в хронологічному порядку, переважно мовою оригіналу. Спогади, репрезентовані в цьому збірнику, стосуються переважно переселення в 1944–1946 років в Україну, і лише деякі оповідачі побіжно згадують переселення 1947 року.

Особливої уваги заслуговують матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 60-річчя депортації автхтонних українців з Польщі, видані Буचाцьким інститутом менеджменту й аудиту, Львівською національною академією мистецтв та Об'єднанням «Закерзоння». У виданні «Українці Закерзоння» [277] репрезентовано статті власне про хід примусового переселення українців у 1944–1947 роках [57, с. 38–49], у деяких статтях порушено питання збереження національної та історичної пам'яті депортованих українців [210, с. 50–58]. Цінними в названому виданні є також спогади самих переселенців. Особливо привертає увагу спомин Є. Співака [258, с. 121–133] про відому в Польщі родину Співаків.

Основна цінність видання «Закерзоння. Історико-мемуарний нарис. Спогади» [291] – згадки С. та М. Черкесів про с. Глідно Березівського повіту на українсько-польському етнічному пограниччі (на сьогодні в цьому селі не залишилося жодного українця). У праці детально проаналізовано походження назви села, релігійні, культурні та освітні питання в 1920–1930-х роках; наведено найпоширеніші прізвища людей; чи не вперше подано в літературі відомості про жертви с. Глідно (15 осіб) тощо [291, с. 38–39].

Книга «Закерзоння 1939–1947. (Лемківщина, Надсяння, Холмщина, Підляшшя). Хроніка подій» Ю. і Д. Судинів [261] присвячена польсько-українському протистоянню в 1943–1947 роках на Закерзонні. Автори видання поставили за мету зібрати відповідні факти з історії цього регіону й подати їх у хронологічній послідовності.

У вересні 1994 року у Львові відбувся Світовий конгрес українців Холмщини й Підляшшя. У 1996 році вийшов збірник праць учасників наукової конференції, що відбулася в рамках проведення Конгресу. Серед надрукованих матеріалів привертає увагу стаття Г. Щерби «Історична правда про переселення українців з Холмщини в 1944–1947 рр. у спогадах са-

мих переселенців з відстані 50 років», що ґрунтується на спогадах очевидців цих подій [300].

У Львові 1996 року побачила світ «Книга пам'яті 1944–2004», у якій наведено найповніші списки жертв польського терору, організованого на етнічних українських землях Холмщини, Підляшшя, Любачівщини, Перемишльщини, Ярославщини та Лемківщини, а також українських повстанців, засуджених до смертної кари, страчених у в'язницях Польщі [139]. Особливе значення має вміщена в книзі збірка спогадів «Заради історичної правди» В. Борисенко. На основі цих згадок можна дійти висновків про причини й перебіг депортації.

Варто згадати працю В. Марчака «Українець у Польщі» [182], де вміщено не лише особисті авторські спогади про життя в Польщі та переселення, але й цікаві розвідки, що стосуються висвітлення науково-філософських тем; охарактеризовано побут, народні звичаї та релігійні обряди с. Пакошівка. Перша частина може бути цінною для фольклористів і етнографів. У другій частині зображено життя українців, які уникли виселення з рідних земель і або були знищені польським комуністичним режимом, або пристосувалися до нових складних умов існування. Третя частина презентує розділи, кожний з яких цікавий своєю тематикою. Зокрема, багато уваги приділено характеристиці становлення й розвитку православної церкви в Сяноку.

Також варті уваги щорічний альманах «Лемківський календар», що його видають Всеукраїнське товариство «Лемківщина» та Фундація дослідження Лемківщини у Львові. Це науково-популярне видання містить такі розділи: «Дорогами історії», «Пам'ять дбає про нас», «Вони завжди будуть з нами», «День за днем», «Наші ювіляри», «Молодий цвіт Лемківщини», «Літературна сторінка», «Елегія Лемківщині», «Культура та мистецтво», «Книжкові новини, рецензії», у яких подано відомості про минуле та сучасне життя лемків в Україні [166].

Важливими є дослідження українського фольклориста й етнографа Р. Кирчіва з історії вивчення фольклору Холмщини, Підляшшя та Лемківщини [123; 128]. Посилення інтересу до фольклору цих регіонів загалом пов'язане з багаторічною науковою діяльністю цього вченого, до широкого кола наукових зацікавлень якого входять проблеми українсько-польських літературних та фольклорних взаємин, сучасного стану української народної оповідної традиції. Основні факти історії збирання, опублікування та вивчення місцевого фольклору, його загальні риси вчений розглядає у розвідці «Фольклор Холмщини і Підляшшя» [127], наголошуючи на взаємозв'язках народнопоетичної традиції регіону із загальноукраїнською в різних аспектах – жанровому, тематично-змістовому, художньо-стильовому.

Ще одна вагома праця Р. Кирчіва «Із фольклорних регіонів України» [125] – чи не єдина в українській фольклористиці монографія, яка поряд з оглядом фольклористичних досліджень етнографічних регіонів, характеристик жанрово-тематичної морфології їх фольклорних традицій, міжрегіональних контактів, сучасного стану побутування фольклору й особливостей фольклорних новотворів у них висвітлює недостатньо розроблений у нашій науці теоретичний аспект фольклорного регіоналізму, розробляє категоріальний, регіональний та термінологічний апарат фольклору й фольклорної географії.

Трагічні процеси природного, а ще більше штучного руйнування регіонально-локальних національних фольклорних традицій відбулися й відбуваються саме в окраїнних регіонах української етнічної території. Дослідник показав це на прикладі життя вигнаних зі своєї землі й розсіяних на інших теренах українців з Лемківщини, Холмщини та Південного Підляшшя, де «фактично було зруйновано природне етнокультурне середовище функціонування і творення нового українського фольклору» [125, с. 275]. Р. Кирчів показав, у якому

несприятливому політичному кліматі опинилися на своїй батьківщині українці з Північного Підляшшя в Польщі та на українсько-білоруському пограниччі в Білорусі, яких хоч і не вигнали з рідної землі, але «вся система політичних і владних чинників спрямована була на те, щоб корінне населення не вважало себе українцями» [125, с. 275].

Волинський державний університет став співорганізатором польсько-українських історичних семінарів «Польща – Україна: важкі питання», один з яких було присвячено проблемі взаємних переселень. Результатом цієї співпраці стало видання спеціального тому, що вийшов після семінару [343].

Завдяки зусиллям Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки побачив світ збірник наукових праць «Українці Холмщини та Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків» [278]. Статті названої праці згруповано в шість тематичних розділів. Перші два присвячені політичному, соціально-економічному розвитку Волині, Холмщини та Підляшшя, а також процесам депортацій і переселення, що відбувалися на цих територіях. Третій і четвертий розділи відображають релігійне, церковне, громадське та національне життя, розвиток шкільництва й освіти, особливості формування та збереження духовної і матеріальної культури, охорони пам'яток. Два останні розділи збірника охоплюють проблеми літературного процесу на Холмщині й Підляшші, а також висвітлюють розвиток преси й української мови.

Завдяки зусиллям Світового конгресу українців Холмщини та Підляшшя з'являються публікації та видання, пов'язані саме з цими регіонами. Варто згадати монографію О. та А. Боровиків [43], присвячену боротьбі вихідців із Холмщини за свої права в незалежній Україні, де також подано спогади переселенців, наведено перелік жертв переселенських акцій тощо.

Із Чернівцями пов'язана наукова біографія ще одного дослідника історії переселень із Холмщини й Підляшшя – М. Горного, який створив цілу галерею біографічних портретів видатних українців у Польщі [70; 71].

Отже, незважаючи на зацікавлення цією проблемою цілого ряду відомих науковців в Україні та Польщі, вона ще недостатньо вивчена. На жаль, як бачимо, публікації народної прози українців-переселенців є поодинокими. Хоча можемо стверджувати, що навіть ці нечисленні видання фольклорних збірок усе-таки певною мірою сприяють нагромадженню цінного фактичного матеріалу, закладають підґрунтя для дослідження локальних і регіональних особливостей прозової фольклорної словесності Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння.

1.2. Рецепція усних народних оповідань у сучасній фольклористиці

У ХХ ст. усні народні оповідання стали об'єктом вивчення фольклористів, соціологів, психологів та антропологів. Цьому сприяли два основні чинники. По-перше, вони є важливим джерелом вивчення феномену повсякденного життя й культури, об'єктивізованим в оповідній формі. По-друге, розповіді людей про своє життя допомагають зрозуміти суспільні явища загального характеру, оскільки їх змістове наповнення визначається особистим досвідом конкретної людини та ідеологією соціальної групи.

Також варто згадати про виникнення й загострення дискусії навколо поняття «пам'ять» як категорії історичного пізнання й усної історії в межах історичної та фольклористичної наук. Такі поняття, як «звичай», «запам'ятовування», «репрезентація» й «традиція», раніше розглядались окремо в

різних дисциплінах, однак в останнє десятиріччя стали предметом міждисциплінарного дискурсу [288], спричинивши вивчення таких концептів, як «колективна пам'ять», «культурна пам'ять», «історична пам'ять», «комунікативна традиція», «суб'єктивна реальність» тощо.

Перша систематизована концепція колективної пам'яті була викладена в працях французького соціолога М. Хальбвакса [286] задовго до того, як ця тема зацікавила істориків. Учений наголошував на соціальному контексті колективної пам'яті й повній залежності індивідуальної пам'яті від пам'яті колективної. Його ідея полягала в тому, що індивідуальні образи минулого та особисті спогади обумовлені їхнім розміщенням у концептуальних структурах, визначених певною групою, і мають свій соціальний вимір, оскільки вплетені в розуміння минулого, набуте цією спільнотою. Кожна соціальна група створює пам'ять про своє минуле, що у свою чергу формує та відображає ідентичність цієї групи відносно інших. Колективна пам'ять простягається далеко за межі автобіографічної (індивідуальної) пам'яті й забезпечує трансляцію знань про минуле від одного покоління до другого, а її здатність зберігатися в часі залежить від впливу групи в суспільстві.

Після першого систематичного обґрунтування концепції колективної пам'яті М. Хальбваксом усі наступні дослідження цього феномену так чи інакше продовжують, розвивають або критикують основні положення його теорії, насамперед взаємозв'язок індивіда й суспільства в «просторі пам'яті».

Усній історії та її епістемологічним проблемам присвячені численні статті й монографії [269]. У них порушено питання вірогідності й суб'єктивності, креативного характеру інтерв'ю як історичного джерела, співвідношення офіційної історії та колективного або індивідуального переживання цієї історії, особливостей саморепрезентацій, міждисциплінарного характеру усної історії та її місця в «історіописанні» зага-

лом. Стисло й лаконічно сформулював завдання усної історії П. Томпсон: «Повернути людям, які робили й переживали історію, центральне місце в ній, даючи їм можливість заговорити на повен голос» [269, с. 15].

Особливість усної історії як самостійного історичного й фольклорного джерела полягає в можливості її оцінювання та вивчення. Тут події являють собою сукупність реальних ситуацій, персонажів (дійових осіб) і дій в історичному минулому інформанта, які сформували його індивідуальний досвід та ідентичність, і для цього характерна потенційно нескінченна деталізація й конкретизація. Якщо для істориків найважливішими моментами усних спогадів є історичний аспект і проблема правдивості та вірогідності, то фольклористів цікавить насамперед фольклорна пам'ять та її відображення в усній народній культурі.

Упродовж ХХ ст. так звану неказкову прозу вивчали вкрай вибірково. Упередженість і небажання вивчати певні явища – через ідеологічні міркування або перестороги іншого характеру – зумовили неповноту сучасних наукових знань про цілі пласти українського прозового фольклору. Особливо болюче це позначилося на розвідках у царині сучасної прозової творчості, «нетрадиційні» вияви якої не вкладалися в рамки класичної жанрової системи [44, с. 129–130]. Саме через те що усні народні оповідання не відповідають визначенню фольклору як колективної народної творчості, тривалий час їх зовсім не вивчали.

Власне усні оповідання існували й раніше, однак їх жанрову специфіку довго не визначали. З упевненістю можна стверджувати про давнє існування усних наративів, оскільки ці твори відображають ті чи інші події, що мали місце в реальному житті. Люди, напевно, могли розповідати один одному про факти або явища, які їх хвилювали й певним чином стосувалися. Як правило, збирачі й дослідники фольклору такі опо-

віді не фіксували і не розглядали їх як твори окремого жанру. Також можна припустити, що фольклористи не могли зафіксувати такі тексти, адже носії фольклору через побоювання не розповсюджували у своєму середовищі подібні твори, оскільки в усних оповідях відображалася, як правило, сувора правда життя. Із цього приводу О. Лозанова висловила думку про те, що усні народні оповідання «записувалися як матеріал заборонений, який передавався “бунтівниками” і “підозрілими” людьми, що не бажали підкорятися урядовим розпорядженням та наказам власників підприємств» [175, с. 90]. Популярнішими були казки. У них люди могли висловлювати свої надії та сподівання, наділяючи персонажів фантастичними якостями, які допомагали їм у скрутних ситуаціях.

Проблема походження фольклорного жанру, на думку В. Анікіна, є проблемою з'ясування того, як у народі з'явилася необхідність у ньому [15, с. 31]. Важливу думку щодо цього висловив В. Гусев: «Оскільки фольклор є мистецтвом колективним, то предметом художнього пізнання тут стає те, що зачіпає інтереси не окремої особистості або групи, яка виділилася із суспільства, а неодмінно всього колективу як цілого. <...> Предмет фольклору розвивається і в різні епохи набуває різного конкретно-історичного змісту» [83, с. 214]. В. Анікін вважає, що календарно-обрядові, колискові, весільні пісні, прислів'я, поховальні та рекрутські голосіння, замовляння зумовлені особливим укладом народного життя. Вони викликані практичною необхідністю. Наприклад, трудова пісня виникла в ході усвідомлення потреб і внесення ритму в рухи людей, які працюють разом. На відміну від них, на думку вченого, «жанрові особливості пізніх фольклорних творів залежать від якісно інших, не побутових, а ідейно-естетичних цільових установок». Питання появи пізніх жанрів пов'язані з проблемою з'ясування того, «як у народному житті виникає потреба у творах з такою ідейно-естетичною настановою» [15, с. 28–33].

Усні народні оповідання з'явилися під впливом пізнавально-інформативної та естетичної настанови. Вони були викликані потребою розповісти про щось важливе, вагоме, обговорити певну інформацію, поділитися нею з іншими. Суспільне призначення таких оповідань полягає в повідомленні про важливу подію в житті народу, передачі дійсних фактів. Саме значні зміни в суспільно-соціальному та культурному житті спричиняють появу усних наративів.

Значна тематична розмаїтість текстів зумовлює труднощі у визначенні принципів класифікації. Так, варто відзначити, що фольклористика переважно користувалася народною термінологією на означення оповідань: «бесіди», «приповістки» «оповідки», «оповіди», «історії», «пригчі», «бувальщини» тощо. Проте за давністю та сталістю вживання найпоширенішим є термін «оповідання» [191, с. 16].

Систематичне збирання та видання української «народної документалістики» розпочалося із середини XIX ст. Так, у 1847 році вийшов друком збірник «Украинские народные предания», упорядкований П. Кулішем [275], а у 1856 і 1857 роках – два томи «Записок о Южной Руси», де було надруковано також усні народні оповідання та спогади [160].

У 70-х роках XIX ст. було розроблено наукові засади збирання й дослідження народних оповідань. Усні оповідання стали предметом уваги таких збирачів, як І. та П. Рудченки, І. Манжура, Я. Новицький, А. Димінський, М. Білозерський, П. Мартинович, П. Чубинський та ін. Однак до фундаментальних збірників народної прози того часу усні оповідання потрапляли спорадично. До того ж їх розміщували поряд, а іноді – й упереміж із казками, легендами, переказами та анекдотами.

Першу спробу наукової класифікації народної прози, до якої були зараховані також усні оповідання, здійснив у 1876 році М. Драгоманов у збірнику «Малорусские народные предания и рассказы» [179]. Учений поділив фольклорну про-

зу на три великі групи: 1) «матеріали народної науки, знань і понять, хоча б іноді виражених у художній напівфантастичній формі» [95, с. XXI]; 2) «народне мистецтво з метою суто естетичною» (казки) [95, с. XXII]; 3) билини й перекази.

Усні народні оповідання М. Драгоманов окремо не виділяв, а зараховував до першої та третьої груп. Класифікацію народної прози М. Драгоманова тривалий час використовували такі українські вчені, як Б. Грінченко, В. Антонович, В. Гнатюк, І. Франко. Однак уже тоді І. Франко у своїх теоретичних розробках (зокрема, у передмові до збірки «Галицькі народні казки») підтримував принцип розподілу матеріалу за літературними формами [62, с. 1]. Так, дослідник в усній народній прозі виокремлював казки, новели, фацеції, анекдоти, міфічні оповідання, оповідання про осіб, події та історичні місцевості, байки звірячі, притчі й апологи. І. Франко подав детальну систематизацію народних переказів, розширюючи їх за рахунок спогадів, автобіографічних оповідей, тобто творів «про життя теперішніх селян, про різні незвичайні пригоди, подорожі, процеси, конфлікти з властями і т. ін.» [191, с. 18]. Тобто І. Франко порушив питання про оповідання-спогади, які хоч і не мають усталених форм, властивих іншим фольклорним творам, але типовість фактів та їх інтерпретація народними оповідачами дають підстави вважати ці оповідання однією з ланок художнього висловлення народу [285, с. 8–20]. Усні народні оповідання, на думку І. Франка, – це не тільки «зерна культурної історії та народної психології», це насамперед «характеристика живих людей, їх пригод і настроїв, їх світогляду й етики» [285, с. 10], це важливий складник художнього відбиття дійсності.

Усні оповідання стали об'єктом вивчення й записування, привернувши увагу фольклористів як матеріал для дослідження певних суспільних та побутових явищ, а також для вивчення світогляду тощо. Фольклористика, маючи у своє-

му розпорядженні легенди, перекази та соціально-побутові оповідання, описувала їх залежно від часу виникнення, уявлень, світобачення оповідача, стилю його оповіді. В. Гнатюк, скажімо, поставив за мету зібрати фольклорний матеріал про опришківство – соціальне явище, яке в той час фактично вже занепало. Результатом цього стало видання збірки «Народні оповідання про опришків», в основі якої – легенди й перекази відповідної тематики [66].

У вітчизняній фольклористиці 20-х років ХХ ст. науковці виокремили такі різновиди народних оповідань: оповідання-спогади, новели та фабульні оповідання [204, с. 9]. Так, оповідання-спогади українські фольклористи зараховують до периферії фольклору й розглядають їх поза традиційними видами народної творчості [163, с. 75]. Фольклористичне значення народних спогадів, на думку М. Левченка, полягає насамперед у тому, що вони з часом можуть набути стабільних форм і перейти у фольклорні жанри. Також науковець наголошував на ролі оповідань-спогадів як історичних документів [163, с. 68].

Уже на той час в українській фольклористиці існувала думка про трансформаційний характер оповідань-спогадів, немінучий перехід багатьох з них у перекази, легенди, анекдоти, казки тощо. Оповідання-спогади, або народні імпровізації, за термінологією П. Попова, несуть на собі відбиток недавніх подій, переживань, тому є головним джерелом для спостереження над процесом динаміки фольклору [218, с. 14]. Дослідник також звернув увагу на висвітлення такого важливого для розуміння еволюції фольклорної прози моменту, як «співробітництво» оповідача та його аудиторії.

Новим етапом у вивченні усних оповідань стали 30-ті роки ХХ ст. У цей час активно працювали такі російські дослідники, як С. Мірер, В. Боровик, В. Круп'янська, Б. Сидельников, Н. Комовська, Ю. Соколов, А. Астахова, М. Азадовський та ін. У визначенні жанрів неказкової прози й надалі спостерігаєть-

ся різноголосся поглядів і думок. Так, у підручнику російсько-го вченого, аналітика та теоретика уснопоетичної творчості Ю. Соколова «Русский фольклор» [254] є розділи «Прислів'я і приказки», «Билини», «Духовні вірші», «Казки», «Народна драма» тощо, проте немає розділу, присвяченого неказковій прозі. Лише в розділі «Історичні пісні» згадано «легенди про Разіна», «перекази про залишені Разіним скарби», «казання про Пугачова» [254, с. 273–277]. Водночас дослідник наголошував на надзвичайній поширеності усних наративів у народному побуті як форми осмислення важливих суспільних подій [255, с. 507]. Саме Ю. Соколов окреслив проблему жанрової специфіки усних оповідань. Характеризуючи жанрову систему неказкової прози, учений назвав у її складі усні оповідання («оповіді про самих себе, про своє життя, про події, у яких брав участь, про чудових людей, з якими довелося зустрічатись або працювати» [254, с. 507]; «які стосуються, на перший погляд, особистого життя окремої, непомітної людини, у дійсності – прекрасні документи нашої епохи» [254, с. 510]). Учений виокремив жанрові ознаки усного наративу: реальність подій, особистісне осмислення подій, які відбулися з оповідачем або з якими він був добре ознайомлений, розповідь від першої особи, максимальна достовірність інформації. Ці характеристики дозволили Ю. Соколову назвати усні оповідання життєвими документами. Однак, наголошуючи водночас на значимості оповідань як історичних документів, на близькості їхньої поетики (стилю, композиції) до поетики неказкової прози й навіть побутової казки та анекдоту, учений все одно виніс їх на «периферію фольклору» [255, с. 508].

У свою чергу С. Мірер та В. Боровик зазначали, що не кожне оповідання є фольклорним твором, а лише те, яке повторюється кілька разів. Із такою думкою не погоджувався М. Азатовський, наголошуючи, що «в записаному матеріалі немає оповідань, які мали б по 5–6–7 редакцій. Про яку ж повторю-

ваність ідеться? Мені здається, що це тільки гіпотеза, для перевірки якої є надто мало записів» [2, с. 6]. Дослідник уважав усні народні оповідання самостійним фольклорним жанром.

Поряд з терміном «народный рассказ» у російській фольклористиці широко вживали термін «сказ», що його ввів російський письменник П. Бажов для визначення прози робітників. Популяризації терміна сприяла книга «сказів» «Малахитовая шкатулка» [24].

Так, Н. Комовська вважає, що «сказ» – це «поетичний твір усної народної творчості про яку-небудь подію чи факт із реального життя» [143, с. 54]. Найголовнішими чинниками зарахування того чи іншого усного народного оповідання саме до «сказу» дослідниця називала міру його побутування, завершеність сюжету, художність, політичну значимість тощо [143, с. 67]. У статті «Устный народный сказ» В. Круп'янська та В. Сидельников подали подібне визначення поняття «сказ»: «уснопоетична оповідь про реальних осіб або події з настановленням на історичну й життєву правду» [151, с. 46].

У повоєнні роки сфера вивчення усних спогадів значно розширилася: до них, як і раніше, активно зверталися історики, фольклористи, по-новому їх почали використовувати в літературі, зокрема в літературній документалістиці, яка на цій основі, застосовуючи фольклористичну методику записування, створила новий літературний жанр – «репортаж-спогад з місця історичної події» [1, с. 52].

В українській та російській фольклористиці в 1950-х роках визначився якісно новий етап вивчення тогочасних фольклорних процесів. У коло активно обговорюваних питань неодмінно потрапляли усні народні оповідання. Особливої уваги надавали питанням систематизації, виявленню специфіки неказкової прози, оскільки тут, на думку вчених, простежувався найбільший суб'єктивізм в інтерпретації багатьох явищ народної творчості. Нечіткість жанрової атрибуції значної час-

тини записів, яка супроводжувалася нечіткістю термінології, виявлялася на рівні рубрикації в багатьох виданнях народної прози [292, с. 3].

Більшість російських фольклористів і надалі розробляли тезу фольклорності усних народних оповідань, сформульовану в 1930-х роках. Однак із часом змістилися акценти у вивченні об'єкта дослідження. Якщо в 1930-х роках поняття «усні народні оповідання» обмежувалося виключно усними спогадами, оповідями про життєві реалії, то в повоєнний час його зміст суттєво розширився, охоплюючи ледь не всю казкову прозу, з одного боку, та усні спогади інформативного характеру, – з другого [10, с. 132–177].

У такому аспекті усні народні оповідання розглядали українські вчені. Так, у підручнику «Українська народна поетична творчість» визначено відповідний різновид усної прози як робітничий фольклор допролетарського періоду визвольного руху [38, с. 734], а наративи перших пореволюційних років – як «провідний вид народної прози», серед якої виділяють реалістичні оповідання та розповіді автобіографічного характеру [262, с. 300]. Г. Сухобрус виокремила в усних народних оповіданнях радянського часу такі різновиди, як «автобіографічні розповіді, спогади, перекази і оповідання новелістичного характеру» [263, с. 40].

Протягом 1950-х років російські фольклористи продовжували розробляти поняття «сказ» [129, с. 119]. В одному випадку стверджувалося, що «сказ» узагальнено-художньо зображує дійсність, і тому його необхідно «відділити від простого побутового оповідання або оповідання-спогаду на суспільні теми» [238, с. 136], а в іншому, – він ототожнювався зі звичайними спогадами [147, с. 321]. Наприклад, В. Круп'янська та В. Сидельников наголошували на тісному зв'язку «сказа» (як реалістичної оповіді) із суміжними усними прозовими жанрами, а саме: казкою, переказом, легендою [151, с. 46–47].

«Сказ», за В. Анікіним, рівнозначний поняттю «бувальщина» (побутове оповідання), але термін «сказ» уживають як характеристику певного стилю, живої розмовної манери оповідача, а в такому значенні «сказом може бути не тільки бувальщина, але й биличка, легенда, переказ» [17, с. 43].

Важливими для розв'язання проблеми жанрового визначення усних народних оповідань є праці таких російських учених, як Л. Бараг, М. Меєрович, А. Гончарова, Л. Домановський та ін. Так, А. Гончарова, спираючись на досягнення російської та зарубіжної фольклористики, розглядала усні народні оповідання в теоретичному й історичному аспектах. Дослідниця з'ясувала, що хронікальні усні оповідання виходять за межі історичної літератури й перебувають на периферії фольклору. У формах сучасного усного оповідання, на думку А. Гончарової, можна виявити лише певні елементи фольклорності, які містяться в них лише в «ембріональному стані» [69, с. 138].

Натомість Л. Бараг уважав, що усне народне оповідання виникло під впливом спогадів і місцевих чуток-пересудів, які стимулюють уяву оповідачів, воно лише іноді з часом отримує композиційну стійкість і стає фольклорним твором [30, с. 139]. Як зазначав учений, сучасні усні народні оповідання, ускладнюючись у ході свого побутування новими мотивами, взаємодіють з казками, анекдотами, переказами та легендами й частково трансформуються в ці різноманітні традиційні жанри [30, с. 145].

Вагомий внесок у вивчення неказкової прози зробили також В. Пропп [222], К. Чистов [295], С. Азбелев [5], В. Гусєв [84], В. Соколова [256], Е. Померанцева [215]. У 1972 році весь 13-й випуск збірника «Русский фольклор» [236] було присвячено питанням неказкової прози.

Усні народні оповідання вивчали російські фольклористи Л. Ємельянов [104] і С. Азбелев [8]. Ці науковці вкрай загострили теоретичну проблему народної творчості та питання

про місце в ній усних оповідань, зокрема, спробувавши упорядкувати термінологію, пов'язану з визначенням усних народних оповідань. Однак вони висловили категоричність та скептицизм щодо художньої природи цього пласта народної культури, його реальних особливостей побутування й ролі в розвитку народного світогляду. Так, Л. Ємельянов заперечував наявність художності в оповіданнях [104, с. 261–262] і відтак вивів жанр усного народного оповідання за межі фольклору. На думку вченого, «значення сучасних усних оповідань – суто документальне» [104, с. 262]. С. Азбелев натомість акцентував увагу на двох видах неказкової прози – легендах і переказах, а також назвав ще чотири різновиди творів з установкою на правдивість: у минулому – героїчні сказання, у наш час – чутки, а також такі категорії прозового фольклору, як меморат і фабулат. Поклавши в основу класифікації розповідного фольклору морфологічний принцип, С. Азбелев виділив три його різновиди: «сказання, фабульне усне оповідання, усне повідомлення (кожний з них може підлягати подальшому поділу» [5, с. 291]. Дослідник заявив, що «фольклорне лише те усне оповідання, зміст якого має суспільний інтерес» [10, с. 159].

Обережнішим щодо визначення художньої природи усних народних оповідань та їх зарахування до фольклорної системи був В. Пропп, який поділив увесь масив народної прози на «такі твори, у правдивість змісту яких не вірять» (усі тексти казкового типу), «і такі, у правдивість змісту яких вірять» [225, с. 43]. Також В. Пропп визначив такі жанри неказкової прози: етіологічні оповідання, бувальщини, легенди, історичні перекази, сказання [222, с. 52]. Варто також зазначити, що дослідник порушив питання належності до фольклору звичайних оповідань про життя, спогадів, оповідань про незвичайні зустрічі або події. Суттєвою відмінністю таких оповідань є те, що це оповідання очевидців про реальні події. Можливо, такі оповідання не завжди точні: переходячи з уст в уста,

вони доповнюються цікавими вигаданими деталями, проте їх сутність полягає в передачі дійсних фактів. У цьому – специфічність зазначеного жанру. На думку В. Проппа, «скази» не мають деяких ознак фольклору (вони не створюють загальнонародних, поширених варіантів), однак це не дає права їх ігнорувати. По-перше, «скази» цінні фактичним матеріалом, по-друге, деякі з них мають ознаки художності. Дослідник зазначав, що фольклористам потрібно ще вивчати ці оповідання, щоб точно з'ясувати, чи належать вони до фольклору в широкому розумінні [222, с. 52].

У фольклористиці тривалий час панувала думка, нібито місцем побутування усних народних оповідань насамперед є робітниче середовище, що й позначилося на їх класифікації. Так, В. Чичеров розглядав усні наративи в єдиному потоці всієї неказкової прози й поділяв їх на такі групи: 1) перекази про робітників-переселенців і початок роботи на копальнях, заводах та фабриках; 2) перекази й легенди про заводчиків, їхнє оточення, заводську адміністрацію; 3) оповідання як легендарного, так і реалістичного типу про соціальний протест і помсту заводчикам; 4) оповідання й легенди про багатства землі та чудесні сили, що оберігають ці багатства тощо [297, с. 458].

Усні народні оповідання також вивчав В. Гусев, який зазначав, що «жанром усного оповідання називаємо художні оповіді, які побутують у народі, про сучасні події (у широкому значенні цього слова, тобто які не стали історичним минулим, передані в спогадах від попереднього покоління), що відбулися в дійсності (чи буцімто дійсні) та відобразилися й оформилися в уяві оповідача, набувши елементів художньої вигадки й образного вираження, що здійснює емоційний вплив на слухача» [84, с. 129]. В основу класифікації неказкової прози дослідник поклав жанрово-стильові ознаки й поділив усі оповідання на такі різновиди: 1) фантастичні оповідання; 2) опо-

відання-бувальщини, або усні новели; 3) оповідання-нариси, у яких поезія факту переважає над поезією вимислу; 4) чутки й поголоски [84, с. 129].

Значним кроком уперед у фольклористиці була класифікація жанрів неказкової прози, запропонована К. Чистовим. У 1962 році, після гарячих дискусій про стан фольклору, він сформулював концепцію історико-культурного вивчення народної творчості в сучасних умовах, з урахуванням усіх чинників, що впливають на цей процес. На думку дослідника, прозовий фольклор не можна диференціювати, беручи за жанрову ознаку наявність чи відсутність домислу. К. Чистов поділяв усю усну прозу на дві групи: 1) жанри із чітко визначеною естетичною функцією (усі різновиди казки, притчі, небилиці, анекдоти); 2) жанри, у яких будь-які позаестетичні функції відіграють основну роль [292, с. 5]. До останніх, на думку К. Чистова, належать перекази, легенди, «скази», бувальщини, усні оповідання тощо. До того ж він підкреслював, що ці твори не сприймаються оповідачами і слухачами як художні. Учений уважав, що вони виконують практичну функцію – здійснюють передачу історичних, політичних, побутових або інших повідомлень чи новин. За аналогією до прикладного мистецтва, яке призначене надавати художньої форми побутовим предметам, цю сферу народної художньої прози можна було б умовно називати прикладною. Дослідник, беручи за основу морфологічну класифікацію К. В. фон Сидова, підкреслював, що плітки й поголоски, меморати і фабулати являють собою не жанри, а **форми** побутування неказкової фольклорної прози, відтак кожний окремий твір може виступати в одному з жанрів (переказ, легенда, бувальщина тощо) або у формі, яка містить їхні елементи [296, с. 11]. К. Чистов указав на ситуативну залежність від реальних умов спілкування виконавця та слухача, характеру жанрового побутування фольклорної прози.

У практиці багатьох зарубіжних країн пріоритет у висвітленні питання, яке розглянуто в цій монографії, надавався ставленню оповідача до власної розповіді. Уперше такий підхід запропонував німецький фольклорист К. В. фон Сидов, який провів розрізнення між меморатом і фабулатом як головними різновидами неказкового прозового фольклору [8, с. 183]. До найважливіших категорій він зарахував:

- 1) меморат – суто особисте оповідання власного переживання;
- 2) фабулат – фабуляризоване, насичене фантазією повідомлення про подію;
- 3) хронікат – рудиментарний історичний переказ, що передається радше як пояснення.

За К. В. фон Сидовим, меморат – це визначення нарації із суто особистим характером переживання. Меморат є об'єктом неабиякого зацікавлення тим, що народ пережив, що він вважає гідним уваги і як це переживання висловив. Багато меморатів може перейти в традицію, тому що люди визнають їх досить цікавими, щоб переповідати. У такому разі ці тексти підлягають меншим або більшим змінам, залежно від того, хто їх потім розповідає. Таким чином, колишній меморат може перейти в переказ. Розповіді про особисті переживання лише тоді будуть побутувати і змінюватися, якщо зацікавлять адресатів. Тому в ході подальшого переказування вони (меморати) підлягають об'єктивізації, утрачаючи деякі риси індивідуальних переживань на користь типізації, спрощення тощо. Саме цей результат перетворення меморату в ході переказування К. В. фон Сидов назвав фабулатом, додавши, що це коротке одноепізодне оповідання, яке базується, щоправда, на особистих переживаннях і спостереженнях [244, с. 122].

Теорія К. В. фон Сидова стимулювала багаторічну дискусію про значення, співвідношення та доцільність запропонованих ним термінів. Учені сперечалися, чи можуть особисті розпо-

віді бути предметом фольклористики, чи є вони самостійним жанром, піджанром або системою жанрів [322; 353].

Ґрунтовніше досліджував меморат і фабулат німецький учений Г. Гранберг, який у 1935 році вказав на залежність меморату від географічного середовища, виду діяльності та способу життя людей. Отже, дослідник звернув увагу на те, що ми сьогодні називаємо соціальним, професійним фольклором. На його думку, попри те що змістом меморату є розповідь про особисту подію з життя оповідача, вона тісно пов'язана з віруваннями, поширеними в певній місцевості. Меморати мають тенденцію до локалізації [358, р. 297]. Щодо терміна «фабулат», то він у трактуванні Г. Гранберга є синонімом слова «легенда». Відмінність між меморатом та фабулатом, за К. В. фон Сидовим, залежить від того, чи текст подано від першої особи (меморат), чи від другої або третьої (фабулат). Водночас Г. Гранберг убачав можливість функціонування меморату навіть у тих випадках, коли оповідач не був безпосереднім учасником чи свідком подій [284, с. 42].

Ще один німецький учений Х. Тільхаген погоджувався з визначеннями меморату й фабулату, які подав К. В. фон Сидов, і витлумачив їх у тому сенсі, що сукупність народних вірувань, віддзеркалюючись у свідомості однієї людини, дає меморат, а віддзеркалюючись у загальнонародному сприйнятті, – фабулат. На відміну від К. В. фон Сидова, Х. Тільхаген уважав, що хронікальні повідомлення теж можна розглядати як меморати. Щодо останніх дослідник підкреслив: меморати – це певні утворення, які час від часу змінюються як за змістом, так і за формою [8, с. 184].

Різновиди категорій прози, на думку російських дослідників, виникають із суспільної функції, що її виконує оповідання серед конкретної групи людей, а також із типу повідомлення, у якому воно функціонує. Тому В. Гусев убачав у мемораті відповідник народних мемуарів, які розповсюджувалися усно.

С. Азбелев називав меморатом «усне оповідання, що передає власні спогади виконавця про факти з його життя, тобто про події, учасником чи очевидцем яких був сам оповідач» [4, с. 138]. Таке визначення можна зарахувати до жанру усного оповідання, зокрема, до одного з його видів – автобіографічного, оскільки твори цієї групи охоплюють події з життя самого оповідача. До меморатів, на думку С. Азбелева, належать також бувальщини як твори, засновані на особистому спогаді [4, с. 138]. Дослідник уважав, що подібні твори «не можна зарахувати до царини усної традиції. Вони цікаві насамперед як свідчення про власне самі події, пережиті народом, і про те, яким чином ці події народ сприймав і осмислював» [8, с. 183]. Однак, на думку вченого, «коли інтерес до меморату виявляється достатнім для передачі з уст в уста, він може переходити в традицію. Якщо подібна передача відбувається, оповідь піддається, як правило, значним стилістичним змінам унаслідок випущення того, що здавалося менш цікавим новому оповідачеві; можуть відбуватися зміни в змісті згідно з уявленнями середовища, де оповідь починає побутувати». У цьому випадку особистий спогад (меморат) переходить у переказ [4, с. 138]. На думку С. Азбелева, в окремих випадках меморати є будівельним матеріалом для виникнення прозових фольклорних текстів, але власне фольклором ще не є [3, с. 421].

Фабулат, за визначенням С. Азбелева, – «коротка (як правило, одноепізодна) усна оповідь, заснована на реальних подіях і життєвих спостереженнях, але не є їхнім безпосереднім відображенням. <...> Фабулат – основний вид оповіді у сфері неказкової фольклорної прози» [11, с. 373]. Натомість Г. Грачова вважає, що відмінність меморатів і фабулатів полягає у відсутності в меморатах художності; меморат – це звичайна розповідь без захоплюючого сюжету. «Як тільки простий меморат замінюється фабулатом, – пише Г. Грачова, – виникає безпосередня зацікавленість, образність, художність, вклю-

чається пряма мова, емоційність, формується цілісний твір» [72, с. 145].

Перше дослідження, присвячене жанрові усного оповідання, здійснив російський учений І. Ярневський. У своїй монографії «Устный рассказ как жанр фольклора» [303] дослідник простежив історію збирання й вивчення усних народних оповідань у російській фольклористиці, виділив основні ознаки оповідання як окремого жанру. І. Ярневський приділив увагу тематиці й художній своєрідності творів цього жанру, здійснив їх класифікацію. Учений переконливо довів правомірність існування усного народного оповідання як самостійного жанру уснопоетичної народної творчості. Він виключив з кола усних оповідань розповіді з елементами вимислу й фантастики, підкресливши, що «зазвичай в усному оповіданні немає вимислу, воно будується на достовірних фактах. Авторами усних оповідань є безпосередні учасники або очевидці подій» [303, с. 220]. Так, за визначенням І. Ярневського, усне оповідання – це «оповідь про конкретних осіб і реально-історичні події з настановленням на загальний інтерес, пізнавальність та естетичну цінність» [303, с. 135].

Фольклорну природу усних оповідань визнавали С. Лазутін і М. Кравцов. За визначенням учених, усні оповідання – це усні спогади про видатні події недавнього минулого, учасником чи свідком яких був оповідач [147, с. 351]. Однак вони зауважували, що не всі спогади про минуле можна зарахувати до фольклорного жанру оповідання, а лише ті з них, у яких помітна настанова на художнє вираження думки, створення певних образів. Услід за І. Ярневським зазначені вчені теж виділяли три різновиди оповідань: історичне, автобіографічне та новелістичне.

М. Рильський також наголошував на тому, що «спомини учасників визначних подій», «оповідання бувалих людей» як жанри набули «в наш час великих прав, і минати їх увагою сучасний фольклорист ніяк не може» [233, с. 98].

Г. Грачова є однією з багатьох фольклористів, яка визнавала усне оповідання як самостійний жанр. На її думку, такі оповідання «повною мірою можна зарахувати до фольклорних як специфічну неказкову прозу». Г. Грачова називала такі твори «сказами». Їх цінність вона вбачала в якості «свідчень учасників і діячів <...> історичних процесів», а також характеризувала ці зразки як «звичайні оповідання про життя, спогади, розповіді про незвичайні зустрічі або надзвичайні події». Виділяючи «каз» у ролі самостійного жанру фольклору, дослідниця акцентувала, що «однією з головних стійких умов творчого функціонування фольклору» є традиційний побут, а оповідання власне і виявляються «прямим відображенням етнографічних зв'язків фольклору» [72, с. 136–137].

Питання про жанр усного народного оповідання порушував у власних працях В. Міхнюкевич. На думку дослідника, найменування одних і тих самих творів «сказами» та «усними оповіданнями» – «непотрібний паралелізм термінів». Він не вважав усні оповідання фольклорними творами, при цьому абсолютно справедливо зазначав, що термін «усне оповідання» існує у двох значеннях: як найменування жанру, під яким учений розумів «особисті спогади (меморати) або оповіді про події, учасником яких оповідач не був, але міг бути їх сучасником (хронікати)»; як «вид усної народної творчості, що об'єднує формою виконання казки, перекази, легенди та інші жанри фольклорної прози» [188, с. 71].

Відомим українським дослідником усних народних оповідань є С. Мишанич, який, порівнюючи особливості виконання казок і народних оповідань, звертає увагу на те, що казкар здебільшого запам'ятовує, а потім переказує вже готовий сюжет. Натомість виконавець народної прози «не дістає “в спадок” ні готового твору, як це маємо в пласті художньому, ні мотивів і сюжетів, як у легендах і переказах; він творить сюжети своїх оповідань на основі вироблених традицією мовленнєвих жан-

рів, кладучи в їх основу власний життєвий досвід, а отже, й досвід свого оточення, соціальної групи» [194, с. 110].

Особливої уваги заслуговує праця С. Мишанича «Усні народні оповідання» [194], присвячена масиву усної прози, що раніше не залучався до фольклористичних досліджень або перебував на маргінесі фольклору. За С. Мишаничем, народні оповідання – це образні оповіді й розповіді про різноманітні події та випадки з життя, що ведуться здебільшого від імені першої особи, учасника або очевидця цих подій [195, с. 16]. «Усним оповіданням притаманна конкретність, докладність, великий план зображення, емоційність викладу, – особливо в оповіді безпосереднього учасника подій, – чутлива орієнтація на слухача, гнучка імпровізаційність, відносна неусталеність форми, велика роль асоціативних зв'язків – як у композиції викладу, так і в тематичному доборі епізодів під час товариської бесіди» [204, с. 23–24]. Серед найхарактерніших форм усних оповідань С. Мишанич виділив такі: 1) повідомлення про побачене, почуте, пережите; 2) чутки й погоски; 3) медитативні оповіді (сповіді та роздуми); 4) родинні спогади; 5) «барвіста мозаїка довших або коротших оповідань» у межах товариської бесіди; 6) оповіді бувалих людей [194, с. 323].

Дослідник народної прози В. Сокіл зібрав та опублікував фольклорні матеріали про Голодомор 1932–1933 років [253]. У передмові до збірки автор класифікував поданий матеріал як народні оповідання й перекази. Так, В. Сокіл виділяв меморат як одну з форм усних оповідань. Ці твори, на думку автора, повідомляють про події, які не виходять хронологічно за межі того, що оповідач бачив, пережив, безпосереднім учасником чого був. Розповідь ведеться від першої особи [253, с. 12]. Дослідник також зазначив, що не ввів до фольклористичного лексикону в праці термін «свідчення», який поширений у багатьох виданнях, зокрема історико-літературних та публіцистичних, оскільки він не містить жанрових диференційних

ознак. В основі кожного твору – факти, речі, обставини, про які повідомляє очевидець безпосередньо чи опосередковано (не свідок). Інакше кажучи, якщо розповідає не учасник подій, то такі твори, згідно з терміном «свідчення», сюди не належать [253, с. 12]. В. Сокіл констатував факт переходу народних оповідань у перекази й зауважив, що зазначений фонд творів потенційно збільшується, адже прямих свідків подій з року в рік стає дедалі менше.

Грунтовне дослідження відомого науковця Р. Кирчіва «Двадцять століття в українському фольклорі» порушує питання біографічних наративів про Першу світову війну, українські визвольні змагання в міжвоєнне двадцятиліття, жахіття Голодомору та Другу світову війну [124]. Уважне ставлення дослідника до особливостей фольклорної прози ХХ ст. дозволило йому дійти висновку про те, що «у прозі на перше місце виходять усне оповідання, меморат» [124, с. 40].

Варта уваги також позиція вченого в статті «Трагедія голодомору у фольклорному відображенні» [126], у якій Р. Кирчів зарахував розповіді про голод 1932–1933 років до усної словесності, однак висловив певні дискусійні й суперечливі міркування. Зокрема, поставив під сумнів належність деяких текстів до фольклору. На думку дослідника, потрібно з-поміж «одноразових текстів» (свідчень, спогадів, повідомлень тощо) виділити ті, які характеризуються ознаками фольклорності чи фольклоризації [126, с. 57].

В. Сокіл у передмові до вищезгаданої праці дискутував із Р. Кирчівим щодо такого визначення. Він зауважив: «Важко сказати, які тексти автор вважає “разовими”, оскільки в статті немає жодного покликання на такі джерела. Отже, кинута фраза не аргументована. “Разовими” можуть уважатися кабінетні витвори. А що ж у текстах про голодомор “разового”? Чи те, що людина вперше вголос вилила свій біль, свою долю. Очевидно, що ні, бо її сюжети снувалися і зберігалися у її ж

пам'яті десятки літ, розповідалися рідним, близьким цілком потаємно. З другого боку, необхідно підкреслити, що теми типові, сюжети – одні з тисячі подібних варіантів, які побутують у кожному селі, в кожній родині» [253, с. 11–12].

Російська дослідниця А. Ліпатова поділила форми текстів неказкової прози на суб'єктивні (меморат, «свідчення») та інтерсуб'єктивні (фабулат). Суб'єктивні форми трансформуються в інтерсуб'єктивні; останні розривають зв'язок з оповідачем і стають частиною загального для носіїв традиції запасу знання. Перехід від суб'єктивних до інтерсуб'єктивних форм – корінний перелом у побутуванні тексту: оскільки лише у випадку «фольклорного факту» можна вести мову про сюжет тексту (отже, про варіативність), жанрові тенденції. Дослідниця розрізняла меморати і свідчення, уважаючи їх різними формами тексту, зазначаючи, що деякі вчені не роблять такого розрізнення [216, с. 173–174]. А. Ліпатова вказувала, що для оповідача меморату важливою є саме повторюваність події, тому вони зберігаються в пам'яті. Повторюваність текстів забезпечує їм істинність. Свідчення завжди розкриває подію як приватний досвід конкретної людини. Скажімо, на суді представляють драматичну подію, виявлену в ході слідства, як суто окремий, одиничний випадок, навіть якщо вона сама по собі вкрай типова для цього суспільства. Подія сприймається як така, що не має аналогів у попередньому житті людини, як подія несподівана, незвичайна, ексклюзивна. Саме завдяки незвичності (одиничності, ексклюзивності) події розповідь про неї зберігається в пам'яті інформанта [172].

До вивчення жанрів сучасного міського фольклору зверталася інша російська дослідниця І. Веселова, яка розглядала усне оповідання як сукупність трьох компонентів. По-перше, як матеріальний об'єкт – вербальний текст, який має початок, кінець і внутрішню структуру. По-друге, як акт міжособистісного спілкування (оповідач і слухач зі своїми цілями й завдан-

нями). По-третє, як інформація (знання), яка транслюється співбесіднику. На думку вченої, усне оповідання являє собою вербальну форму трансляції загального знання, тобто за своєю природою це фольклорний текст, який відповідно володіє такими характеристиками, як повторюваність, варіативність і безавторство. У своїй дисертації «Жанры современного городского фольклора: повествовательные традиции» [55] дослідниця намагалася описати феномен сучасного усного оповідання і продемонструвати через формальні показники його фольклорну природу. Завдяки аналізу текстів на різних рівнях (синтаксичному, семантичному, прагматичному) І. Веселова виявила структуру так званих слабоструктурованих текстів та визначила поле їх функціональності.

Диференціацію жанрів народної прози за ознакою характеру творення тексту й наявності чи відсутності в ньому естетичного начала здійснювала В. Харитонова. Як наголошувала дослідниця, традиційна форма народних уявлень, беручи свій початок у міфі, знаходить експліковане вираження у формі повір'я. На основі певного повір'я чи системи повір'їв у будь-який момент може виникнути розповідь від першої особи – меморат. «Первісна інформація для слухачів народжується безпосередньо в процесі спілкування і формується за законами розмовної мови. Як правило, перша спроба викладу не приводить до чіткого оформлення тексту, оскільки він розсіюється у діалогічному мовленні співрозмовників. Однак тут уже формується ядро майбутньої оповіді, вона досить швидко кристалізується структурно, оскільки виконавець неодноразово переказує ті ж відомості іншим особам» [287, с. 40]. Характеризуючи особливості поетики згаданих творів, дослідниця відзначала «наявність слабозробленої сюжетної ситуації, втіленої на текстовому рівні у вільно-імпровізаційній словесно-фразовій формі» [287, с. 42]. Сюжет та елементи художності з'являються у текстах неказкової прози лише на

рівні фабулату: «На зміну власне інформативному началу приходить естетико-розповідне» [287, с. 42].

На ідеї не «передавання», а «творення» тексту в ході виконання також наполягає О. Бріцина, звертаючи увагу, що українські оповідачі «визначають власну діяльність, вживаючи дієслово “складати”» [45, с. 5].

Важливою для досліджуваної теми, на нашу думку, є також праця Ю. Чорі «Жива історія», у якій автор подав власне розуміння поняття «народні оповідання». Дослідник зауважив: «Усні легенди, перекази та оповіді є жанровими різновидами усної розповідної творчості. Вони малоформатні, невеличкі за обсягом і близькі між собою за змістом. Їх часто плутають один з одним, тому й користуються узагальненим висловом – народні оповідання» [299, с. 3–4]. Так, за визначенням Ю. Чорі, оповідь – це найпростіший художній твір, у якому мовиться про щось чи про когось із давноминулого або сучасного. Художню інформацію (спогад) подано від імені очевидця, безпосереднього учасника або й стороннього оповідача [299, с. 4].

Розвідки української дослідниці О. Кузьменко засвідчують важливість інформації, зафіксованої в усних наративах. Увагу вченої привертають народні оповіді про Першу світову війну, виселення, серед яких вона виокремлює традиційні фольклорні сюжети. Дослідницю цікавить передусім історичний досвід народу [156; 157; 158].

У монографії О. Лабашук уперше в українській фольклористиці досліджено натальні наративи – розповіді матерів про особистий досвід очікування й народження дітей. Учена розглядає загальні структурні закономірності побудови таких розповідей, світоглядні уявлення сучасних українських жінок, які стали основою натального наративу, а також аналізує характер побутування, особливості трансляції в традиції та функції материнських розповідей [162].

Варто згадати також праці ізраїльських науковців Л. Фіалкової та М. Єленевської [102; 103; 284], у яких особисті оповіді репрезентовано у вигляді автобіографічних розповідей, епізодичних свідчень та спогадів. Вивчення особистих оповідей дозволяє досліднику зрозуміти чинники, які впливали як на особисте життя людей, так і на загальну психічно-ментальну та соціальну динаміку. У зазначених працях окремі розповіді розглянуто як такі, що відображають відповідний культурний контекст, часом опосередковано, а культурний контекст у свою чергу відбивається в окремих розповідях. У такому разі окремі люди подають особисті спогади як частину великого групового досвіду, відтак суспільна вага цих оповідей лише зростає. На думку Л. Фіалкової, «меморат» – термін універсальний, а позначені ним тексти можуть набувати ознак різних фольклорних жанрів від легенди до бувальщини. Дослідниця зазначає, що проблематичність цього терміна полягає в таких його ознаках, як особистісність, відсутність варіантів та співвідношення з іншими спорідненими жанрами [284, с. 44]. Л. Фіалкова зауважує, що, зважаючи на проблематичність терміна «меморат» і його дискусійність, замість нього буде вживати термін «особисті оповіді», запропонований американською дослідницею С. Сталь, який охоплює всі жанрові варіанти історій із власного життя оповідача або його знайомих [284, с. 44].

Значний внесок у дослідження народної прози зробила польська фольклористка Д. Симонідес, наукова діяльність якої присвячена переважно вивченню народної прози в реальному середовищі її побутування. Одним з найважливіших завдань сучасної фольклористики Д. Симонідес вважає дослідження індивідуальних людських біографій, убачаючи об'єкт дослідження в спостереженні – вивченні людської долі. Дослідниця акцентує, що нинішній спосіб життя накладає свій відбиток на тип усного переказу: сучасний оповідач на-

дає перевагу розповіді про події, які ґрунтуються на життєвих фактах і розповідаються як свідчення очевидця події. Польська фольклористка наголошує на тому, що меморат, витлумачений як різновид усного повідомлення, нині належить до найпоширеніших типів фольклористичної комунікації [350].

До цієї проблеми також зверталися чеські науковці. Так, О. Сироватка вважав, що хронікальні повідомлення перебувають на периферії або навіть поза тим, що прийнято називати фольклорною прозою – вони живуть і передаються радше як певні докази й пояснення, а не як оповідання. На його думку, саме в меморатах найбільше виявляються тенденції, характерні для неказкової фольклорної прози. Саме меморатам властиві ознаки, загальні для всього фольклору, – колективний характер і художність форми, яка виявляється в принципах побудови композиції, засобах вираження, навіть у міміці й жестах оповідача тощо. Колективне ставлення до оповіді може виражатися також у тому, що багато оповідачів, незалежно один від одного, висвітлюють одні й ті самі теми, однаково оцінюють одні й ті самі події [351, s. 115–116]. О. Сироватка, наприклад, за основу внутрішньожанрового розподілу оповідань узяв об'єкт зображення, виділивши оповідання про оточення оповідача й автобіографічні спогади [351, s. 115].

Польський дослідник К. Кадлубець теж виділяв дві групи оповідань, але за основу поділу брав принцип епічної дистанції і на цьому підґрунті розрізняв історичні оповідання та спогади з повсякденного життя [323, s. 230–231].

Внесок у дослідження усних народних оповідань як однієї з форм народної творчості здійснили також словацькі вчені А. Меліхерчик [333], М. Лещак [330] та В. Гашпарикова [318]. У ході проведених досліджень вони дійшли важливих, часто спільних висновків. Наприклад, В. Гашпарикова серед жанрових особливостей проаналізованого прозового матеріалу ви-

ділила історичні й реалістичні оповідання – випадки з життя. Важливою є думка про недостатність традиційної методики досліджень, і лише тривале та всебічне її вивчення на відносно невеликій території зі сталим населенням може забезпечити ґрунтовні теоретичні узагальнення й допомогти з'ясувати місце усних народних оповідань у репертуарі певного культурного осередку.

Вивченням історій із власного життя ґрунтовно займалася американська дослідниця фольклору С. Сталь. Вона відокремила короткі розповіді про епізоди з життя від довгих біографічних оповідань, але наголосила на їхньому тісному взаємозв'язку і зазначила, що характерною рисою обох жанрів є те, що часто сам оповідач може виступати ще й героєм. Самопрезентація є найважливішою функцією особистих оповідей, а процес розповідання невіддільний від саморозуміння й самоформування людини [322, р. 13]. Як особисті оповіді С. Сталь розглядала прозаїчні наративи, що здебільшого подаються від першої особи й характеризуються нетрадиційним змістом, однак є фольклорним жанром [353]. На думку дослідниці, особисті оповіді мають три основні ознаки: 1) драматична наративна структура; 2) систематична орієнтація на правдивість; 3) тотожність образів оповідача та головного героя. Особисті оповіді входять до стабільного репертуару оповідача й повторюються багато разів, перетворюючись на оповідь зі сталою структурою.

Як бачимо, в останні десятиліття у фольклористиці, українській зокрема, помітна увага до наративних текстів, які відображають особистий досвід людини й передаються в «меморатній конвенції». Крім того, дослідники звертають увагу на соціальну обумовленість виникнення будь-якого індивідуального тексту. Більше того, саме такі індивідуальні оповіді й слугують для трансляції фольклорних уявлень як у межах певного колективу, так і між поколіннями.

РОЗДІЛ 2

УСНІ НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ ПРО ПЕРЕСЕЛЕННЯ: ТЕМАТИЧНА СПЕЦИФІКА

Одним з важливих чинників збереження ідентичності, са-мобутності етнічних груп, який духовно їх формує, історично об'єднує, є усні народні оповідання-спогади. Спогади, що їх розглянуто в цій монографії, – не лише база знань про обста-вини переселення на західні й північні землі дідів і батьків, їх життя та працю, але й передовсім те духовне джерело, яке живить кожну українську родину в Польщі. Завдяки розпо-відям, почутим від своїх батьків, нові покоління з дитинства прилучаються до минулого життя свого середовища.

Оповідання-спогади передаються з покоління в покоління насамперед у колі сім'ї або під час зустрічей з родичами та су-сідами, іншими родинами у вільний час.

Як можемо дізнатися з оповідань переселенців, починаю-чи з перших місяців поселення в новому природному й куль-турному середовищі, розпочався процес їхньої адаптації, що є необхідною та обов'язковою умовою життя кожного індивіду-ума. Дослідження науковців свідчать, що тривалість адапта-ційного процесу залежить переважно не від етнічних, а від фі-зіологічних, психологічних та інтелектуальних особливостей людини (здатності вивчати середовище, пристосовуватися до нього, підпорядковувати його собі, використовувати для влас-них потреб), а також, безумовно, від рівня освіти конкретної особи чи групи осіб, які опинилися в нових умовах, і значною мірою від природно-кліматичних умов нового місця поселен-ня та мови його жителів.

На перший погляд, певною антиномією є твердження дея-ких науковців про те, що консолідація етнічної групи в умовах

переселення виявляється найраціональнішим, найдієвішим інструментом для життєво необхідної адаптації, а отже – для входження окремих одиниць етнічної групи в усі структури нового середовища. Насправді при «вростанні» окремої особи в нові соціальні, економічні, політичні умови життя її етнічна група стає базою і опорою в подоланні труднощів, пов'язаних зі складним процесом адаптації в новому середовищі й повноцінного функціонування в ньому. У цьому дають змогу переконатися розповіді переселенців у зібраних нами оповіданнях.

Усні народні оповідання-спогади виникали вслід за подіями 1947 року. Короткі емоційно насажені історії про хід переселення та життя українців-переселенців на західних і північних землях Польщі оповідалися при нагоді лише в тісному колі родичів та однодумців. Адже саме родина є тим середовищем, де часто повторюються історії про переселення, цікаві, а часом жакливі, епізоди життя на новому місці.

Сприятливим ґрунтом для виконавців усних оповідань про переселення 1947 року є зустрічі однодумців, колишніх учасників переселення. Загальна настроєність таких зібрань на сприйняття інформації, що стосується переселення, сприяє частому відтворенню відповідних розповідей-спогадів, варіюванню їх окремих епізодів, деталей тощо. Громадські організації, навколо яких групуються колишні переселенці, також є своєрідними анклавами усної оповіді про переселення 1945–1946 років та 1947 року.

Від початку 1990-х років у побуті виникають специфічні фольклоротворчі ситуації, притаманні меморатам на переселенську тематику. Мовиться про різні непередбачувані обставини (наприклад, у дорозі, при зустрічах), викликані неоднозначним ставленням у суспільстві до переселення 1947 року. Якщо слухач має іншу думку, розповідь набуває полемічного характеру, зростає емоційність, акцентується правдивість описуваного.

Тематику досліджуваних усних народних оповідань можемо класифікувати так:

1. Переселення українців у 1947 році:
  - а) перебіг акції «Вісла»;
  - б) адаптація до нового життя на західних та північних землях Польщі.
2. Відображення національної ідентичності.
3. Образ «малої батьківщини».

2.1. Тема депортації в меморатах українців-переселенців

На долю українського етносу в Польщі випали трагічні сторінки, пов'язані саме з військовою акцією «Вісла» 1947 року. Остання мала на меті знищення духовних коренів українців, власне й самого українського населення, шляхом його тотального виселення з автохтонних українських земель – Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння.

Депортація українців з їхніх етнічних земель у Польщі не знайшла належного висвітлення в історичних науках колишніх ПНР та УРСР аж до 1980-х років. Це питання довго замовчувалося, тому не випадково нині воно набуло такої актуальності. Лише впродовж останнього десятиліття започатковано видання монографій [241; 274], наукових публікацій [316; 337; 341] та спогадів про переселення українців з так званого Закарзоння [361; 362], у яких розглянуто причини їх переселення й асиміляцію на нових землях.

Питання повоєнного переселення українців порушується в Польщі в українській публіцистиці, яка також вагомо впливає на формування суспільної думки. Майже всі україномовні польські газети й часописи («Над Бугом і Нарвою» [283], «Наше слово» [115; 213], «Ватра» [197], «Український альманах

[161; 260], «Вісник Закарпаття» [40; 97]) активно долучаються до висвітлення цих подій та їх наслідків. Натомість в Україні такі повідомлення публікують лише регіональні часописи в Західній Україні та кілька київських видань: «Політика і культура» [133; 266], «Україна молода» [65], «Дзеркало тижня» [135; 184] тощо.

Український історик Р. Кабачій зазначив, що у вітчизняній публіцистиці обмін населенням 1945–1946 років часто отожднюють з акцією «Вісла» (1947): «Те, що в науковому світі відмінність названих явищ є аксіомою, на шпальтах газет досить часто перекреслюється. Тим самим читача відверто дезінформують, погіршуючи і так слабкі знання з цієї теми. Так, приміром, провідна діячка товариства “Холмщина” Ніна Романюк, описуючи відкриття пам’ятника жертвам депортації у Луцьку, зазначає, що “на акції зібрались “холмщаки”, а також нащадки всіх українців, яких у далекому 1944-му внаслідок сумнозвісної операції “Вісла” було позбавлено історичної батьківщини за Бугом”. Інший приклад: херсонська журналістка Тетяна Скороход у статті “Голос далеких дзвонів” торкнулася теми депортації бойків у 1951 р. з частини території Дрогобицької області, переданої Польщі. Зокрема вона зазначає: “...Тоді діти не могли знати, що відбувається. Не знали подробиць плану “Вісла” й дорослі...” [120].

У 90-х роках минулого століття було здійснено спробу вживати термін «трансфер» для означення процесу переселення українців з Польщі, а поляків – з УРСР, процесу драматичного для обох народів [268]. Ця спроба викликала критику попри зважені оцінки автора цього поняття, який, власне, не прагнув заперечити насильницький характер означених процесів, а лише намагався відтворити події переселення. Це була спроба нагадати, що насильне переселення українців збіглося в часі з переселенням поляків з України до Польщі, також далеко не завжди добровільним і таким, що супроводжувалося грабун-

ками й насильством. Тому на сьогодні ця наукова проблема є доволі гострою і щодо вживання термінів, і щодо виявлення причин переселення та відповідальності за нього. Так, дослідники використовують терміни «депортація», «виселення», «обмін населенням» тощо.

Як вважає польський історик українського походження Є. Місило, підготовку до виселення українського населення з південно-східних теренів Польщі було розпочато вже в січні 1947 року [13, с. 19]. У рамках акції було вирішено в короткий термін переселити українців на північно-західні землі Польщі, так звані *Повернені землі*. Варто зазначити, що слово «українці» в документах, які стосувалися переселення, писалося з малої літери [360, с. 24]. Таке написання застосовували лише до народів, яких уважали ворогами держави ⁴.

Польський дослідник З. Конечний стверджує, що планувалося переселити на західні й північні землі Польщі 80 000 осіб, але остаточно було переселено 138 000 [326, с. 177]. Подібні цифри наводить інший польський учений Л. Волосюк у статті «Перебіг і наслідки акції “Вісла”» [360, с. 23–25]. Згідно з даними Міністерства повернутих земель, у рамках акції «Вісла» було переселено на західні й північні землі Польщі 137 880 осіб (33 066 сімей) [272, с. 53–62]. Однак відомий український громадсько-політичний діяч М. Трухан не погоджується із цією цифрою й вважає число 160 000 українців, переселених на захід та північ Польщі, найвірогіднішим [272, с. 53–62]. Він наголошує, що ще багато років після закінчення акції «Вісла» особи, звільнені з концтабору Явожно та інших в'язниць, постійно переїжджали на західні й північні землі.

Незважаючи на всю жорстокість акції «Вісла», частини українського населення, щоправда, вельми незначній, почастило залишитися на своїх землях. Стосувалося це пе-

---

⁴ У польській мові назви національностей пишуться з великої літери.

реважно змішаних сімей і тих, хто працював на залізниці, у деревообробній та нафтовій промисловості. Акція переселення менше торкнулася території півночі Люблінського воєводства й Західної Лемківщини, де іноді неможливо було визначити національну належність. Однак певна кількість родин, яким удалося уникнути переселення, згодом виїхала на західні й північні землі добровільно, почувавши себе незатишно після від'їзду сусідів. Наведемо оповідання очевидців, у яких мовиться про виселення, зокрема, про вказаний нюанс «спільної долі».

Меланія Яценік (народилася в с. Мохначка Новосондецького повіту): «Wszyscy szykowali paczki. A my planowaliśmy odebrać zaświadczenie od dyrektora szkoły, że Izidor musi skończyć szkołę, żeby nie wyjeżdżać. Wieczorem przyszli sąsiedzi, bracia: Sama zostaniesz? Przez noc zbili skrzynki i co mieliśmy, to żeśmy zabrali. Rano przyjechały fury i do widzenia. Cały dorobek, jaki mieliśmy, zabrała siostra Hela do Tylicza. Ona wyszła za Polaka, to jej nie wyganiali» [362, s. 21] («Усі пакували клумачки. А ми планували отримати довідку від директора школи, що Исидор мусить закінчити школу, щоб не виїжджати. Увечері прийшли сусіди, брати: “Ти що, сама залишишся?”. Протягом ночі ми збили ящики і що мали, те забрали. Уранці приїхали вози і – до побачення. Цілий доробок, який мали, забрала сестра Хеля до Тиліча. Вона вийшла за поляка, тому її не виганяли») ⁵.

Євген Чубинський (народився в с. Грушівка Березівського повіту): «Гнали нас до збірного пункту в селі Варі. Цього дня виселяли також і Яблоницю. Тримали нас разом у Варі кілька днів у stodolі. Хто не мав їжі, тому військо давало їсти, але заразом з усіх сторін пильнували нас. Вояки сказали нам, що як хтось буде втікати, зараз будуть до нього стріляти. Були з нами також польські родини з нашого села, хоч військо хотіло

---

⁵ Тут і далі переклад авторки цієї монографії.

їх залишити, тому що вони поляки. Але вони сказали, що ні, бо як ціле село їде, то й вони їдуть» [12].

Український історик Ю. Макар наводить відомості польського генштабу, згідно з якими було переселено 140 575 українців та членів змішаних українсько-польських родин з їх праісторичної батьківщини [177, s. 194]. З Люблінського воєводства, тобто з Холмщини й Підляшшя, було переселено близько 45 000 осіб [178, с. 72]. Однак дослідник висловлює сумнів щодо достовірності останньої цифри, оскільки вона не включає в'язнів концтабору Явожно та інших карних закладів, українців, переселених уже після формального завершення операції «Вісла». Ю. Макар подає приблизні відомості про переселене українське етнічне населення з Холмщини й Південного Підляшшя (250 000 осіб) і водночас наголошує, що не слід розраховувати на абсолютно точні цифри, оскільки вони в різних архівних джерелах суттєво відрізняються [178, с. 72].

Донедавна в офіційній польській історіографії існував погляд, що причина переселення українців пов'язана з потребою ліквідації діяльності українського національного визвольного руху, що його всіляко підтримувало українське цивільне населення. Підтвердження цього знаходимо в «Директиві про роз'яснювальну роботу серед переселеного українського населення» («Dyrektywa w sprawie działalności wyjaśniającej wśród przesiedlonej ludności»), яку було розіслано на початку акції «Вісла» до всіх військових частин, які брали участь у проведенні переселення. У ній наголошувалося на тому, що переселення українців здійснювалося з метою захисту населення «від терору банд» [307, s. 138]. Однак зміст оповідань, проаналізованих нами, ставить цю версію під сумнів.

Гелена й Шимон Бвоншчаки (народилися обое в с. Чертижне Кросненського повіту) розповідали: «Byliśmy podejrzani o współpracę z Ukraińską Powstańczą Armią. Poza tym oskarżono nas o zamordowanie polskiego generała – Karola Świerczewskiego.

Mówiono o nas straszne rzeczy, same kłamstwa. Mówiono, że Łemkowie w swoich wioskach chronią członków UPA. W Czertyżnym nikt nie współpracował z UPA, a przyjęto to jako powód wysiedlenia» [362, s. 36] («Нас підозрювали в співробітництві з Українською повстанською армією. Крім того, нас звинуватили у вбивстві польського генерала Карла Сверчевського. Говорили про нас страшні речі, саму брехню. Говорили, що лемки у своїх селах переховували вояків УПА. У Чертижному ніхто не співпрацював з УПА, але це було використано як підставу для виселення»).

Варто зазначити, що й до сьогодні незначна частина польських дослідників дотримується думки, що метою переселення українців у 1947 році на північно-західні землі була саме ліквідація загонів УПА [320; 347; 355]. Так, польський учений Р. Шавловський стверджує, що українські жінки постачали бійцям Української повстанської армії продукти харчування, одяг, ліки, а також здійснювали розвідку й надавали різну інформацію тощо [355, s. 229].

Утім, як засвідчують усні оповідання, погляди та настрої українців стосовно «тих із лісу» були різними й часто протилежними. Зокрема, на Західній Лемківщині ставлення до УПА було негативним, проте коли почали поширюватися чутки про виселення, ситуація кардинально змінилася. Іноді навіть лемки починали вбачати у вояках УПА оборонців [64]. Як бачимо, були села, прихильні до повстанців, і такі, що вважали воїнів УПА ворогами. Так, Іван Дмитрик із сотні «Бродича» в публікації 1949 року повідомив: «У першій половині листопада в Мохначці Нижній нас застукали поляки. В цьому селі переважали русофіли. А вони, звісно, дивилися на нас як на ворогів. Ми, засадничо, з огляду на безпеку, старалися такі села оминати, проте для усвідомлювання селян часом заходили. Не завжди нам вдавалося переконати їх, тому донощиків між ними було чимало. Часом доводилося наставляти таких

сексотів на правильний шлях буками. Правда, свідомо частина населення попереджала нас про засідки» [235, с. 8].

Маємо також протилежні спогади анонімних жительок м. Маластова і с. Пантна: «Пришли-сме з поля, а ту стукають жовніри:

– Ви знаєте хто ми? Ми українські повстанці. Україна мусить бути!

А як співали: “Єдна рана невеличка...”, “Україна, спокійна будь...” – аж плакати ся хотіло. <

<...> Раз хлопці пришли: “Дайте хліба”. Як маме не дати, коли они з мого річника. Зо мною до школи ходили»; «Наробилося тих банд! До нас не приходили, бо в нас не було панни. Пришли вночі і: давай яйця, масло і інче. Як повів-єм, же не мам, то сами взяли. Єдну корову в Ропиці нам взяли, а другу взяли партизанти. То українці били, там з Санока, за яким чортом тото в лісі сиділо?» [235, с. 8].

Подані фрагменти демонструють, наскільки різним було ставлення місцевого лемківського населення до воїнів УПА. Дуже складною в тогочасній Польщі була ситуація українського населення – перед простими людьми поставав вибір, коли в їхніх домівках з’являлися несподівані групи цивільних та військових.

Більшість українських та польських науковців стверджує, що справжньою метою переселення українців із Холмщини, Підляшшя та Лемківщини було створення умов для швидкої асиміляції та ліквідації «українського питання» в Польщі [173, с. 106; 363, s. 43]. Так, польський дослідник Р. Дрозд подає уривок із таємної інструкції щодо розміщення українських родин на новому місці: «Головною метою акції “Вісла” є повна асиміляція українців у польському середовищі, і варто докласти усіх зусиль для її досягнення. Не вживати стосовно переселенців назви “українець”. У разі, якщо серед переселенців трапляються родини української інтелігенції,

поселяти їх окремо, якнайдалі від місць, де мешкають інші переселенці» [314, s. 178].

Відомий діяч «Солідарності» в Польщі, засновник Фондації Святого Володимира Хрестителя Київської Русі В. Мокрий зазначає, що ще в лютому 1947 року староста Нового Таргу пропонував керівництву воєводства в Кракові розв'язати, зрештою, лемківське питання: «Створити прикордонні повіти лише з польського населення, оскільки це в інтересах держави, для цього потрібно переселити лемків вглиб Польщі» [337, s. 20].

Ян Дзвоньчик (народився в с. Кункова Горлицького повіту) розповідав: «Zadaniem miejscowej władzy terenowej było niedopuszczenie do osiedlania się zwartych grup ludności w jednej miejscowości i musiało to być ściśle przestrzegane. W wyniku takiej decyzji dawni mieszkańcy Kunkowej zostali rozsiedleni po takich wioskach jak Smolarz, Górki Notezkie, Przysieka, Górczyna, Przyłęg, Wełmin. Miejscowości te były oddalone od siebie od 10 do 15 kilometrów» [361, s. 126] («Завдання місцевої влади полягало в недопущенні поселення компактних груп населення в одній місцевості, і варто було того уникати. У результаті такого рішення давні жителі Кункової були розселені по таких селах, як Смоляр, Гурки Нотезкі, Пшисека, Гурчина, Пшиленг, Велмін. Ці місцевості були віддалені одна від одної на 10–15 кілометрів»).

Як бачимо, усе вказує на те, що причиною трагедії Закарпаття була не лише УПА, але й концепція остаточної асиміляції українського етносу в Польщі: позбавлення його власної етнічної території та розпорошення серед польського населення, щоб у майбутньому він не зміг стати компактним організмом, здатним становити в Польщі національну меншину.

Акція «Вісла» була спрямована проти всіх українських родин, незважаючи на ступінь їх лояльності й політичну налаштованість щодо Польської держави. Як стверджує Р. Дрозд,

переселенню підлягали також родини українських офіцерів, солдатів Війська Польського, працівників органів безпеки, демобілізованих фронтовиків, а також змішані подружжя [316, s. 51].

Акція, що означала заперечення будь-яких прав людини й мала намір знищити духовні корені українського народу шляхом його тотального виселення, охопила територію 19 500 кв. км – Лемківщину, Надсяння, Холмщину та Підляшшя. Вона здійснювалася в три етапи. Перший тривав з 28 квітня до кінця травня 1947 року. За цей час було депортовано українців з повітів Сянок, Леско, Перемишль, Ясло, Кросно, Горлиці, Бжозув і частково з Любачева. Другий етап припадає на червень цього року. Дві військові дивізії було скеровано на остаточне виселення населення з Любачевського повіту, а також з повітів Ярослав і Томашув Любельський. Було проведено виселення лемків з повітів Горлиці, Новий Сонч і Новий Тарг. Водночас виселенню підлягали українці з Люблінського воєводства. Протягом третього етапу, що припав на липень 1947 року, було знищено рештки УПА й депортовано українців, які втікали під час перевезень або самостійно поверталися на попереднє місце проживання. Загалом акція «Вісла» охопила 22 повіти Краківського, Жешувського (Ряшівського) та Люблінського воєводств [360, s. 30–31]. Розселено українців було на значно більшій території – у 71-му повіті возз'єднаних територій, у воєводствах: Ольштинському (56 600), Кошалінському (31 200), Вроцлавському (15 500), Щецінському (15 100), Зеленогірському (10 900), Гданському (5300), Опольському (2500), Познанському (1400) та на півночі Білостоцького (1000) ⁶ [59].

Таким чином, унаслідок переселення більшість українців проживає на сьогодні у вищезазначених воєводствах, хоча деякі компактні та змішані поселення залишилися на південно-

---

⁶ Назви воєводств подано за 1947 роком.

му сході в районі Сянока й Перемишля, а також на Холмщині та Підляшші [52, с. 92].

Починали виселення о четвертій годині ранку, давали кілька годин на збори, тому люди не встигали взяти навіть найнеобхідніші речі. Відбувалося це влітку, коли новий урожай ще не було зібрано, і все це треба було залишати й від'їжджати [301, с. 67–68].

Наведемо кілька прикладів оповідань, які відображають ті події.

«Літак прилетів у 1947 році, у червні. Тут кружляв, над цими селами. Скинув листівки. Через дві години – від'їзд. І відразу солдати приїхали. Через дві години, то через дві години. Що візьмете з дому? Нічого не візьмете. Хоча би зі страху нічого не візьмете... Ну й вивезли... Загнали аж на захід». Так через роки розповідав про виселення з рідної Лемківщини один з переселених лемків [46].

Агафія Грицько (народилася в с. Люблинець Новий Любачівського повіту) згадувала: «Осінь і зиму якось пережили, дочекали весни, а весною – Захід. Рано приїхали. Зробили зібрання, заповіли, що в двох годинах маєте ся зібрати, ладуватися на фірманки, бо пригнали їх з других сіл. Шо могли, то ми на той віз кинули. Не знущалися, у селі було саме сиріцтво й старці. Молоді вбиті або в партизанці. Ми були вбогі, зрабовані і знищені» [241, с. 94].

Теодор Кузяк (народився в с. Бортне Горлицького повіту): «Люде з плачом і боженьканьом клали на вози тото, што найпотрібнійше. Не дуже містилося на мали лемківски вози, до котрих запрягані коні, воли або корови. Внет появилися “добри сусіде” – поляки, переважно жителі Цекліна, яки знали, же будут нас виганяти (хоц ми до кінця нич не знали). Пришли грабити, што лем ся дало – і хлопи, і баби. Декотрих з них знав-ем, они мене тіж, але нич собі з того не робили. Входили до комір, шпіхлірів, певниц і до принесених з собом міхів чер-

пали зерно, компері і інше, што нашли. З боїск і шоп вивлікали машини до молочиня зерна, керати, січкарни та інше знарядя» [154, с. 4].

«Плач люди, жінок, діти старців не даст ся забути. <...> При хыжах остали лем голодны псы и коты як сторожы вшыткого, што оставляли их господаре» [86, с. 8].

Усі операції з виселення українців відбувалися за одним сценарієм. У кожному повіті було по кілька збірних пунктів, куди зганяли населення з навколишніх сіл для реєстрації. Кожен отримував так званий переселенський документ – специфічного кольору, щоб депортованих на місці нового поселення легше було відрізнити від добровільних переселенців-поляків. Це свідчило також і про міру їхньої лояльності до Польської держави. Часто українцям змінювали імена та прізвища з українських на польські.

Анна Кертичак (народилася в с. Вербиця Рава-Руського повіту): «З Рудка зробили Рудек, з Палюшка Палюшек, з Левка Левко, з Хийжого Хижи і так далі» [81, с. 74].

Зі збірних пунктів українське населення під військовим конвоєм транспортували до Явожно й Освенцима, де відбувалася так звана політична чистка.

Гелена й Шимон Бвоншчаки (народилися обоє в с. Чертижне Кросненського повіту): «Podczas podróży mieliśmy kilka postojów w większych miastach: Gorlicach, Jaworznie, Oświęcimiu i Wrocławiu. Najbardziej obawialiśmy się postoju w Oświęcimiu, myśleliśmy, że zostaliśmy wywiezieni do obozu koncentracyjnego. Po pewnym czasie jednak ruszyliśmy dalej. Najgorszy był postój w Jaworznie. Doszło tam do wielkiej tragedii. Z pociągu zabrano na przesłuchanie wielu mężczyzn i księży, w związku z naszą rzekomą współpracą z UPA» [362, s. 38] («По дорозі ми мали кілька зупинок у великих містах – у Горлицях, Явожно і Вроцлаві. Найбільше боялися зупинки в Освенцимі, думали, що нас везуть до концтабору. Однак через деякий час ми рушили далі. Най-

гіршою була зупинка в Явожно. Там сталася велика трагедія. З потягу забрали на допит багато чоловіків і священиків, у зв'язку з вигаданою співпрацею з УПА»).

Петро Корбич (народився в с. Снітниця Горлицького повіту): «В Щаковій нас владували і збюрка на дорозі, по штырбох, і одмарш. Єден поручник і войсковы з броньом привели нас пред браму – “banda z lasu”. Пише: Centralny Obóz Pracy Jaworzno. Отворили єдну браму, а потім другу і до бараків» [145, с. 4–5].

Значна частина українських переселенців пройшла через ув'язнення та концтабори. Тому тема неволі досить поширена в усних оповіданнях-спогадах. Нелюдські знущання слідчих під час допитів, шокове враження від побаченого в концтаборі, душевний стан в'язня – головні мотиви подібних меморатів. Так, в оповіданнях про перебування в концтаборах значне місце посідають описи. Переповнені камери, різноманітні способи приниження людської гідності, крики катованих – усе це вражало уяву арештованого.

Гелена й Шимон Бвоншчаки (народилися обоє в с. Чертижне Кросненського повіту) розповідали: «Najgorszy był postój w Jaworznie. Doszło tam do wielkiej tragedii. <...> Najbardziej z naszych bliskich pobili Jana Czyrniańskiego. Straszne było także to, że jego mały, około trzynastoletni syn, Teodor, musiał być przy tym i patrzeć, jak katują tatę. Teodor musiał ojca myć i polewać zimną wodą. Dla każdego byłoby to straszne przeżycie, a dla małego chłopca tym bardziej» [362, s. 38] («Найгірша була зупинка в Явожно. Там сталася велика трагедія. <...> Найсильніше з наших близьких побили Яна Чирнянського. Страшне також було те, що його малий, тринадцятирічний син, Теодор, мусив бути присутнім при тому й дивитися, як катують батька. Теодор мусив мити батька й поливати крижаною водою. Кожному було би важко таке пережити, а малому хлопцю тим паче»).

«Ustawili nas w trzech rzędach. <...> W taki sposób: ręce na głowę i tak trzeba było skakać. To się nazywa żabki, bo żaba tak skacze, ale można w ten sposób skakać 2–3 metry, nie więcej, a tam trzeba było iść taką żabką dookoła długiego baraku. A do tego postawiono po dwóch żołnierzy. Nie, nie, przepraszam nie żołnierzy, to byli z naszych ludzi. Tacy, którzy dostawali dodatkową porcję jedzenia» [344, s. 77] («Вони змушували нас стояти в три ряди. <...> Таким чином: руки на голову, і так ми повинні були стрибати. Це називається “жабки”, бо жаба так скаче, але в такий спосіб можна стрибати 2–3 метри, не більше, і ми повинні були так стрибати навколо довгої казарми. За нами наглядали двоє солдатів. Ні, ні, перепрошую, не солдати, це були наші люди. Ті, хто отримував додаткову порцію їжі»).

Наслідки переселень у рамках акції «Вісла» були трагічні. Адже виселення відбувалося насильницькими методами воєнного стану [300, с. 130–131], до того ж у період жнив. Мандрівка під наглядом військових до залізниць, довготривале очікування потягів, холод та голод, відсутність санітарних умов – усе це призводило до різноманітних захворювань та смерті [142, с. 90].

Нісевич (родом із с. Добра Ярославського повіту): «Пізно ввечері дійшли ми до Лішави. Сиділи там на луках два тижні під військовою сторожею. <...> Нарешті вивезено всіх до Залужа, куди звозили вже людей з цілої околиці. Зробилося там страшне людське муравлище, кожен старався якось здобути харчі, не втратити корови, уникнути арешту, утриматися цілою родиною. Усі були нервові і непевні, не мали де схритися, були під голим небом, огорожені колючим дротом. На хворих і старих не звертали вже уваги. Не можна запалити вогню, щоб зварити їсти, не вільно вийти за огорожу, нема де справити потреби, ні одного лікаря чи санітара. Ввесь санітаріят – наш Сян, до його берегу був доступ» [12].

У розповідях переселенців окремим епізодом виділяється опис дороги на північно-західні землі. Тут увага слухача

акцентована на способах приниження людської гідності. З оповідання в оповідання повторюються прикметні штрихи «переселенського» побуту: «телячі» вагони, нестерпна спека, зумисна нестача води та харчів, постійні перевірки тощо. Короткими односкладними реченнями, «телеграфним» стилем передано жахіття подорожі в таких оповіданнях.

Володимир Кохан (народився в с. Фльоринка Новосондецького повіту): «27 czerwca 1947 zabrali nas do Grybowa, tam nocowaliśmy na dworcu, a potem jechaliśmy w wagonach. Jak ktoś trafił do odkrytego – to bajka, jak do zakrytego – to się dusił, ale jak przyszła ulewa... Z jednej strony jechały kozy, krowe, owce, z drugiej – ludzie. My, chłopcy, nad krowami prycze mieliśmy i tam urzędowaliśmy, ale młodzi byliśmy, to nam nie robiło różnicy. Starsi ludzie płakali, biedowali» [362, s 53] («27 червня 1947 року забрали нас до Грибова, там ми ночували на вокзалі, а потім їхали у вагонах. Як хтось попав до відкритого – то казка, як до закритого – то задихався, але як почалася злива... З одного боку їхали кози, корови, вівці, з другого – люди. Ми, хлопці, над коровами нари мали, і там ми розмістилися, а що молоді були, то нам було байдуже. Старші люди плакали, бідували»).

Подібними спогадами поділилася Анна Дзвоньчик (народилася в с. Регетув Горлицького повіту): «Podróż była bardzo trudna i mozolna. Ze swojej wsi Regetów jechaliśmy 30 kilometrów do Gorlic. Tam otrzymaliśmy nakaz zatrzymania się na okres jednego tygodnia z powodu braku transportu do załadunku na dalszą podróż. Spaliśmy w ogromnej stodole na sianie, a zwierzęta, po kolana w błocie, stały na ulewnym deszczu, który w tym czasie padał dzień i noc przez cały tydzień. Miejscowa ludność z Gorlic mówiła, że gory, pola i lasy płaczą za ludźmi, którzy muszą zostawić opustoszałe, wyludnione miejscowości. <...> Po tygodniu wegetacji w Gorlicach załadowano nas do wagonów towarowych, którymi udaliśmy się w podróż. Był rok 1947. My, jako duża dziesięcioosobowa rodzina, dostaliśmy jeden taki wagon,

przegrodzony na połowę: w jednej połowie zwierzęta, a w drugiej, my ze swoim bagażem. Najgorzej wspominam kompletny brak miejsca na wstawienie wózka dla siedmioletniego braciszka, który ponadto zaczął w podróży chorować, a udzielenie pomocy lekarskiej, było niemożliwością» [361, s. 15–16] («Дорога була дуже важкою і болісною. Зі свого села Рететува їхали 30 кілометрів до Горлиць. Там отримали наказ затриматись на один тиждень через відсутність поїзда для подальшої подорожі. Ми спали у величезному сараї на сіні, а худоба, по коліна в багнюці, стояла під зливою, яка тоді йшла протягом усього тижня вдень і вночі. Місцеві жителі з Горлиць казали, що то гори, поля і ліси плачуть за людьми, які покидали спустілі, безлюдні місця. <...> Після тижня животіння в Горлицях нас було посаджено в товарні вагони, які вирушили в дорогу. Був 1947 рік. Ми, як велика родина з десяти осіб, отримали окремий вагон, розділений навпіл: одна половина для худоби, друга – для нас із багажем. Найгіршим спогадом є відсутність місця для візочка семимісячного братика, який почав у дорозі сильно хворіти, а отримати медичну допомогу було неможливо»).

Деякі польські вчені вперто стверджують, що українці могли зібрати своє майно, худобу, переїжджали в зручних поїздах, мали медичне забезпечення та охорону від «бандерівців», які перешкоджали переселенню. Прибувши на нові землі, отримували господарства навіть у кращому стані, ніж залишені в Бещадах ⁷ [347, s. 322]. Справді, трапляються розповіді переселенців і про більш-менш гуманне переселення, але вони вельми нечисленні.

Василь Сподарик (народився в с. Губинок Рава-Руського повіту): «У четвер, 20 червня, наш ешелон рушив. Мали ми ескорту з одного убовця та вояків. Дорога минула досить до-

---

⁷ Бещади – крайній на південний схід і доволі відокремлений регіон Польщі, частина ланцюга Східних Карпат.

бре, тричі на день давали нам їсти хліб, каву та зупу. Можна було годувати коней і курок, бо мали ми збіжжя, але ж був клопіт з худобою, бо їй треба було сіна або трави. Поїзд ставав, як було треба, у полі, а люди збирали траву для корів. На більших станціях можна було скористати з медичної допомоги» [241, с. 402].

Саме лише примусове переселення українців не давало польській владі гарантій щодо швидкої їх денаціоналізації. Тому було запроваджено додаткові форми репресій. Так, обов'язковими умовами для депортованого українського населення було проживання не ближче, ніж за 30 км від прикордонних зон, за 10 км від приморських зон і за 20 км від воєvodських міст [307, s. 139]. Кількість переселенців в одному повіті не могла перевищувати 10 % загального населення [321, s. 203]. Однак, з огляду на охоплення депортацією набагато більшої кількості населення, ніж планувалося, ці розпорядження не завжди виконувалися. У деяких повітах, гмінах та селах українці становили більше 50 % населення. Наприклад, у повіті Венгожево, гміна Бані Мазурські – 70 %, Кути – 64 % [142, с. 88]. Переселеним у рамках операції «Вісла» видавали кольорові посвідчення переселенців, щоб їх можна було відрізнити від поселенців-поляків. Аж до 1949 року їм не видавали посвідчень особи (паспортів).

Ось розповідь про це Івана Павлика (народився в с. Заліська Воля Ярославського повіту): «З'явилися урядовці з ПГР-у⁸ й сказали, що незабаром роз'їдемося по гарних хатах, по добрих господарствах з родючою землею. Потім прийшли вийти з гмін Венгожево і Гіжицько. Записували людей до себе, виписували переселенські карти. Я отримав таку карту, де записано мені один номер дому в одному будинку з Петром Гадевичем. Зате

---

⁸ ПГР (*Państwowe Gospodarstwo Rolnicze*) – Державне селянське господарство, польський відповідник радгоспу.

кожен отримав по сім гектарів землі. Проте відразу побачив я, що тут відбуваються торги людьми, тому що війти вибирали насамперед молодих і здорових людей до своїх гмін. Я й Петро записалися за ковалів, тож відразу отримали ми вози й виїхали до села Вйонзки. По якомусь часі на станції залишилися тільки родини з найстарших німецьких людей. Бувало, що спеціально довго казали людям чекати, щоб діждатися хабаря. Так чи інакше, а нашу половину транспорту розкинено по різних селах Венгожівського повіту та Гіжицького. Дехто опинився аж під Квідзином або Ольштином. Були ми розпарцельовані по чужій землі» [241, с. 398].

На цю саму тему оповідання Гелени Міхальчик (народилася в с. Снітниця Горлицького повіту): «15 czerwca 1947 roku, ze wszystkim, co mogliśmy załadować na wóz, dotarliśmy do Gorlic, gdzie ojciec otrzymał dokument urzędowy, który nazywał się kartą przesiedleńczą. Była ona jednocześnie naszym biletem w jedną stronę. Z ziemi ojców w nieznane, gdzieś na koniec świata» [361, s. 147] («15 червня 1947 року з усім, що могли скласти на віз, добралися до Горлиць, де батько отримав офіційний документ, який називався переселенською картою. Була вона водночас нашим квитком в один бік. Із землі батьків у невідомість, кудись на край світу»).

Крім того, українське населення не мало права змінювати місце проживання, вільно пересуватися та повертатися на батьківщину. Так, Р. Дрозд наводить цитату з таємної інструкції від 10 листопада 1947 року: «Свобода руху переселенців має бути обмежена. Заборонено залишати Повернені землі й повертатися на батьківщину. Це питання мусить контролювати Служба безпеки» [316, s. 52]. Також варто нагадати, що урядовим декретом від 27 липня 1949 року українців позбавили права власності на землю та маєтки, залишені ними під час акції «Вісла» [13, с. 34]. Тому на основі цього декрету президії повітових народних рад чотирьох воєводств Південно-Схід-

ної Польщі (Краків, Ряшів, Люблін, Білосток) багатотисячне українське селянство було позбавлено права власності на господарства, залишені ними на старих землях [273, с. 91].

Прибувши (проти своєї волі) на колишні німецькі землі, українські переселенці, серед яких було 95 % селян, опинилися у винятково важкому матеріальному становищі. Господарства, куди їх розселяли, були переважно напівзруйновані й потребували капітального ремонту. Через недостатню їх кількість в одне господарство поселяли по кілька родин. Так, польський дослідник С. Стемпка пише, що часто українська родина із 6–10 осіб мешкала в одній кімнаті, а іноді – просто на поверсі [354, с. 100]. Порівняймо також свідчення переселенців.

Ярослав Зарічний (народився в с. Корні Томашівського повіту): «Деякі сім'ї втиснено по дві-три до одного будинку або “докватеровано” до осілих тут у 1945–1946 рр. польських родин, які вже були повними панамі» [113, с. 55].

Люба Павелчак (народилася в с. Регетув Горлицького повіту): «Ojciec w tym czasie szukał dla nas domu. Wreszcie znalazł jakieś mieszkanie bez drzwi, okien, nawet podłogi nie było. Przez dwa tygodnie nie wchodziliśmy do środka, koczowaliśmy na podwórku, gdyż moi rodzice myśleli, że jeśli nie wejdziemy do środka, nie zaczniemy tam mieszkać, to nas zabiorą z powrotem do naszego Regetowa, ale to okazało się już niemożliwe.

Zbliżała się jesień, zaczęliśmy więc remontować “nowy” dom. Ojciec poszedł do zburzonego sąsiedniego gospodarstwa, zerwał nikomu już nie potrzebną podłogę i założył ją u nas. Odpowiedział za to przed sądem, został skazany na dwa miesiące więzienia. Siedział we Wronkach. Doniósł na niego nasz najbliższy sąsiad» [361, с. 29–30] («Батько в той час шукав для нас дім. Урешті, знайшов якийсь помешкання без дверей, вікон, навіть підлоги не було. Протягом двох тижнів ми не входили до середини, а ночували надворі, тому що мої батьки думали, що якщо не

ввійдемо, не почнемо там мешкати, то повернемося до нашого Регетува, але то вже було неможливо.

Наближалася осінь, ми почали ремонтувати “новий” дім. Батько пішов до зруйнованого сусіднього господарства, зирвав нікому вже непотрібну підлогу і поклав її у нас. За те був відданий до суду і на два місяці відправлений до в’язниці. Сидів у Вронках. Доніс на нього наш найближчий сусід»).

Теодор Кузяк (народився в с. Бортне Горлицького повіту): «Порозміщано нас в будинках-руїнах (вишабруваних і здемолюваних “*gospodarzami*” з-за Бугу), без дверей, вікон і підлоги, з порозвалюванима печами, діравима дахами. Привитали нас рої комарів, яки кусали неможливо. За радом мами, назберав я якийсь сьмітя і підпалив, помогло, бо комари диму не люблят» [155, с. 5].

Слід наголосити, що, крім змалювання певних подій, кожна з таких оповідей дає важливий інформативний матеріал щодо особливостей і труднощів «переселенського» побуту й життя на нових землях. Такі усні історії про події 1947 року можемо розглядати не тільки із суто філологічного погляду, але маємо змогу почерпнути також різнобічний матеріал етнографічного й етнопсихологічного характеру. Цьому сприяють короткі описи – передусім житла, одягу, звичаїв того часу, докладні оцінки людської поведінки в кризових, афектних ситуаціях. Цікавими із цього погляду є такі спогади.

Параскевія Гарбера (народилася в с. Мохначка Ново-сондецького повіту): «*Pierwsze wesela, jak tu przyjechaliśmy, wyglądały jak w Mochnacze. Druhny ubrane po krakowsku: spódnicy ładne, zielone, gorsety, wstążki przywiązane do ramion, korale, bluzeczki – eleganckie, wyszywane*» [362, s. 26] («Перші весілля, коли ми приїхали сюди, відбувалися так само, як і в Мохначці. Подружки нареченої були одягнені по-краківському: гарні спідниці зелені, корсети, стрічки, накинуті на плечі, намисто, вишиті елегантні сорочки»); «*Jak zbliżała się Wielkanoc,*

cały tydzień żeśmy jajka malowali, a później zbijali – jak to dzieci. Starsze kobiety ślicznie pisanki robiły» [362, s. 28] («Як надходив Великдень, ми цілий тиждень фарбували яйця, а потім розбивали їх, як то роблять діти. Старші жінки розписували красиві великодні крашанки»).

Петро Коваль (народився в с. М'якіш Новий Ярославського повіту): «Увечері застав я вдома якусь жінку з дітьми, до нас звернулася по-польському, до своїх дітей по-німецькому. Мама налила їй молока, а за якийсь час німkinя принесла нам велику миску мити Михася та ще якісь посудини. Мама нас всіх викупала. З німkinею ми швидко заприятзнилися» [81, с. 413].

Варто зазначити, що частина переселенців, попри категоричну заборону, вирішила повернутися додому. Іноді люди поверталися до рідного краю на возах і навіть пішки, проте все закінчувалося повторною депортацією. Легальна можливість повернення з'явилася тільки під час «гомуківської відлиги», проте варто зауважити, що то були лише поодинокі випадки. Пояснювалося це браком відповідних умов. Окрім того, 12 березня 1958 року сейм прийняв закон, згідно з яким право на повернення мали лише ті особи, які могли купити господарство за власні кошти. Оскільки більшість українців такої можливості не мали, то й повернення на рідні землі були дуже нечисленні [97, с. 82]. Ось розповіді на цю тему.

Текля Пінчук (народилася в с. Команьча Сяноцького повіту): «Вернулись сте на своє, бо мала свою хижу» [372].

Гелена й Шимон Бвоншчаки (народилися обоє в с. Чертижне Кросненського повіту): «Nie ma co ukrywać – każdy niby już się zadomowił, ale bardzo tęskniliśmy za domem, ziemią i górami. Niektórzy podejmowali starania o powrót na południe, ale nie zawsze było to możliwe. Gdy do władzy w Polsce doszedł Gierek, stało się to bardziej realne. Łemkowie, którzy chcieli wrócić na dawne ziemie, najpierw musieli utraczone tereny odkupić, gdyż przez ten czas zostały już zajęte – głównie przez górali.

Szymon Sycz, który mieszkał w Dobiegniewie, zdołał odkupić swe ziemie w Ropkach i wrócił w góry. Także Andrzej i Wasyl Błaszczakowie chcieli opuścić Strzelce, ale nie otrzymali pozwolenia i musieli zostać. Poza nimi nikt nie chciał wyjeżdżać, bo każdy już się zadomowił, zobaczył, że nie jest tu źle» [362, s. 40–41] («Немає чого приховувати – усі вже ніби обжилися, але ми дуже сумували за домом, землею та горами. Деякі намагалися повернутися на південь, але не завжди то було можливо. Коли до влади в Польщі прийшов Герек, це стало реальніше. Лемки, які хотіли повернутися на давні землі, передусім мусили викупити втрачені території, тому що за цей час вони були вже зайняті – переважно горцями.

Симон Сич, який мешкав в Добігнєві, зміг викупити свої землі в Ропках і повернувся в гори. Також Андрій і Василь Блашчакови хотіли залишити Стшельце, але не отримали дозволу й мусили лишитися. Крім них, ніхто не хотів виїжджати, бо вже всі обжилися, побачили, що тут непогано»).

Своєрідними оповіданнями (чи певними елементами народних оповідань) були на той час листи до офіційних урядових установ, у яких подано інформацію, на якій відбився емоційний стан тих, хто описував становище переселенців у конкретному поліетнічному, переважно польському, середовищі. Прикладами таких народних оповідей є листи-характеристики, що зародилися за трагічних обставин і на тривалий час були приховані від громадськості, а в офіційних колах, попри сподівання їхніх авторів, не мали ніякого резонансу.

Згадані листи засвідчують надзвичайну стурбованість і розгубленість їхніх авторів, небажання вмирати на чужині. Наведемо уривки з деяких листів: «На захіт я ніе хочу вертати, бо там я нічого ніе стратив <...> то мніе дайте раду, як я маю жити, гдіе я ся маю удати?!» (Микола Лизак) [356, с. 69]; «Stary jestem i chcę umierać na swojej ziemi» («Я старий і хочу померти на своїй землі») (Іван Ротко) [356, с. 44]; «Хочу

рештками сил вернутись на рідну землю і там зложити свої старі кости» (Марія Костів) [356, с. 58]; «Я би дуже радо хотів там ся повернути й там свою голову положити» (Семен Сокач) [356, с. 31].

У всіх листах звучить єдине прохання – дозволити повернутися на рідну землю. Варто зауважити, що причин для повернення дописувачі називають безліч. Багато з адресантів нарікали навіть на якість повітря: зовсім не таке, як у горах. Для Степана Яцева, Марії Костів та багатьох інших переселенців, скажімо, причин було безліч, однак вони назвали серед них і повітря: «Тут навіть повітря для нас не є здорове» [356, с. 43]; «Тому що тут, на західній землі, не пасує нам повітря» [356, с. 58]; «Так як нам клімат невідповідат тих сторін. <...> І тепер я і моя родина дуже часто хоруєме зповоду зміни клімату» (Іван Ющак) [356, с. 40]; «1947 році пересідлено нас на Землі Одзискани, где нам повітря не служит. Ми хочемо ся вернуті насвою рідню, до села Мокре» (Теодор Ткач) [356, с. 42].

Ці та багато інших листів свідчать про зганыблену людську гідність українців-переселенців, їхній протест проти переселення. Іван Ющак із с. Боднарка писав: «Висідлене мене з рідної хати й господарки рільної, безпідставни, в так варварський спосіб, зроблено мені велику кривду, з котрою я ніколи неможу погодитися» [356, с. 40]. А це рядки з листа Андрія Слезьона: «Moi ojcowie i praojcowie pracowali i żyli od nie znanych lat i nie spotkała ich taka krzywda, jak mnie w 1947 roku, że zabrano mnie moją ojcowiznę» [356, с. 48] («Батьки й прадіди працювали та жили тут від незапам'ятних літ, і не зустріла їх така кривда, як мене в 1947 році, що забрано в мене батьківщину»). Іван Турко підсумував «Примусове виселення мене <...> уважаю за незгідне гідністю людини» [356, с. 47]. Також можемо зауважити, що в багатьох листах звучить віра в повернення на рідну землю. Так, Розалія Мінько писала: «Бо думаю на весну вернути до села Рибне» [356, с. 67].

Оповіді-листи репрезентують жанр народного оповідання, оперативне творення якого спричинив біль за втраченими рідними землями, родичами та односельцями, які були «розкидані» по різних куточках країни.

Варто зауважити, що польською владою були виділені кошти українським родинам на ремонт житла, закупівлю продовольства тощо. Проте ця допомога була дуже незначною й повністю не вирішувала проблем. Окрім того, українське населення жило надією на швидке повернення й часто відмовлялося від ремонтів та фінансової допомоги.

Люба Павелчак (народилася в с. Ретув Горлицького повіту): «Na Zachodzie dostaliśmy siedem hektarów ziemi, tyle samo, ile mieliśmy w górach. Grunty były różnej jakości: piątej i szóstej klasy, troszkę czwartej – jakieś 30 arów, za mostem, tam mieliśmy ogród warzywny. W Starych Bielicach dobrej ziemi w ogóle nie było» [361, s. 30] («На заході ми одержали сім гектарів землі, стільки ж, скільки мали в горах. Грунти були різної якості: п'ятого і шостого класу, трохи четвертого – дець із 30 акрів, за мостом, там ми мали город. В Старих Беліцах доброї землі взагалі не було»).

Семен Мадзелян (народився в с. Більцарева Новосондецького повіту): «За наші обсіяні і посаджені поля від держави ми всього дистали: в транспорті одну вязанку сіна на родину (при ній і коза би здохла за 8 днів в дорозі), а в осени 100 kg жита і 50 kg пшениці на засів. <...> Перед Риздвяними Святами по 20 kg кукурузяной муки на родину, але ей ніхто не їв, бо була стухла – гірка і скормили ми ей курками. То була вся поміч» [81, с. 30].

Також слід зазначити, що після завершення операції «Вісла» почалося приховування доказів наявності українського етносу на південно-східних землях Польщі. Насамперед постраждали пам'ятки української культури: сакральні будівлі, цвинтарі, хрести, архіви, музеї, бібліотеки; українські назви

сіл і вулиць було змінено на польські; зруйновано та засаджено лісами сотні українських сіл тощо. Багато церков замінено на костели або інші об'єкти громадського користування (магазини), знищено повністю їхній інтер'єр та облаштування. У 1977 році відповідним розпорядженням одночасно було змінено назви 110 місцевостей, і лише гострий протест польських інтелектуальних кіл змусив уряд повернути більшості з них давні історичні назви.

Йосип Жарко (народився в с. Ляхава Сяноцького повіту): «По моїм селі Ляхаві залишився тільки спомин. Минуло кілька літ від виселення й поляки засадили на наших полях ліс, щоб не залишилося ні сліду від “бандеровської столиці”. Наші люди їздять до свого села-лісу й шукають старих стежок та каменів по рідних хатах» [81, с. 403].

Йосип Лапчук (народився в с. Корчмин Рава-Руського повіту): «У селі Корчмин нема тепер ні одної особи української національності. Церква знищена, ще стоїть. Села не пізнати. Зі старих хат сліду нема. Уцілили лише криті бляхою, а таких було шість. Кладовище зарощене кущами. Памятники на могилах частинно поперевертані. Огорожа розібрана» [81, с. 318].

Певна частина переселенців вважає, що акція «Вісла» мала все-таки і позитивні наслідки.

Гелена й Шимон Бвоншчаки (народилися обоє в с. Чертижне Кросненського повіту): «Na pytanie czy żałujemy, że nie wróciliśmy w góry, ciężko jest odpowiedzieć. Trudno mówić o żalu. Tu pobraliśmy się, tu urodziły się i wychowały nasze dzieci. To tak, jakbyśmy się tu urodzili. W maju minie 55 lat od tego wydarzenia, tego się nie da zapomnieć, ale trzeba po prostu żyć» [362, s. 41] («На питання, чи ми жалкуємо, що не повернулися в гори, важко відповісти. Важко говорити про жаль. Тут ми побралися, тут народили й виховали наших дітей. Це так, начебто й самі тут народилися. У травні мине 55 років від цієї події, цього не можна забувати, але потрібно просто жити»).

Фольклорний матеріал означеної історичної доби всупереч вкрай несприятливим обставинам є свідченням того, що за умов жорстокого «табу» на історичну пам'ять саме він виконує роль своєрідного документа епохи, є носієм певних настроїв та оцінок, які близькі і зрозумілі українському населенню в Польщі. Аналізуючи репрезентовані тексти, можемо дійти висновку, що наслідки операції «Вісла» мали переважно негативний і навіть руйнівний вплив на культурне, етнічне та суспільне життя українців. Їх було позбавлено власної території, розпорошено й розкидано невеликими групами серед польського населення, так, щоб вони в майбутньому вже ніколи не змогли стати компактним організмом, здатним становити в державі національну меншину.

2.2. Вияви етнічної ідентичності в наративах українців

Ситуація, у якій українці в Польщі змушені були жити, не була сприятливою для збереження національної самосвідомості, духовної спадщини, релігії, мови своїх предків [131; 208]. Як зазначалося, одним з вагомих чинників збереження власної ідентичності й самобутності серед інших етнічних груп, який духовно формує, історично об'єднує спільноту, є усні народні оповідання-спогади.

Дослідження фольклорної прози про переселення 1947 року та пристосування до життя на західних землях виявляє своєрідну жанрову специфіку у формуванні мотивів. Так, в усних народних оповіданнях її диктує оповідачам трагічна реальність переселення та ворожо налаштоване оточення. Значна частина народнопрозових творів характеризується поєднанням кількох мотивів. Спостерігаємо таке явище, коли у створенні сучасної фольклорної прози, у процесі побутового мовлення, наприклад, про події Другої світової війни чи інші

періоди життя, мотиви про переселення 1947 року та поневіряння на північно-західних землях виникають як асоціативні образи часу й уплітаються в загальну канву оповіді як фрагменти, які унаочнюють, увиразнюють картину того, про що мовиться.

Оповідним зразкам, у яких ідеться власне про переселення 1947 року, зокрема, якщо це розгорнуті, багатоепізодні оповідання, характерний мотив благополучного життя в українському селі в Польщі до переселення спочатку в 1945–1946 роках, пізніше – у 1947 році. Так, варто зазначити, що у значній частині репрезентованих текстових зразків оповідачі порівнюють життя «тут на вигнанню» з життям «там у горах» [200, с. 13]. Наведемо типові фрагменти оповідань: «У нас люде дуже добрі були, у нас люде таки були, же вони ся всі разом бавили, усі в купі завжди робили, спільно працювали» [81, с. 223]; «Перед війною нарід у Команчі жив собі спокійно, люди ся сходили на вулиці, на полі, співали. Обходили свою традицію, свята. Не було заздрів» [81, с. 261]; «Byliśmy bardzo zadowoleni z naszego życia. Szczególnie z tego, że mieliśmy własną cerkiew. Nie każda wioska ją miała» [362, s. 33] («Ми були дуже задоволені своїм життям. Особливо тим, що мали свою власну церкву. Не кожне село її мало»).

Барви оповіді в таких епізодах світлі, оптимістично життєствердні. Як відомо, не завжди просто й легко жилося українцям у Польщі, особливо в період Першої та Другої світових воєн і після них. Але тоді селянин-господар значною мірою залежав від своєї праці, природних факторів, тобто воля й доля були визначальними в його житті. Саме ці чинники сприяли тому, що відображення дійсності, яка передувала переселенню з рідних земель, набуло яскравих життєрадісних барв. Тим паче, що в конкретно-історичному контексті подій 1947 року таке відображення не було перебільшенням. Порівняно з жахливими 1945–1946 роками та 1947 роком, недавні роки тяж-

кого, але щасливого життя завжди пригадувалися у світлих барвах.

Одним з поширених мотивів у фольклорній прозі про переселення 1947 року є мотив приниження українців. Так, задля здійснення основної мети акції «Вісла» – колонізації переселенців – Громадська міліція та Служба безпеки в ПНР вели масове спостереження за українським середовищем. Інколи доказом прояву українського націоналізму було прилюдне вживання української мови. Привертає увагу приклад, який наводить у своїй статті Федір Гоч: «Люди старшого віку навіть не знали польської мови – мовчали, а тільки “удома” говорили рідною мовою. Діти мусили її швидко вчитися, бо в школі зустрічали їх докори й дискримінація» [87, с. 34]. Навіть після переселення на північно-західні землі українці перебували під пильним наглядом польської влади, не мали права збиратися гуртом, на ніч змушені були завішувати вікна [314, s. 183]. За щонайменшу провину зазнавали кари. Промовистими, скажімо, є факти з оповідання Івана Павлика (народився в с. Заліська Воля Ярославського повіту): «У 1947–1948 рр. всі українці на Мазурській землі, які жили в зоні 10 кілометрів від кордону, підлягали комендантській годині. Від заходу до сходу сонця не можна було нікуди виходити, зустрічатися. Польські прикордонники, якщо вже когось із наших людей тоді зловили, – нікому не дарували, обов’язково сильно били» [140, с. 9].

Серед українського населення було створено цілу мережу агентів, завданням яких було запобігати виявам антидержавної діяльності. Таких агентів часто набирали з-поміж самих українців [321, s. 205]. Звернімо увагу на свідчення з оповідання Ярослава Зарічного (народився в с. Корні Томашівського повіту): «Щойно пізніше ми збагнули, що кожна сім’я мала свого наглядача (члена Польської Робітничої Партії, переважно неробу, п’яницю або іншого виду “активіста”)» [113, с. 55].

Було заборонено вживати слово «українець», замість якого використовували термін «поселенець з акції “Вісла”» [320, s. 43], що натякав на другосортність українців. У буденному житті слово «українець» стало синонімом лексеми «бандит». Будь-які прояви активної діяльності українців розцінювалися як акт націоналізму. Проте, як зазначає Р. Дрозд, так звані прояви націоналізму мали переважно внутрішній характер (тобто вони були спрямовані на збереження української тотожності), а не зовнішній – спрямовані проти поляків та власне Польщі. «Український націоналізм не є принципово світоглядним націоналізмом. Він має характер дуже емоційний, романтичний, пов’язаний з неокресленою тугою за українським простором, конем, садом, піснею і танцем. Загалом це туга за українською культурою. Вона інтегрує групу завдяки сильному емоційному зв’язку, так як колись польський месіанізм. Ненависть до поляків не є необхідною умовою існування цього націоналізму» [315, s. 209].

Спершу польське населення ставилося до переселенців з акції «Вісла» неприхильно, а то й вороже. Часто таке ставлення було зумовлене продовженням польсько-українського антагонізму періоду Другої світової війни (Волинь, 1943 р.), а також потенційним погіршенням матеріального стану польського населення (поділ землі, примусове прийняття українських поселенців, зменшення карткових пайків) [321, s. 207]. Негативне ставлення поляків до українців залежало ще й від трактування останніх владою як людей другої категорії, як «непевного елемента» [314, s. 184]. Стосовно переселенців здійснювалися напади, грабунки, мародерство, їх називали українськими бандитами [314, s. 183]. Про таке, зокрема, оповідав Ярослав Андрух (народився в с. Ропенці Ліського повіту): «Крім ропенських родин, у Бобрувці було з акції “Вісла” ще десять родин лемківських, це мало значення у відносинах до нас місцевого суспільства. І так не обійшлося без образ. Нас

називали бандерівцями, різунами, бандитами і т. п. Робили це як дорослі, так і діти. Ми якби до цього привикли» [81, с. 498].

Розповідав також Петро Школа (народився в с. Жужель Сокальського повіту): «Кашубська людність відносилася до нас добре, гірше було з поляками з Білгорайщини, ті щокрок слідували за нами, підслуховували й доносили на УБ й МО» [81, с. 220].

Усе це призвело до певної ізоляції українців, взаємної польсько-української неприязні, упередженості. Проте, як зазначає Р. Дрозд, відносини між українцями й поляками більше залежали від особистих чинників, ніж від наказів центральної влади [316, s. 57]. Тому можемо стверджувати, що серед репрезентованих усних народних оповідань багато таких, у яких міститься мотив стосунків з поляками.

До того ж варто зауважити, що в багатьох оповіданнях респонденти, згадуючи про відносини з іншими національностями, насамперед з поляками, представляють їх часто в порівнянні: майже завжди як дружні до переселення та переважно, але не завжди, ворожі після переселення. Наприклад: «W naszej wsi mieszkało dwóch Polaków. Reszta – wszystko Łemkowie. Ale ci Polacy po naszymu mówili, po łemkowsku. Chodzili i do cerkwi i do kościoła. <...> Dobrze ze sobą żyliśmy. Nie było żadnych konfliktów przed wojną» [361, s. 58] («У нашому селі мешкало двоє поляків. Решта – усі лемки. Але ці поляки розмовляли по-нашому, лемківською мовою. Ходили і до церкви, і до костелу. <...> Добре між собою ми жили. Не було жодних конфліктів перед війною»); «Mieszkali wśród nas Polacy i Żydzi, którzy mieli gospody i sklepy. Wszyscy żyliśmy w zgodzie» [361, s. 106] («Жили серед нас поляки і євреї, які мали господарства й магазини. Усі жили в згоді»). Наведемо приклади оповідей про події після переселення: «Polacy wyzywali nas: O! Ukraińcy! Banderowcy przyjechali! I bili nasze krowy» [361, s. 20] («Поляки обзивали нас: “О! Українці! Бандерівці приїхали!”. І били

наших корів»); «А в Грибошичах там нарід був недобри <...> там биво тяжке життє, наші люде потерпіли страшне» [375]; «Dużo tu już Polaków było, kiedy przyjechaliśmy. Dobrze nas przyjęli. Nikt nam nic nie mówił. Może niektórzy byli źle do nas nastawieni, ale ogólnie w porządku było» [361, s. 60] («Дуже тут багато поляків було, коли ми приїхали. Добре нас прийняли. Ніхто нам нічого не казав. Може, деякі були вороже до нас налаштовані, але загалом усе було в порядку»); «Можна сказати, там, в Легниці, там биво добрі» [376].

Пропагуючи тезу про однонаціональну Польщу, центральна влада тривалий час ігнорувала українців. Українське населення було позбавлене культурних і освітніх товариств, права дотримуватися релігійних обрядів та спілкуватися рідною мовою [346, s. 174]. Прихильники такої політики були переконані, що в результаті величезного розпорощення й зумовленого ним прискорення асиміляційних процесів незабаром час сам розв'яже «українське питання».

Євгеній Сівец (народився в с. Луги Стшелецько-Дрезденецького повіту) згадував із цього приводу: «Za kilkadziesiąt lat okaże się, że nikt nie pamięta, że była taka społeczność jak Łemkowie. Nawet tu. W Ługach cmentarz niemiecki jest ogrodzony. Na wszystkich świętych palimy tam lampki na grobach. A w górach – albo ktoś nie dopilnował, albo chciał zrobić interes i pozbawił łemkowskiej tożsamości pochowanych tam ludzi. Trudno mi określić, co to mogło być» [361, s. 84] («За кілька десятків років виявиться, що ніхто не знає, що була така спільнота, як лемки. Навіть тут. У Лугах є німецьке кладовище обгороджене. На свято Всіх святих ми палимо на могилах лампадки. А в горах – чи хтось не доглянув, чи хотів позбавити лемківської тотожності похованих там людей. Важко мені визначити, що це могло бути»).

Польський учений М. Хейгер наводить слова начальника Відділу переселення В. Бружика про бажання якнайшвидше

перевиховати українську молодь у «майбутніх польських громадян» та про «втрачене» старше покоління, за яким варто організувати нагляд [321, s. 206].

Однак слід зауважити, що певною мірою асиміляція залежить не лише від зовнішніх обставин, але й від внутрішньої установки кожної конкретної людини, власного вибору своєї національної totoжності, ставлення до рідної мови, культури, релігії тощо. Так, наведемо цитати з творів, написаних учнями українських ліцеїв у Перемишлі, Білому Борі й Лігниці на тему полонізації. Одна з авторів – Дарія Гец – зазначає: «Тепер, після 1947 року, усе змінилося. Усе пропало. Люди стали іншими або їх взагалі не стало. Чому? Можливо, що світ змінюється. Можливо, що ми польщимося. Яюсь так поробилося, що з українців стали ми ділитися на принаймні три типи українців. Перші українці / це нормальні правдиві українці /, другі українці / ті приходять на свята до церкви тоді й пригадують собі свій рід / та треті українці / спольщені, про них навіть писати и говорити не хочеться, бо вони ж самі про себе забули та ще й тих перших ненавидять, а других тягнуть, прокляті зрадники, за собою /» [37, с. 93]. Павло Маркевич пише: «На полонізацію найбільше заражена молодь і такі родини, де не до кінця встановлений зв'язок з українською громадою. <...> Крім середовища, проблемою є мова. В українських хатах дуже часто говориться по-польському, чим прискішуємо нашу полонізацію. Це впливає з того, що не можна належати до народу й не знати його мови» [37, с. 97–98].

Тому, як бачимо, нині українська молодь, функціонуючи в багатоетнічному середовищі, багато чого переймає з культури панівної групи (польської). Унаслідок цього вона починає жити паралельно у двох культурах і навіть не відкидає можливості «подвійної totoжності» [207, с. 48–49].

Розповіді про вивчення в школі рідної мови або, навпаки, неможливості вивчення мови батьків та дідів становлять особливий цикл оповідань.

Почуття мовної єдності є одним з найвагоміших чинників національної ідентифікації [41, с. 112–113]. Можливість спілкуватися є основною передумовою соціально-психічної згуртованості. Рідне слово і до сьогодні є мобілізуючим фактором соціальної та культурної єдності українців Польщі. Важлива роль мови у формуванні національної самосвідомості та єдності підтверджується тим фактом, що вона відображає всі контакти з довкіллям. Саме завдяки рідній мові майбутнім поколінням передається певний спосіб бачення світу. Мова, таким чином, є основою для розвитку та спадкоємності етнічної культурної групи.

Вагому роль у збереженні рідної мови виконує шкільне навчання. Тому позбавлення національних меншин шкіл з викладанням українською мовою є одним із чинників асиміляційної експансії [22, с. 17–18].

В. Павлів у своїй статті «55-річчя операції “Вісла”, або Як у Польщі вирішили “українське питання”» зазначає: «На вулиці більшість українців Польщі розмовляють між собою польською, а коли “мусять” говорити українською мовою, то вже інстинктивно втягується їм шия в плечі і притишується голос» [209]. За таких умов, звісно, асиміляційні процеси мають під собою особливо сприятливий ґрунт.

З 1947 року годі й говорити про будь-яку форму громадської активності українців. На нових місцях не відкривалися школи, де можна було б навчатися рідної мови, церкви, де б ішла служба українською тощо. Тобто до 1952 року діти переселених українців не мали можливості вивчати рідну мову в школах, тоді як німці, євреї, а пізніше – греки й македонці, мали свої школи. Українська молодь не вивчала літератури та історії України. Влада не опікувалася правами української етнічної меншини, а навпаки, прагнула до стирання відмінностей і повної її асиміляції з польським населенням. Діти української національності фігурували в шкільних журналах

як поляки. Українці, які підтримували стосунки між собою, побоюючись репресій, не виявляли своєї національної належності.

Міністерство освіти і виховання Польщі у двох постановвах (від 4 липня 1952 р. та від 15 вересня 1952 р.) подало перші директиви щодо організації навчання української мови в Польщі [110, с. 256]. У них було вказано, що таке навчання можна організувати лише за згодою і за бажанням батьків, а вчителями могли бути лише особи, які добре володіли українською мовою. Навчання мало починатися з 2-го класу початкової школи, по три години на день, рекомендувалося використовувати радянські підручники. Найпоширенішою формою навчання української мови в Польщі були (і є до сьогодні) так звані пункти навчання української мови, їх організують при школах, де є відповідна кількість (зафіксована законом) дітей. Це число (мінімум) у різні роки змінювалося: у 1950-х роках – 7 дітей, у наш час – 3 учнів [240] тощо.

Лише з 1956 року почалося організоване вивчення української мови шляхом створення спеціальних осередків у Польщі [248]. Саме тоді було створено Українське суспільно-культурне товариство, яке опікувалося забезпеченням освітніх і культурних потреб українців. У Вармії та Мазурах лише в 1956 році було відкрито кілька шкіл, у яких викладали українську мову, зокрема, у селах Бані Мазурські, Асуни, Сонгніти [346, с. 175]. Школа в м. Тшенсач (Західнопоморське воєводство) почала існувати з 1957 року. У вересні 1958 року відкрито українську початкову школу в м. Білий Бір (Західнопоморське воєводство). У 1956–1957 роках було створено початкову школу з українською мовою навчання в с. Ярошівка, що на Вроцлавщині [245, с. 106] тощо.

Утім, попри розпорошення й брак можливостей вивчати рідну мову, більшість українців у Польщі рідною мовою вважають українську (понад 93 %). Але набагато менше з них

спілкуються нею вдома (73 %). Найгірша ситуація з поколінням, яке народилося на засланні, лише частина його послуговується в побуті рідною мовою [112, с. 110]. Як бачимо, тут виразно простежуються наслідки багаторічного розпорошення етнічної спільноти.

Міхал Хавран (народився в с. Мохначка Новосондецького повіту) про це розповідав так: «Mało które dziecko umie teraz po łemkowsku, choć oboje rodziców pochodzi z Łemków, to mówią po polsku. Mam tu po sąsiedzku Siwca co te Watry organizuje, to u niego dzieci po polsku mówią, choć on do cerkwi chodzi i dzieci czasem przychodzą i żona na wszystkie wielkie święta jest w cerkwi» [362, s. 63] («Мало яка дитина зараз вміє лемківською мовою розмовляти, хоча батьки походять з лемків, проте розмовляють польською. Я маю тут сусіда Сівца, що ці Ватри організує, то в нього діти польською говорять, хоч він до церкви ходить, і діти часом приходять, і дружина на всі великі свята в церкві»).

Рідна мова була усунута зі щоденного спілкування й залишилася лише в релігійному житті. Таким чином, для молодого покоління фактично єдиною сполучною ланкою з мовою предків є церква. Тому багато молодих українців у Польщі українську мову лише розуміють, однак не в змозі розмовляти нею. Значна частина досліджуваних нами оповідань засвідчує низький рівень знання рідної мови молодшим поколінням.

Богдан Сівець (народився в с. Луги Стшелецько-Дрезденецького повіту): «Z żoną mówię po polsku. Czuję pewien niedosyt mówienia po lemkowski. Do dzieci staram się zwracać po lemkowski. Tylko że to jest już inne pokolenie. Rozumieją wszystko, ale nie zawsze mówią. Ja też na przykład lepiej potrafię wypowiadać się w języku polskim, lepiej mi się precyzuje myśli w tym języku, ale czuję się lepiej, mówiąc po lemkowski. Pewnie dlatego odczuwam taki głód lemkowskiego, że dokoła wszędzie jednak język polski panuje.

Łemkowie kiedyś, jak mieszkali w swoim skupisku, to po lemkowsku tylko rozmawiali. A tutaj bardzo chętnie i szybko przechodzą na język polski. Jeżeli zbierze się piętnastu Łemków i przyjdzie jeden, czy dwóch Polaków, to już po polsku mówią. Nie wiem czy na skutek tego, że są taktowni, czy nie chcą. A na przykład Cyganie zawsze po swojemu rozmawiają» [362, s. 82–83] («Із дружиною розмовляю польською мовою. Мені не вистачає лемківської мови. До дітей я намагаюся звертатися лемківською мовою, але то вже інше покоління. Розуміють усе, проте не завжди говорять. Я також, наприклад, краще вмію висловлюватися польською, мені легше формулювати думки цією мовою, але почуваюся краще, коли розмовляю лемківською. Напевно, тому відчуваю такий голод до лемківської мови, що всюди па-нує польська.

Лемки колись, як мешкали у своєму середовищі, то розмовляли лише лемківською мовою. А тут дуже охоче і швидко переходять на польську. Якщо зберуться п'ятнадцять лемків, і прийде один чи два поляки, то вже будуть польською розмовляти. Я не знаю, чи внаслідок того, що тактовні, чи не хочуть. А, наприклад, цигани завжди своєю мовою розмовляють»). Отже, як бачимо, мова відіграє вагому інтегруючу функцію між членами етнічної групи й водночас діє як комунікативний бар'єр щодо інших етносів.

Варто зауважити, що польське законодавство поступово адаптується до європейських напрацювань у галузі прав національних меншин. Тому на сьогодні не залишається без уваги сфера освіти, доказом чого є можливість українців навчатися рідною мовою на території Польщі. Існує значна кількість українських шкіл. Українську мову вивчають також у вищих навчальних закладах. Скажімо, у Варшавському університеті є кафедра україністики; діє кафедра української філології в Ягеллонському університеті, Щецинському університеті, Університеті імені Адама Міцкевича в Познані та Вармінсько-

Мазурському університеті в Ольштині. Факультативні заняття української мови проводять у вищих педагогічних школах Жешова, Слупська тощо.

Релігія була однією з важливих сфер, яка живила українство. Греко-католицька та православна церкви відіграли значну роль у житті українців у Польщі після акції «Вісла». Не випадково окремі цикл становлять усні народні оповідання переселенців, присвячені релігійній тематиці – зміні чи забороні віросповідання, розбудові або переважно знищенню церков і сакральних пам'яток тощо.

Єдиним надійним захистом національного духу українців у Польщі, центром не тільки релігійного, але й національного та культурного життя була церква. Тому нічого дивного, що зміну віросповідання часто ототожнюють зі зміною національної належності.

Варто зазначити, що греко-католицька церква після 1946 року – тобто від часу, коли вона формально перестала існувати, – у місцях переселення продовжувала відігравати важливу роль у житті українців. Переважна більшість українців, які проживають у Польщі, – греко-католицького віросповідання, менша частина – православного. Незважаючи на те що комуністична влада зробила все можливе для мінімізації впливу церкви на прихожан, навіть для цілковитого її знищення, греко-католицькій та православній церквам удалося вижити і стати культурним та громадським осередком, який зосередив свідомих представників суспільства.

Уже з перших днів після переселення спонтанно, без формальних дозволів священники надавали допомогу й морально підтримували переселенців [142, с. 88], відправляли служби Божі, проводили обряди хрещення тощо [181, с. 61]. Однак польські спецслужби ретельно стежили та всіляко перешкоджали будь-яким спробам українського духівництва організувати навколо себе українську громадськість [357, с. 22].

Так, І. Цепенда висвітлює становище греко-католицької церкви в 1948 році в Ольштині: «Місцева влада не дозволяє відновлення українського руху й саме тому унеможлиблює створення греко-католицької парафії <...>. Греко-католики змушені ходити до римо-католицьких костелів» [307, s. 139].

Слушно зауважив В. Мокрий: «Для української національної меншини в Польщі, яка внаслідок виселення з рідних земель проживає у розпорошенні, серед назагал незичливо, а то і вороже настановленого польського суспільства, церква стала єдиним місцем, де українці не наражені на свідому, а найчастіше несвідому зневагу на адресу їхньої національності. Для українських християн церква – це єдине благодатне місце, джерело християнського життя та єдина зматеріалізована духовна вартість, з якою вони хочуть і можуть ототожнюватись» [198, с. 82]. Незаперечним фактом є те, що церква відіграє позитивну роль у консолідації етносу і є центром духовного життя українців.

На цю тему Єва Пухир (народилася в с. Кремпна Ясельського повіту) розповідала: «Cerkiew to bardzo ważne miejsce. Chyba najważniejsze. Tam przychodzą ludzie dobroduszni, szczerzy, nie idą żadni bandyci, grzecznie się modlą. Cerkiew łączy ludzi» [361, s. 105] («Церква – це дуже важливе місце. Мабуть, найважливіше. Сюди приходять добродушні, щирі люди, і не йдуть жодні бандити, усі щиро моляться. Церква об'єднує людей»).

Польська дослідниця М. Кміта також стверджує, що влада добре розуміла важливість церкви для формування й підтримки національної свідомості, духовної та матеріальної культури українців. Адже свята й обряди сприяли існуванню та збереженню релігійних і народних пісень, оповідань, народних промислів, малярства, іконописання. Церква завжди була для українців центром духовного й культурного життя [325, s. 190–198]. Власне, церква була єдиним місцем,

де можна було вільно розмовляти, молитися, співати рідною мовою, і не лише під час літургії, як зауважує молоде покоління українців [324, s. 203]. Ось що розповідала Анна Гарбера (народилася в с. Мохначка Новосондецького повіту): «Na zachodzie początkowo chodziliśmy do kościoła do Dobięgniewa. Nie mogliśmy tak bez niczego, bez kościoła nawet żyć, jak tu przyszliśmy. Nie było nic, to chociaż do kościoła. W domu się też chodziło do Krynicy. Jak się mleko sprzedawało, to się szło do kościoła. Nie widziałam różnicy. Modliłam się też w Krynicy w kościele. Mi bez różnicy. Jest jeden Bóg» [362, s. 66] («На заході спочатку ми ходили до костелу в Добігневі. Ми не могли так без нічого, без костелу навіть жити, як сюди прийшли. Не було нічого, то хоч до костелу. Вдома також ходила до Криниці. Як молоко продаси, то йдеш до костелу. Я не бачила різниці. У Криниці я теж молилася в костелі. Мені однаково. Бог є один»).

Відповідно до задумів ініціаторів операції «Вісла», українське населення мусило припинити своє існування внаслідок розпорошення [141, с. 8–13]. Однак цього не сталося завдяки діяльності Українського суспільно-культурного товариства (УСКТ), а також завдяки тим патріотам, які пам'ятають своє походження, не соромляться рідної мови, незважаючи на негативне ставлення більшості польського населення. Вагомим наслідком «виривання» зі своєї батьківщини та традицій став розрив контакту наступних поколінь із культурою і мовою, а відтак – падіння інтересу до національної справи та, як наслідок, приховування навіть серед свідомих українців свого походження [181].

Варто згадати дослідження С. Заброварного, проведене 1984 року серед українців, переселених унаслідок операції «Вісла», яке дає певне уявлення про етнічне або національне самовизначення переселенців [112]. Метою цього дослідження було отримання інформації про характер національної свідо-

ності українців у Польщі. Опитування було проведене за допомогою розісланих анкет, на які з 510-ти респондентів відповіло 410. Дослідник виділив шість типових груп населення українського походження:

1) значно мовно й культурно асимільована група, переважно через змішані шлюби або в результаті «влаштування життя»;

2) група без достатньої національної свідомості, яка, однак, усвідомлює мовну, конфесійну та культурну відмінність, але зазначені цінності побутують у ній радше як звичай, ніж як символ групової єдності;

3) група, представники якої повністю усвідомлюють своє походження, ототожнюють себе з українцями, однак прагнуть приховати цей факт від оточення, щоб не мати з цієї причини неприємностей («для святого спокою», «щоб не наражати себе»);

4) варіантом попередньої є група з вищою політичною культурою, яка все-таки воліє приховувати своє походження;

5) група, яка не приховує національної належності, але вирізняється відносно низьким рівнем політичної та браком загальної культури;

6) група з українським негативним ставленням до національної політики Польської держави, а також до діяльності УСКТ.

Переважає більшість опитаних вважають себе українцями (94 %), проте при заповненні паспортних даних чи інших документів лише 63 % вписало українську національність, решта – польську. У бланках для працевлаштування вже тільки 48 % зазначили українську національність. Таким чином, у багатьох життєвих ситуаціях українці найчастіше воліють приховувати своє походження, пояснюючи це страхом перед дискримінацією та побоюючись наразитися на негативне ставлення польського середовища тощо. Навіть на надгроб-

ках своїх померлих родичів написи робляться не кирилицею, а латиною.

Меланія Яценік (народилася в с. Мохначка Новосондецького повіту) розповідала: «Mój mąż pięćdziesiąt lat służył cerkwi i kościołowi. Na jego grobie po polsku napisane, że pięćdziesiąt lat służył. Nie przyszło mi do głowy, że mogłam po łemkowsku napisać. Gdybym tak zrobiła, to jestem w stu procentach pewna, że nawet tydzień pomnik by nie powstał, bo rozwaliliby go jakiś zbir» [362, s. 25] («Мій чоловік п'ятдесят років служив при церкві та костелі. На його надгробку напис зроблено польською мовою, що він служив п'ятдесят років. Мені не прийшло в голову зробити напис українською мовою. Якби так зробила, то сто відсотково пам'ятник навіть тиждень не простояв би, а його розвалили б»).

Тому зафіксована фольклорна проза свідчить про нерозв'язану дилему у свідомості українців. З одного боку, переселенці пам'ятають свою національність і передають традиції дітям, а з другого, – часто навіть найближчі сусіди не знають про їхнє походження, тому що це стає їх «приватною справою», тобто, по суті, глибоко прихованою таємницею.

Для старшого свідомого покоління українців важливими залишаються питання нації та культури. Водночас можливості задоволення культурних потреб українців у Польщі – на дуже низькому рівні: недостатня кількість культурно-освітніх установ, шкіл з українською мовою навчання, книг або програм у засобах масової інформації.

Проте, незважаючи на зазначені несприятливі умови, у респондентів-оповідачів рівень національної свідомості можна вважати високим. Помічаємо певну напруженість, «двоїстість» життя української громади. Так, українці підтримують досить тісні контакти між собою (зустрічі, фестивалі української культури), але свідомо приховують своє походження в іноетнічному середовищі.

2.3. Образ «малої батьківщини» в місцевій оповідній традиції

Поняття «мала батьківщина», «мала вітчизна» віднедавна дуже часто з'являються в науковому обігу. Так, на межі третього тисячоліття в результаті глобалізації ми можемо помітити дві, на перший погляд, взаємовиключні тенденції – прагнення до глобалізму в суспільному житті та відродження регіональної історії. Тобто простежується певна прив'язаність особистості не до держави, а до локальної території, дому, який сприймається не лише як фрагмент предметного світу із чітко визначеними характеристиками, але передовсім як об'єкт психічний, пов'язаний із цілим рядом уявлень і стереотипів.

Відповідно дослідження феномену «малої батьківщини» через категорію ідентичності вважаємо найдоцільнішим. Оскільки розглянутий феномен має свій топографічний вимір, з яким людина пов'язана історично й міфічно, належність до певної території з її соціокультурними традиціями виражається саме за допомогою ідентичності. Її розуміємо як зв'язок особистості з певною суспільною групою і, відповідно, укорінену в її духовному світі систему цінностей, ідеалів, норм, вимог відповідної спільності [107].

Також варто згадати поняття «етнічність», яке в останні роки розглядали з погляду кількох різних концептуальних підходів. Згідно з першим – етнічна належність становить споконвічну сутність, що існує в природі, поза часом. Цей погляд дістав підтримку з боку соціобіології, що розглядає етнічну ідентичність як подальший розвиток процесів генетичної селекції та пристосування до середовища. Друга концепція приписує етнічній ідентичності цілком ситуаційний характер, вважає це явище нетривким і мінливим. Визначення етнічності включає об'єктивні (культурні компоненти) й суб'єктивні (самоприписування) характеристики. Основне в

етнічності – це «уявна» дихотомія між «нами» та членами інших культурних спільностей («не-нами»), яка стає визначальною та визначаючою в повсякденних практиках. Етнічність можна визначити в дусі «колективного несвідомого», бо, по суті, вона є «конструкцією почуттів», а не раціонального відношення. Усвідомлення спільності знаходить відображення в усвідомленні єдності та відмінності від інших спільностей [206, с. 126]. Із цього погляду, етнічність розуміємо як почуття, образ, усвідомлення певного «ми», яке властиве українській спільноті в Польщі. Погоджуємося з визначенням Т. Рудницької, що етнічна ідентичність – відчуття належності до певної етнічної спільноти, однаковості з іншими її членами внаслідок спільності історичної пам'яті, спогадів про єдиних предків та емоціональних зв'язків з батьківщиною, основних компонентів культури, що звичайно виявляється в солідарності із членами цієї спільноти [107]. Тому феномен «малої вітчизни» – це ідентифікація з ціннісно вагомим регіоном, який відіграє значну роль у формуванні особистості. Ідентифікація здійснюється засобами включення себе до групи носіїв соціокультурних традицій окремого регіону тощо.

Поняття «мала батьківщина», «батьківщина» та «вітчизна» є абстрактними, суб'єктивними та недостатньо чітко визначеними. Складність наукового трактування цих понять пов'язана, з одного боку, з абстрактними характеристиками, а з другого, – з матеріалістичними (оскільки вони пов'язані з поняттям «територія», яке характеризується певними географічними особливостями) та духовними категоріями. Крім того, поняття «батьківщина» – це насамперед історична категорія, оскільки її зміст змінюється в часі та просторі, тому варто звернути увагу на те, як це поняття подано в тлумачних і лексичних словниках. Так, в академічному тлумачному словнику (1970–1980) батьківщина: 1. країна стосовно до людей, які народилися в ній і є її громадянами; вітчизна; місце наро-

дження кого-небудь; 2. перен. місце зародження, походження або виникнення чого-небудь» [252, с. 112]. В одному з онлайн-словників подано такі визначення батьківщини. По-перше, батьківщина – «країна, в якій людина народилася», «територія, що історично належить даному народові з її природою, населенням, суспільним і державним устроєм, особливостями мови, культури, досвіду і вдачі»; по-друге, – «чисте-небудь місце народження»; по-третє, – перен. «місце виникнення, відкриття або винаходу чого-небудь» [33]. Інше тлумачення цього поняття знаходимо в словнику української мови за редакцією Б. Грінченка: 1. Наслѣдство отъ отца; 2. Родовое имущество. Переносно: наслѣдіе отъ предковъ [251, с. 33].

Як бачимо, слово «батьківщина» поступово втрачає значення «спадщина після батьків» і стає синонімом лише іменника «вітчизна». Лексема «батьківщина» має кілька значень. По-перше, вона означає країну стосовно людей, які народилися в ній та є її громадянами; по-друге, уживається в переносному значенні, позначаючи місце походження чи виникнення чогось. Тобто словники подають такі тематичні компоненти цього визначення: 1) країна народження; 2) країна проживання, можливо, громадянської належності; 3) країна, з якою існує емоційний зв'язок; 4) країна, з якою існує культурний зв'язок.

Натомість серед науковців існують різні підходи до визначення поняття «мала вітчизна» або «мала батьківщина». До певної міри «мала вітчизна» є відносно новим поняттям, яке введене в науку фольклористами й етнографами лише наприкінці 1980-х років. У Польщі його часто ототожнюють з терміном «регіон» [180]. В українському науковому обігу обґрунтування цього терміна відсутнє, якщо не зважати на функціонування такого поняття в працях з етнології, соціології та літературознавства [60; 91]. Натомість польські науковці ведуть жваву і плідну дискусію не тільки про семантичні межі

поняття, але й про відмінності між «малою батьківщиною», «локальною батьківщиною», «домом» тощо [339; 342; 348]. Серед німецьких дослідників це поняття здебільшого трактують не з погляду традиції, історії чи навіть географії, а як простір, практично освоєний людиною, місце, де є можливість культурного розвитку особистості, де можливо заробити собі на життя, де доступні всі споживацькі принади суспільства.

Так, за теорією С. Осовського, відомого польського соціолога, поняття «вітчизна» має подвійне значення – «приватна вітчизна» та «ідеологічна вітчизна». Перше – це простір, пов'язаний з місцем народження чи проживання людини, друге – визначається спільною національною територією [342]. Люди, які належать до одного народу, можуть мати різну «малу (приватну) вітчизну», натомість спільною для них є «ідеологічна вітчизна». Утім, учений наголошує, що поняття «вітчизна» не базується на опису об'єктивних фактів, а скоріше належить до суб'єктивної реальності соціальних груп.

Натомість, на думку польського антрополога Є. Бартмінського, «батьківщина» – багатовимірне середовище, яке включає в себе фізичний (міста, країни тощо з їхнім наповненням (ландшафт, природа)) та соціальний простори (перше кохання й «близька» історія (могили, культура тощо), що їх дослідник називає «домен» [306].

До цього питання звертався український дослідник О. Сухомлинов у монографії «Культурні пограниччя: новий погляд на стару проблему» [264], де він також намагався диференціювати поняття «мала (приватна) вітчизна» та «вітчизна ідеологічна». На думку О. Сухомлинова, «мала (приватна) вітчизна», крім географічного значення, має виразний інтимний, локальний, навіть сентиментальний характер. Її простір має реальний вимір, де відбувається так звана соціалізація людини. Центром «малої вітчизни» є індивідуум з його свідомістю та світосприйняттям, тому вона завжди залишатиметься

суб'єктивним явищем. На перший план «приватної вітчизни» висунуто два аспекти: просторовий і суспільний. Ідентифікація відбувається шляхом пізнання, а часом – зіставлення просторових об'єктів та навколишнього світу. Простежується інтеграція людини й середовища, відбувається освоєння рідного дому, двору, села, міста, річки, лісу, що є невід'ємним простором екзистенції. Цікаво, що простір-краєвид має символічне, естетичне, інструментальне, політико-стратегічне, а також суспільно-культурне значення.

«Приватна вітчизна» у свою чергу є складовим елементом ширшого поняття «вітчизни ідеологічної». Релятивність двох вітчизн не має однозначного характеру. Їх зрощення та взаємопроникнення може відбуватися на різних рівнях [264, с. 36–37].

На думку російського дослідника М. Крилова, «Мала батьківщина» – це сприйняття взаємодіючими індивідами свого середовища проживання як особливої, певної умовної цілісності, яка має внутрішню культурну та просторову логіку і становить сукупність просторових ідентичностей у межах регіону, включаючи ідентичності населених пунктів і місцеві прояви ідентичності» [152, с. 189].

Б. Соколовська в статті «Аксіологія “малої вітчизни” в контексті роздумів про творчість Станіслава Вінценза» зазначила: «Людей, які мають приватну вітчизну, може об'єднувати ідеологічна близькість. Наше коріння сидить глибоко в певних малих середовищах, але ми маємо свідомість належності до більшого простору, визначеного державним кордоном, відчуваємо за нього відповідальність і обов'язок виконання призначених завдань. Нарешті, відчуваємо загальний імпульс, який називають патріотичним обов'язком» [352, с. 125]. На прояв поєднання регіонального (локального) та національного також звертав увагу К. Квашневський [328]. Отже, маємо справу з феноменом, коли єдність виявляється в різноріднос-

ті, тобто – із симбіозом культур, які співіснують на одному просторі й функціонально взаємодоповнюються [264, с. 38].

У розумінні українського етносу Польщі «мала вітчизна» – це світ, у якому він жив [35, с. 82–83], усе те, що його оточувало: природа, люди та культура, створювана ними [309, с. 22]. «Мала вітчизна» – це минуле, традиції, усе, що зроблено й досягнуто. Минуле наявне в природі і в усьому, що створили і збудували попередники. Минуле зберігається в пам'яті людей, документах, локальних обрядах і звичаях. Воно живе також у чомусь невловимому та близькому – в особливих пейзажах, заході сонця, звуках і запахах вечорів та ночей. «Мала вітчизна» – це сьогоднішня. Усе те, що створюється нині. Також усе погане й позбавлене сенсу, усе те, що було спустошене або знищене назавжди. Але також і все те добре, мудре та потрібне, що дає стільки підстав для гордості й радості. «Мала вітчизна» – це майбутнє. Це думки про те, якою вона має бути, наша «мала вітчизна» [309, с. 22].

Потрібно відрізнити «велику вітчизну» від «малої». «Велика вітчизна» має національні амбіції, військо, армію. За «велику вітчизну» точаться війни. У свою чергу війни продемонстрували, якою небезпечною буває «велика вітчизна», який нездоровий націоналізм вона може породжувати. Єдиним виходом із такого націоналізму є «мала вітчизна», яка, навпаки, породжує завжди лише любов, не будить ворожнечі, бо не є агресивною. «Мала вітчизна» є певним рятувальним колом, яке доглядає, піклується та рятує навколишній світ, – так про «малу вітчизну» писав відомий польський поет Я. Твардовський [265].

Польська дослідниця-соціолог А. Клоковська запропонувала аналізувати національність в індивідуальному аспекті. Дослідниця зауважила, що при аналізі шести розглянутих автобіографій визначення «батьківщина» жодного разу не трапилося. Як стверджує А. Клоковська, це, безсумнівно,

пов'язано з життєвою ситуацією молодих людей, покоління діаспори, спричиненою виселенням 1947 року. Адже ніхто з респондентів не народився на українських етнографічних теренах, звідки походили їхні батьки й діди.

Наприкінці інтерв'ю дослідниця порушила питання про батьківщину («Що означає для тебе батьківщина?»). Його можна було зрозуміти як прохання репрезентувати особисте тлумачення терміна або визначити емоційне відношення до суб'єкта поняття. Проте всі респонденти пішли іншим шляхом, звернувшись виключно до поняття «мала (приватна) батьківщина». Щоправда, цей термін ніхто не використав, але один респондент ужив дуже влучне визначення «сорочкова батьківщина» [131, с. 95]. У текстах автобіографій є кілька варіантів цього терміна: «Я знаю, що я там у себе і просто люблю там перебувати»; «Команча, Бескид і взагалі терен Закерзоння став мені Гайматом, такою, але найправдивішою сорочковою Україною, ближчою тілу» [131, с. 96]. Усі автори згадують подорожі на дідівські землі як важливий чинник осмислення своєї національної тотожності. Тому А. Клосковська дійшла висновку, що такі мандрівки-прощі були пов'язані з відшукуванням слідів своєї історії, спільним співанням пісень, тобто з уведенням в універсум національної культури, яка разом з краєвидом-територією була батьківщиною.

Крім «малої “бескидської” батьківщини», у текстах також з'являється мотив «замінної батьківщини», яку молоді українці відкривали її на Підляшші, де незнищені села поставали як образ живих елементів народної культури, на їхній погляд, тотожної з українською.

І нарешті, дослідниця виділила третій варіант «малої батьківщини», коли респондент, народжений під Кошаліном, заявляє, що в Бескиді почувається як удома, зауважуючи таке: «Будую в собі ностальгію за цими землями, до Помор'я, де батько поставив хату, до Лігниці з українським лицеем. На-

справді походжу не з Веремєня й Нового Сєла, але з Помор'я» [131, с. 96].

Отже, А. Клоковська зауважила, що реальна незалежна Україна в її теперішньому стані не була в автобіографічних текстах репрезентована як підстава для розуміння та відчуження «великої батьківщини». Молоді українці бачать її радше як країну, яку хочеться відвідувати, але не як місце постійного проживання. «Велика ідеологічна батьківщина», за висловлюваннями респондентів, – «це Україна з мрій» [131, с. 97].

Аналізуючи тематику усних оповідань українців Польщі, маємо звертати особливу увагу на ідентифікацію оповідачів з «домашнім (прирученим) простором» – краєвидом «локальної вітчизни», з тим місцем, де вони народилися, яке пам'ятають з дитинства. Адже саме дитячі та юнацькі роки, сповнені гострого почуття першовідкриття, чутливого пізнання світу й самопізнання, найчастіше відтворюються емоційною пам'яттю на схилі віку, наповнюють спогади особливим теплом, роблять високопоетичною кожен згадку про цей неповторний, здебільшого щасливий час. Кожний епізод юності стає часткою людської пам'яті, у якій зафіксовано все, що становить поняття «батьківщини». Так, значна частина оповідачів – до того ж не лише старшого віку, які добре пам'ятають переселення 1947 року, але й молодшого, які були дітьми або взагалі знають про переселення лише з розповідей старшого покоління, – ідентифікують свою «малу вітчизну» з місцем народження, з місцем, де вони або їхні батьки провели своє дитинство та юнацтво. Це місце має певні географічні координати, особливості ландшафту, флори й фауни, природних і кліматичних умов. Річка, яр, ліс, рівнина, степ, пагорби або гори складають у кожній місцевості єдину й неповторну ландшафтну панораму. Вона формує цілком певне зорове, естетичне сприйняття «малої вітчизни», яке набуває стійкого характеру і зберігається в пам'яті людей протягом усього жит-

тя. Наприклад, оповіді Анни Дзвоньчик (народилася в с. Снітниця Горлицького повіту): «Na naszym polu były dwa potoki, oba ze strumieniem czystej jak kryształ wody i pięknymi brzegami. Obok tych strumieni pasłam krowy, owce i konie» [361, s. 22] («На нашому полі були два потічки, обидва з чистою кришталевою водою та мальовничими берегами. Обабіч тих струмків паслися корови, вівці та коні»); Івана Кирпана (народ. у с. Кам'янка Горлицького повіту): «Відвідуючи ті місця, які колись були моїм селом Кам'янка, під ногами відчув я рідну землю. <...> Тільки річка, як і колись, спокійно несе свої води в Яселку, над головою пролітають голосисті пташки та ясне небо простягається над мальовничими горами» [122, с. 48].

Очевидним є факт, що поняття «мала вітчизна» є синонімічним до слова «народження». Тому часто батьківщину розуміють саме як місце народження, певний відносно невеликий регіон, населений пункт. Це місце, з яким пов'язані дитячі та юнацькі спогади, коли навколишній світ здається найбільш автентичним, але його цінність і красу ми відкриваємо для себе лише з часом. Анджей Глюж (народився в с. Бжоза Стшелецько-Дрезденецького повіту) оповідав: «Kiedyś w Nowicy, niedaleko Żdyni pomagałem przy sianokosach. Bardzo mi się podobało. Konie, inne życie. Obok domu obora, króliki biegają wkoło, rzeczka w dole. Mógłbym tam wrócić i żyć. Na pewno bym tam gospodarzył» [361, s. 158] («Одного разу в Новиці, недалеко від Ждині, допомагав на косовиці. Дуже мені це подобалося. Коні, інше життя. Поряд з будинком обора, кролики бігають, внизу річка. Я міг би повернутися й жити там. Напевно, господарював би там»); спогад Анджея Адамівича (народився в с. Луги Стшелецько-Дрезденецького повіту): «Ojczyzna jest tam, gdzie się człowiek urodził, z kim przebywał. Ja urodziłem się tutaj, ale nie wiem, czy można powiedzieć, że moją ojczyznę jest Polska. <...> Na pewno, ze względu na korzenie, ojczyznę będzie Łemkowszczyzna» [362, с. 110] («Батьківщина – там, де людина

народилася, з ким перебувала. Я народився тут, але я не знаю, чи можна сказати, що Польща – моя батьківщина. <...> Напевно, з огляду на походження, моєю вітчизною буде Лемківщина»).

Отже, як бачимо, у визначеному культурному просторі одним з важливих елементів є краєвид.

Однак «мала батьківщина» – це не тільки ландшафти. Не менш важлива притаманна тільки їй складова – соціальне середовище, яке утворюється спільнотою людей, котрі протягом тривалого часу жили пліч-о-пліч. Її епіцентр для кожної конкретної людини – це насамперед батьки, а також родичі, сусіди, друзі, найближче оточення, яке формувало певну твердиню локальних регіональних цінностей. Саме вони зберігали й передавали наступним поколінням історію і пам'ять про предків. Наведемо для прикладу оповідання на цю тему Стефана Філяка (народився в с. Луги Стшелецько-Дрезденецького повіту): «*Łemkowszczyzna to dla mnie tereny moich dziadków, rodziców, góry. Tam, gdzie rodzice się urodzili, gdzie wracają myślami*» [362, s. 92–93] («Лемківщина – це для мене терени моїх дідів, батьків, гори. Місце, де народилися мої батьки, куди подумки повертаються»); розповідь Євгенія Шівеца (народився в с. Луги Стшелецько-Дрезденецького повіту): «*Dla mnie Łemkowyna to miejsce, gdzie mieszkali moi przodkowie*» [362, s. 83–84] («Для мене Лемківщина – це місце, де жили мої предки»).

Цей феномен може мати також сакральне значення. Тому бажання людей бути похованим у «землі батьків» – один з рудиментів подібної сакралізації. Наприклад: «*Stary jestem i chcę umierać na swojej ziemi*» («Я старий і хочу померти на своїй землі») (Іван Ротко) [356, с. 44]; «Хочу рештками сил вернуться на рідну землю і там зложити свої старі кости» (Марія Костів) [356, с. 58]; «Я би дуже радо хотів там ся повернути й там свою голову положити» (Семен Сокач) [356, с. 31].

Варто зазначити, що особливою цінністю для людини є релігія. Більша частина оповідачів ідентифікує себе з певним сакральним простором, а також акцентує увагу на релігійних почуттях, які були винесені з батьківського дому. Сакральні знаки є важливими елементами українського краєвиду «малої вітчизни» в Польщі, що свідчить про міцно вкорінену релігійну традицію українців Польщі.

Богдан Сівец (народився в с. Луги Стшелецько-Дрезденецького повіту): «Wspominam czasami cerkwie, cmentarze, które “tam” zostały, przydrożne krzyże... Cerkiewki zbudowali prości ludzie, nie największymi środkami – a to są dzieła sztuki. I domy stoją, i kapliczki, choć ludzi już nie ma... Niektórzy szaleńcy niszczą kapliczki i cmentarze, ale jak można niszczyć cmentarze?» [362, s. 79–80] («Пригадую часом церкви, цвинтарі, які “там” zostалися, придорожні хрести... Церкви побудували прості люди, скромними засобами, але це твори мистецтва. І будинки стоять, і каплички, хоча людей вже немає... Деякі божевільні руйнують каплички і кладовища, але як можна нищити цвинтарі?»).

Марія Адамович (народилася в с. Луги Стшелецько-Дрезденецького повіту): «Czasami myślę o cerkwiach, o kapliczkach, które stoją tam przy drogach. Bardzo to przeżywam i dopiero teraz rozumiem ojca – za czym tęsknił. Tam był kawałek ich ojczyzny» [362, s. 88] («Часом думаю про церкви, каплички, які стоять там при дорогах. Дуже переймаюся тим і тепер розумію батька – за чим сумував. Там була частина їхньої вітчизни»).

Отже, «мала вітчизна» є однаково реальним як географічним і соціально-культурним простором, так і символічним місцем. Простір «малої вітчизни» не обов'язково має відповідати адміністративно-територіальним межах гміни, міста або села. Це простір без виразно визначених меж, істотну роль у його конкретизації виконує суб'єктивна свідомість людей, які

ототожнюються з ним. Простір «малої вітчизни» – це місце важливого досвіду й особистих переживань її жителів, формування їх біографії, це світ, з яким зросло їхнє життя і з яким їх часто пов'язують сильні емоційні почуття. Це доступний почуттєвому пізнанню світ кольорів, будинків, вулиць, парків, лісів, лугів – світ неповторного поєднання краєвидів. «Мала вітчизна» є місцем виникнення локальних зв'язків, укорінення людей у власну традицію та історію.

Українці після виселення 1947 року втратили всі умови для поступального культурного розвитку. Для створення нової культурної ідентичності вони потребували територіальної ідентифікації, проте вона залишилася за сотні кілометрів позаду. Єдиним можливим виходом для українців було повернення на рідні землі, однак більшість із них з різних причин залишилися на місцях виселення. Творення нового суспільно-культурного порядку спиралося на тугу за минулим культурним простором. Покоління, що не знало й не пам'ятало життя на батьківщині, отримало від старшого покоління нову уяву безтериторіальну тотожність. На основі розповідей про «дім» створюється нова регіональна культурна ідентичність, що пов'язана з новою територією поселення, яку молодше покоління називає «домом». Як бачимо з репрезентованих оповідань, явище так званого тимчасового засидження переходить в укорінення.

Таким чином, частина усних наративів присвячена саме втраті почуття до колишньої батьківщини, висловленню свого світовідчуття тими, хто після переселення віднайшов батьківщину на новому місці. Аналіз змісту оповідань засвідчує, що значна частина українців нині має чималі світоглядно-емоційні труднощі. З оповідань випливає, що деякі переселенці знайшли нову вітчизну. Це переважно стосується молодшого покоління, яке вирросло або народилося вже на нових землях. До іншої групи належать оповідачі, які не можуть визначити

одну вітчизну, називають саме дві – «малу вітчизну» та «ідеологічну вітчизну». Наведемо окремі оповідання.

Ірена Криницька (народилася в с. Бжоза Стшелецько-Дрезденецького повіту): «Góry są mi bardzo bliskie. Rodzice cały czas powtarzali: “Tam, w domu”. Nie “w Beskidzie”, ale “w domu”. Lubię tam jeździć, ale szczerze mówiąc nie chciałabym mieszkać. Ja i mój mąż świetnie się tam, co prawda, czujemy, bo tam wyrosliśmy, ale dzisiaj to dla nas inny świat» [361, s. 169] («Гори дуже близькі мені. Мої батьки завжди говорили: “Там, вдома”. Не “в Бескидах”, а “вдома”. Люблю туди їздити, але, чесно кажучи, я не хотіла б там жити. Мій чоловік і я добре там почуваємося, тому що ми там виростили, але сьогодні це інший світ для нас»).

Марія Тутко (народилася в с. Бжоза Стшелецько-Дрезденецького повіту): «Z Łemkowszczyzną i z górami jestem bardzo związana, ale raczej w sensie duchowym, niż nakazu powrotu tam. Może gdybym miała możliwość pracy w górach. <...>

Для нашого покоління то chyba натуралне, że наше miejsce jest tutaj, gdzie się urodziliśmy. <...>

To problem wielu narodów – określić gdzie jest ich dom. Mimo, że nasze korzenie są w górach, ten dom został w pewnym sensie przeniesiony tutaj i istnieje na w miarę trwałych fundamentach: tutaj jesteśmy, tu tworzymy, tu mamy swoją rodzinę» [361, s. 178–179] («Із Лемківщиною та з горами я дуже пов’язана, але швидше в духовному сенсі, ніж у сенсі повернення туди. Хіба що мала б можливість працювати в горах. <...>

Для нашого покоління – це, очевидно, природно, що наше місце там, де ми народилися. <...>

Це проблема для багатьох народів – визначити, де їхній дім. Хоча наше коріння в горах, наш дім, у певному сенсі, перенесено сюди, і він існує на досить міцному фундаменті: тут ми є, тут творимо, тут маємо свої родини»).

Адріан Яценік (народився в с. Луги Стшелецько-Дрезденецького повіту): «Ojczyzna. Ojczyzna raczej to jest związane z

przynależnością rodzinną, do miejsca, kraju, do miast. Z których rodów pochodzimy, to jest ojczyzna. Nie, już się zaplątałem. Co to jest ojczyzna? Kraj, w którym mieszkali nasi przodkowie. Ojcowie, dziadkowie. Moja ojczyzna jest w sumie nigdzie i wszędzie. Ojciec się urodził już tutaj. Dziadek się urodził tam, w górach. A ja to nie wiem. Ani tu, ani tam. Pośrodku. Koło Wrocławia» [362, s. 119] («Батьківщина. Батьківщина – це прив'язаність до родини, місця, краю, міста. Із якого роду ми вийшли, то і є наша батьківщина. Ні, вже заплутався. Що таке батьківщина? Край, у якому жили наші предки. Батьки, діди. Моя батьківщина, зрештою, ніде і всюди. Мій батько народився вже тут. Мій дід народився там, у горах. А я – не знаю. Ні тут, ні там. Посередині. Коло Вроцлава»).

Стефан Філяк (народився в с. Луги Стшелецько-Дрезденецького повіту): «Dla mnie ojczyzną jest Polska. Nawet narodowość mam wpisana w dowodzie polską. Rodzice przed wojną, mieszkając w górach, też mieszkali w Polsce. Byli obywatelami polskimi» [362, s. 92] («Для мене батьківщина – це Польща. Навіть національність у паспорті вписана польська. Батьки до війни жили в горах, але також мешкали в Польщі. Вони були громадянами Польщі»).

Також привертає увагу образ «дому», який оповідачі часто репрезентують і розуміють як символ «малої вітчизни». На думку В. Красних, в основі народного стереотипу «дому» лежить не уявлення про будівлю, а уявлення про щось створене, постійне, спільне для всіх «своїх», які об'єднані під дахом такого «дому». Дім від самого початку так чи інакше був пов'язаний з людьми, які мешкали в ньому [149, с. 305–306].

У традиційному уявленні дім / хата поєднується з господарськими будівлями, що часто розташовувалися під одним дахом із житловими приміщеннями, або ж знаходилися на території обійстя. В оповідах респондентів згадується значна кількість господарських об'єктів (стодола, стайня, оборіг, куча, курник, комора, шопа, студня, пліт тощо), які сприймаються українцями як продовження домівки. У текстах, де порушено питання

виселення, спостерігаємо формування опозиції дім / світ на за-
садах протиставлення свій / чужий. Наприклад: «Не дозволила
жыти на дальше / В тій наймильшій рідній хатині / І я мусіл ся
в сьвіт зберати / І смутно жыти ту на чужыні» [99, с. 67]. Рід-
ний дім стає символом утраченої батьківщини. У нових реалі-
ях «дім» був єдиним безпечним місцем, бо назовні переселенці
опинялися в середовищі чужому й часто ворожому.

Аналізуючи оповіді про переселення 1947 року, бачимо, що
символами дому є гніздо, стріха, поріг, кут, дим, стіни: «Я рід-
ним гніздом отцівским / понад інше всьо дорожу / Прото я го
за нич в світі / Опустити сам не могу» [99, с. 71]; «Тішит ся
лосян же вернув / К своему порогови» [99, с. 25]. «Покинуте,
втрачене гніздо» стає символом дому після виселення, напри-
клад: «То она, мати, предала доні тугу за рідним селом, за втра-
ченим гніздом» [176, с. 154]. Дерев'яна хижа уособлює тепло
і радість родинного вогнища: «Де моя хижа деревяна, повна
тепла і радости?» [176, с. 69].

Отже, для української спільноти дім / хата були символом
нерозривності поколінь і вірності традицій. Дім є універсаль-
ним символом рідного краю – «малої вітчизни».

Підсумовуючи тематичний аналіз оповідань-спогадів, мо-
жемо побачити, наскільки важливим критерієм тотожності є
ступінь ідентифікації людини з визначеним простором – міс-
цем рідної землі, а також емоційний зв'язок зі світом, рідним
з раннього дитинства. Дорослі повертаються до своїх коре-
нів, молодші в цивілізаційному хаосі намагаються відшукати
власну тотожність [334, с. 43–44].

Напевно, доречно згадати тут висновок відомого польсько-
го вченого І. Галагіди про становище українців у Польщі після
1947 року: «Люди старшого покоління, що вже відходить, після
переселення їх на західні й північні землі, мабуть, ніколи не по-
чувалися там удома. Утрапили свою малу батьківщину, у новому
середовищі ніколи не змогли віднайтися. Імовірно, що так само

почуваються українці середнього покоління, “висять” вони поміж місцем свого народження й життям та місцем, що знайоме їм з оповідань батьків або дідів. Здається, що тільки наймолодше покоління позбавлене цього тягару, тим більш, що попри постійну польсько-українську напругу в деяких районах відносини між поляками та українцями стають нормальними» [40, с. 149–150].

«Мала вітчизна» – це, як правило, місце, яке залишили в минулому: місто, село, околиця, а часом і ціла країна дитинства чи юності. Це неминуче робить її образ ідеалізованим і дещо сентиментальним. «Мала вітчизна» – не тільки географічне поняття, воно ще пов’язується з моральними цінностями. Як свідчать висловлювання в оповіданнях, усвідомлення «приватної вітчизни» сприяє поглибленню значення основних загальнонаціональних пріоритетів, образним утіленням яких є дім, родина, міжлюдські взаємини, а також природа та краєвиди, що були тлом історії, формою пам’яті, культури. Мотиви «малої вітчизни», що наявні в описах річок, долин, пущ, ярів, степів, доріг і садків тощо, не є сліпим відбиттям дійсності, натомість виконують в усних народних оповіданнях функцію художнього коду, у якому міститься інформація про історію «малої вітчизни». Екскурс оповідача до «малої вітчизни» має ширше значення й набуває ознак подорожі до джерел, де беруть початок як українські цінності, так і національні символи.

Найвиразніше в аналізованих текстах простежуються три тематичні групи спогадів: опис перебігу переселення 1947 року, проблема збереження національного духу, або ж ідентичності, тема «малої» і «великої» вітчизн.

Усні народні оповідання відіграють важливу роль документальних свідчень. Так, описи депортацій, експліковані в текстах, дають підстави стверджувати, що вони відбувалися переважно насильницькими методами й у вельми нецивілізований спосіб. Аналіз змісту текстів дає можливість виявити також причини виселення: оповідачі розрізняють офіційну

версію, яка значно гіперболізувала участь українців в УПА та їхню боротьбу проти Польщі, і реальну, приховану версію, яка полягала в реалізації ідеї однонаціональної Польщі, прагненні асимілювати українське населення.

Після переселення українці активно долучилися у відповідних районах Польщі до відбудови й розвитку сільського господарства, знищеного під час війни, значною мірою підняли багато з так званих ПГР-ів, польських радгоспів, чому є численні свідчення в аналізованих оповіданнях.

Важливим тематичним акцентом усних наративів є проблема національного самоусвідомлення, болючого для переселенців питання власної ідентичності. Незважаючи на розгалужену нюансацію (шість різновидів) самоусвідомлення, можна дійти висновку, що більшість із них уважають себе громадянами Польщі, розрізняючи «малу» й «велику» вітчизни. На основі проаналізованих оповідей можемо стверджувати, що з плином часу більшість переселенців-українців змирилися з новими реаліями, власне, завдяки тому, що, попри приниження й важкі умови життя, українське населення побудувало гідне нове життя на новому місці.

Тексти оповідань підтверджують, що головну, приховану доктрину, яка лежала в основі акції «Вісла», – побудова однонаціональної держави Польщі, – її авторам удалося з роками втілити в життя. Адже переважна частина переселенців, особливо молоде покоління, народжене на західних землях, не вкладає кардинально негативних конотацій у поняття «велика батьківщина», а «малу вітчизну» воліє зберігати як міф, казку, частину пам'яті про своє українське коріння, яка, утім, нині є живою.

Пам'ять про своє українське походження – чому значно сприяє функціонування зібраних нами усних оповідань – є важливим чинником свідомості особи і спільноти, який може дати поштовх до трансформації, відродження, плекання української культури в польському контексті.

РОЗДІЛ 3

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ УСНИХ НАРОДНИХ ОПОВІДАНЬ ПРО ПЕРЕСЕЛЕННЯ 1947 РОКУ

3.1. Жанрова специфіка усних наративів

Українська усна проза жанрово дуже різноманітна: до неї входять перекази, легенди, бувальщини, анекдоти, усні оповідання, казки. В одну систему всі ці твори об'єднує насамперед прозова форма оповіді. Фольклористи по-різному поділяють усну прозу. В. Пропп, наприклад, розрізняє в народній прозі «казки» (у цю групу він зарахував і анекдоти) та «оповідання, у правдивість змісту яких вірять» [225, с. 43]. К. Чистов виділяє в розповідному фольклорі дві категорії – «групу жанрів з чітко вираженою естетичною функцією (усі різновиди казки, притчі, небилиці, анекдоту) і групу жанрів, у яких будь-яка позаестетична функція відіграє головну роль». До останніх фольклорист зараховує перекази, легенди, сказання, «скази», бувальщини, усні оповідання [292, с. 5]. На думку В. Гусева, вивчаючи прозовий фольклор, слід урахувати такі критерії: «По-перше, межі дійсності, яка об'єктивно визначає своєрідність її типізації, по-друге, характер сприйняття відображеної дійсності та зумовленої цим форми її відображення і, нарешті, соціально-побутову функцію творів» [84, с. 118]. Е. Померанцева виокремлює два «багатожанрові» види усної прози, з огляду на такі три ознаки жанру: «спільність поетичної системи, побутове призначення і форма виконання». Кожна з цих двох категорій народної прози, на думку дослідниці, «має свою форму виконання, своє побутове призначення і, головне, свою систему жанрів, в одному випадку об'єднаних домінуючою естетичною функцією, в іншому, – домінуючою

інформативною» [217, с. 75]. Український фольклорист С. Мишанич теж поділяє усну народну прозу на два великі масиви – власне художню творчість (казки й анекдоти) і документальну прозу (легенди, перекази та оповідання). До того ж дослідник наголошує на термінах «документи», «документальна проза», орієнтуючись на одну з визначальних функцій народних оповідань – засвідчувати й пояснювати історично вірогідні джерела [189, с. 368].

На наш погляд, увесь прозовий фольклор щодо дійсності поділяють на дві основні групи: казковий і неказковий. Казкову прозу подано слухачам як вигадку, вона відрізняється від неказкової установкою на чудесне, фантастичне. Зображення незвичайного, чарівного є основною відмінністю казкових творів, що утворюють жанр казок. Групу неказкової прози складають твори, що орієнтуються на повідомлення правдивої (або такої, що сприймається як правдива) інформації. До цього виду належать перекази, легенди, бувальщини, анекдоти, усні оповідання. Об'єднуючою рисою всіх жанрів прозового фольклору є їх розповідна форма. Досить чітке визначення усній неказковій прозі дав С. Азбелев: «Проза народна усна неказкова – різноманітна й велика за обсягом частина прозового фольклору, загальна особливість, яка відрізняє її від казок і близьких їм жанрів, – довіра виконавців і слухачів до істинності змісту розказуваного» [9, с. 289].

Усі види усної неказкової прози об'єднує спільна ознака, яка відрізняє їх від казки, – установка на достовірність, правдивість оповіді. Як зазначає С. Бардаханова, твори неказкової прози «найпростіші за своєю побудовою, ґрунтуються на одному-двох епізодах, які не ускладнюються повторами, характерними для казок. Форма розповіді довільна: включення образних словосполучень, стійких формул залежить у більшості випадків від індивідуальної манери виконавця, його майстерності» [31, с. 93–94]. У навчальному посібнику «Рус-

ское народное поэтическое творчество» справедливо зауважено: «Усі жанрові різновиди неказкової прози претендують на відтворення історичних фактів, часто з різних і несумісних сфер життя: космос, земля, держава, людина і т. д.». Також тут як важливу особливість неказкової прози зазначено її «прикладний характер: твори фольклорної народної прози виникають і побутують не для розваги, а як засіб додаткової (іноді – єдино доступної) інформації про життєво важливі предмети і явища природи та суспільства» [239, с. 161]. «Як би не відрізнялись одне від одного бувальщина, легенда, історичний переказ за своєю тематикою, своєю цілеспрямованістю, – зауважувала Е. Померанцева, – їх об'єднує домінантна функція: дати інформацію, повідомити про подію, випадок» [217, с. 76]. Варто уточнити, що не просто інформацію, а саме достовірну або ж правдоподібну. Це твердження тим більше стосується усних народних оповідань, сам зміст яких спонукає до такого сприйняття дійсності, і вся їхня поетична система спрямована на підкреслення достовірності й вірогідності події. С. Мишанич зазначав, що головним чинником, який відрізняє неказкову прозу від казок, є установка на вірогідність зображуваного, тобто віра в те, про що розповідається [189, с. 370].

Особливість неказкової прози полягає насамперед в установці на справжність, автентичність у змалюванні подій і фактів, переданих в усних оповіданнях через особисті переживання і враження. Найбільший успіх випадає на долю тієї людини, яка розповідає найдостовірніше й найточніше. С. Мишанич справедливо зауважив, що «було б помилкою зарахувати усі без винятку оповіді до усної творчості народу і розглядати їх у системі фольклорної прози» [204, с. 19]. Справді, у нашому побутовому спілкуванні ми обмінюємося певною інформацією, відповідно оформленою сюжетно. Але ця інформація ще не є оповіданням. Головна функція таких повідомлень – інформативна. Водночас ми неодноразово «стикаємося із співбесідни-

ками, котрі володіють даром слова, образним баченням, умінням виразити своє ставлення до предмета бесіди й змусити слухача до співпереживання» [204, с. 19]. Естетична функція в усній народній оповіді дозволяє зарахувати її до фольклорного явища.

Досліджуючи природу жанру усного народного оповідання, учений ввів у науковий обіг терміни «епічний ракурс» та «епічна дистанція», які характеризують відношення оповідача до зображуваних подій і відіграють важливу роль у жанровому визначенні фольклорного зразка. С. Мишанич розглядав епічний ракурс як «кут, під яким оповідач зображує події» [197, с. 21], а епічну дистанцію – як «просторову і часову віддаленість процесу розповіді від тих подій, що лежать в основі фабули» [204, с. 21]. Таким чином, дослідник вирізняв три основні форми вияву епічного ракурсу й епічної дистанції: а) суб'єкт перебуває на зовнішній щодо зображуваного позиції (тобто оповідь ведеться від третьої особи, і оповідач перебуває поза зображуваним); б) суб'єкт перебуває на внутрішній щодо зображуваного, але зовнішній щодо інших персонажів розповіді позиції (у цьому разі оповідач – свідок, репортер, розповідає про інших людей); в) суб'єкт перебуває на внутрішній щодо подій і щодо персонажів оповіді позиції, тобто сам виступає одним з персонажів і сам оповідає про себе [204, с. 21–22].

Аналіз природи фольклорних прозових жанрів про переселення 1947 року засвідчує, що їм характерні всі три вияви епічного ракурсу й епічної дистанції, тобто висновок С. Мишанича відбиває природу фольклорного оповідання загалом і усних народних оповідань про події 1947 року зокрема.

Усне народне оповідання функціонує за законами побутування фольклорних творів: воно може мати варіанти при певній стійкості тексту й композиції, створюється багатьма виконавцями, коли кожний з них вносить певні зміни до сво-

го варіанта, і поширюється (зберігається) завдяки принципу усної передачі.

Питання індивідуального й колективного в народній прозі має особливе значення, яке полягає в тому, що оповідач як представник окремої соціальної групи чи ширшого осередку представляє своєю творчістю цю групу чи осередок. Він утілює в собі етичні й естетичні погляди і творчі можливості всього колективу, у якому виріс, узагальнює суспільний досвід цього колективу в найбільш оперативній формі усних оповідань. За справедливим зауваженням російського вченого В. Анікіна, «колективність у фольклорі – не арифметична сума багатьох усних творів, кожне з яких створене окремою людиною. <...> Творчість індивідуального автора, його робота – частина колективної праці» [16, с. 16]. Вихідна форма твору зазвичай і є творчістю однієї людини, однак фольклорним він стає лише після визнання його колективом і включення в традицію. Створений текст може викликати певну зацікавленість у слухачів, або ж навпаки. Текст приречений на забуття, якщо він неприйнятний для колективу. Умовою прийнятності є сумісність змісту та форми твору, оскільки її головним завданням є відображення прагнень і настроїв колективу. Якщо твір не становить цінності для колективу, він залишається випадковою імпровізацією і забувається (звичайно, якщо не був записаний збирачами фольклору). Коли твір зацікавлює слухачів, він стає частиною традиції. У ході розповсюдження усного народного оповідання кожен виконавець стає співавтором.

На думку Е. Померанцевої, «структура билички, її композиція, система її образів, поетичні засоби (портрет, пейзаж, образ оповідача) – усе це визначено основною функцією биличок, підлягає основній задачі – довести, утвердити, підкріпити те чи інше вірування» [216, с. 180]. Дійсно, як засвідчують усні оповідання про переселення 1947 року, достовірність неказ-

кової прози підтверджується вказівками на конкретний час, місце й учасників події, які утворюють загальний універсум оповідання для оповідача та слухача. Вони готують основу для реалізації установок тексту. Чим точнішими є вказівки на час і місце, тим «довшим» є зв'язок між комунікантами. Близьким знайомим не потрібно уточнювати адресу й час – вони знайомі з життєвим «хронотопом» один одного. Проте чим далі за шкалою знайомств перебувають оповідач і слухач, тим більше вони потребують уточнень. Переказуючи чийсь історію з посиленням на авторитет або розповідаючи свою, оповідач ніяк не позначає своє авторство, оскільки ідея авторства не розповсюджується на сферу загального, тривіального знання.

Із приводу розповсюдження усних народних оповідань дослідники висловлюють різні, часто досить суперечливі думки. І. Тресков уважав, що «сказами [усними оповіданнями. – Л. Х.] стають ті уснопоетичні імпровізації, які відобразили найважливіші події в такій художній формі, яка здатна зацікавити слухачів і викликати бажання передати їх новим слухачам. І при цьому, як нам здається, обов'язково щось буде відкинуто, щось поглиблено, доповнено, тобто почнеться звичайний фольклорний шлях твору» [271, с. 106]. Іншу думку висловив В. Бахтін: «Переважна більшість записаних і опублікованих “усних оповідань” потрапила до блокнотів збирачів з перших рук. Таким чином, можливість шліфування цих оповідань колективом виключена. Отже, вони не мають самостійного “ходіння” в народі» [34, с. 157].

Можемо погодитися з В. Бахтіним про неможливість «шліфування» усних оповідань про переселення 1947 року колективом у зв'язку з певними політичними обставинами, проте варто зауважити, що сюжети про переселення існували й зберігалися в пам'яті людей десятки років, їх переповідали потайки лише рідним і близьким. Тому чи це не є тим самим «шліфуванням» фольклорного твору, про яке говорив дослідник?

Усні оповідання повторюються з різною частотністю. Так, нарлативи про переселення 1947 року, як правило, згадуються старшим поколінням при нагоді лише в тісному колі родичів і друзів або на зустрічах однодумців, колишніх учасників переселення тощо. Для групи близьких соціальних зв'язків ці тексти досить стійкі. У колективі віддалених соціальних зв'язків (регіональної або загальнонаціональної традиції) вони вважаються «разовими», оскільки записи подібних текстів зазвичай однократні. На нашу думку, важливий не масштаб розповсюдження, а сам **факт повторюваності** (або можливості повторюваності) тексту. Така можливість залежить від сприйняття або несприйняття тексту цензурою колективу.

На думку Б. Путілова, «варіативність – одне з найочевидніших, яскраво виражених, постійних якостей фольклору з винятковим обов'язком. Під варіативністю ми розуміємо зазвичай видозміни будь-яких стійких даних, які існують у традиції зі своїми сформованими ознаками фольклорних сюжетів, мотивів, образів, текстів або їх частин, жанрових особливостей тощо» [229, с. 180].

Російський дослідник В. Пропп уважав, що усні оповідання «не створюють загальнонародних, широко поширених варіантів» [224, с. 35]. Схожу думку висловила А. Новікова: «Кожне окреме оповідання – це результат індивідуальної творчості (варіанти записаних оповідань трапляються дуже рідко)» [239, с. 171]. Аналізуючи усні оповідання народів Півночі, В. Васильєв зазначав, що «скази, або оповідання очевидців, являють собою, по суті, усні мемуари, які не оформлені в художню форму й не мають широкого розповсюдження, а нерідко є надбанням одного оповідача» [48, с. 138].

З думками вищеназваних авторів частково можна погодитися, оскільки варіативність усного народного оповідання має своєрідний прояв. Питання про варіативність може викликати суперечливі думки щодо оповідань-спогадів автобі-

ографічного характеру. Такі твори радше не мають своїх варіантів, оскільки розповідають про життя конкретної людини й часто виконуються нею самою. Наприклад: «Під цю пору жив я не у своєму селі, а на Бабяках у брата, як я уже згадав» [241, с. 395]; «І потом я виїхав. Тут брат приїхав, жінка його вмерла, і тут він живів. Потом повмирали всі. Повиїжджали, а тут всьо було. И-и шо я буду там?» [19, с. 95]; «Moje wspomnienia z 1947 roku pamiętam jak dziś» [361, s. 15] («Мої спогади про 1947 рік пам'ятаю як сьогодні»).

Повторюваність і варіативність – це «матеріальні» параметри фольклорних текстів. Стереотипність забезпечується за рахунок спільної мови традиції, її семантичних кодів. Стереотипність – це прояв у тексті того загального знання, через яке інтерпретуються події тексту. Натомість варіанти відрізняються один від одного, але вони в головних компонентах свого змісту й форми мають значно більше суттєвих подібностей, ніж відмінностей. З'являється різна текстова передача одного й того самого сюжету, певний епізод подається в різних трактуваннях тощо. Питання про варіанти фольклорного твору передбачає насамперед врахування конкретних історичних чинників і локально-хронологічних умов, які викликають варіативність, впливають на творчий процес. Таким чином, «кожний запис фольклорного твору чимось відрізняється від іншого. Відмінності з'являються під впливом обставин: від кого було записано, наскільки талановитий виконавець, від кого й коли він запозичив усний твір, що при цій усній передачі вразило людину, що він запам'ятав, що пропустив, чим доповнив свій текст» [14, с. 64].

Варто зауважити, що при значній подібності тем, мотивів і сюжетів фольклору про переселення 1947 року іноді свідки однієї і тієї самої події подають її в різному ракурсі. Проте відмінності в оповідях – це не показник невірогідності поданої інформації, а свідчення / підтвердження тієї думки, що кож-

на людина може пам'ятати лише певні елементи події, які її вразили або були важливими саме для неї. Адже спогад – це враження від побаченого чи почутого, що містить певне узагальнення, яке ґрунтується на особистому досвіді [319, s. 180]. Таким чином оповіді двох очевидців однієї і тієї самої події ніколи не будуть ідентичними, оскільки кожен з них зберігає в пам'яті лише ті моменти, які найбільше його вразили. І саме тому насильницьке виселення українців у Польщі 1947 року є тим історичним фактом, що глибоко вкорінився в пам'яті людей, які його пережили.

Виконавець сам змінює стиль, композицію оповідання, вносить певні доповнення або, навпаки, прибирає, на його погляд, зайве. Вагому роль відіграють творчі особливості виконавця: кожен розповідає про побачене або почуте зі своєї точки зору, відзначає найважливіші, на його думку, елементи, дає свою оцінку тому, що сталося.

Хоча наративи про переселення 1947 року автобіографічні й «особистісні», проте серед цього фольклорного матеріалу існують типові теми, численні варіанти подібних сюжетів, що побутують у кожній українській родині в Польщі, яка пережила переселення.

Проблема варіативності усних народних оповідань пов'язана з питаннями регіональності й локальності. Варіативні ознаки усних наративів мають безпосереднє відношення до місця їх побутування. У локальних або регіональних версіях відображені специфічні, характерні для цієї місцевості ознаки, зокрема звичаї, географічні назви, що трапляються лише в певному регіоні, діалектні слова тощо. Наприклад: «Я мала родину в Холмському повіті, а то був Володавський повіт, то як вивозили ту, то ми там до Холмського, як там вивозили, то ми вже на своє місце» [19, с. 31]; «Na wesela ciasto robiło się takie jak teraz, z kruszonką, tylko u nas bez kruszonki, ale ładnie upieczone. <...> Bawili się kilka dni. Wesela nie odbywały się w

sobotę, tylko w niedzielę» [362, s. 31] («На весілля тісто замішували таке, як і тепер, з “крушонкою”, тільки в нас без “крушонки”, але гарно запечене. <...> Святкували декілька днів. Весілля гуляли тільки в неділю»).

Ознакою, що характеризує усне народне оповідання як фольклорний жанр, вважається усність, яка «притаманна фольклору саме як традиційній творчості народних мас» [16, с. 31]. Усність ми розуміємо не тільки як виконання й усну передачу, але і як збереження в пам'яті, колективній свідомості. Усні народні оповідання, народжуючись, починають поширюватися саме шляхом усної передачі. Переходячи з уст в уста, вони можуть обростати цікавими вигаданими деталями, але сутність їх усне-таки полягає в передачі дійсних фактів.

Специфічною рисою усних наративів є їх оперативність. Як справедливо зауважив І. Кузьмічов, усне народне оповідання «народжується разом з подією, у якій бере участь народ, і є первинною формою естетичного відображення цієї події» [153, с. 36]. Трапляється певна подія, яку неможливо залишити поза увагою, і вона відразу знаходить своє відображення в усному оповіданні. Усне народне оповідання є найрухомішою формою народної творчості, воно миттєво відгукується на всі події суспільного або особистого життя.

До жанрів неказкової прози зараховують усні оповідання, перекази, легенди, анекдоти тощо. Відмінність між ними полягає у виборі певного, специфічного для кожного з них, аспекту дійсності. Саме орієнтація того чи іншого твору на цей аспект буття є одним з показників його жанрової належності. Про відсутність в усному наративі будь-якої вигадки, про те, що в ньому правдиво відображено дійсність, указували І. Ярневський [303], Н. Михайлова [187], С. Мишанич [190] і багато інших дослідників.

Як правильно зауважив К. Чистов, «фольклорні тексти виконуються не тільки для того, щоб втішати слух або розважа-

ти, створити щось абстрактно-прекрасне, хоча і це має місце. Фольклорні тексти виконуються для впливу на дійсність (наприклад, замовляння), для заповнення її (наприклад, казка, легенда і т. ін.) Це не означає, що в них не відображається дійсність, але відображається вона активно» [293, с. 289].

Про зв'язок народної творчості з дійсністю висловлювали свої думки різні дослідники. Зокрема, В. Чічеров, урахувавши правдиве відображення реальності в усній творчості, стверджував, що завдяки цьому «навіть фантастичні образи пов'язані з конкретною історичною обстановкою» [298, с. 20]. Угорський дослідник Л. Нірьо вважав, що фольклорний твір «виростає з дійсності» [205, с. 132]. Натомість В. Пропп виділив три види зв'язку фольклору й навколишньої дійсності:

«1) Фольклор, як і будь-яке мистецтво, бере свій початок з дійсності. Навіть найбільш фантастичні образи фольклору мають свою основу в реальній дійсності.

2) Крім волі творців і виконавців народного мистецтва, воно відображає реальне життя. Форми та зміст цього відображення – різні, залежно від епохи й жанру. Вони підпорядковані закономірностям фольклорної поетики.

3) Народний художник ставить за мету зображувати дійсність. Таке прагнення в народній творчості характеризує історичну пісню й робітничий фольклор» [226, с. 115].

Усне оповідання – жанр радше інформативний, ніж естетичний. Єдина мета для оповідача – викласти факти так, як це було насправді. Із приводу реалістичності усних оповідань В. Васильєв зазначав: «Хронологічні рамки сказів, як правило, обмежені життям самого оповідача, людей його покоління, покоління його батьків. Саме в цих поколінневих межах і виявляється історизм сказів, що відображають реальні події, відокремлені від нашого часу звичайно не більше ніж 50–70 роками» [48, с. 138]. Головна мета усного оповідання – подати інформацію про подію, випадок. Це передусім повідомлення,

основним завданням якого є пізнавальність. На наш погляд, усні оповідання побудовані на фактах реальної дійсності, і їхня художня своєрідність полягає саме в тому, щоб уникнути фантазії та вигадки. В аналізованих нами творах кожне слово свідчить про дійсні події, учасником яких переважно є сам оповідач. Якщо оповідання відхиляється від реально-історичних подій, то воно переходить у категорію інших жанрів – переказів, легенд або казок.

У суспільній практиці, як правило, термін «документ» асоціюється, по-перше, з паспортом, дипломом, свідоцтвом, посвідченням тощо; по-друге, уживаємо його, коли маємо справу з наказами, розпорядчими актами, стандартами, правилами, службовим листуванням, по-третє, цей термін застосовують для позначення історичного джерела та як свідчення чи доказ якоїсь дії, учинку [211]. Однак документ може існувати не тільки в письмовій формі, але й в усній. Розповіді про переселення українців з північно-східних територій Польщі на *Повернені землі* в 1947 році з упевненістю можемо зарахувати до народної документалістики, оскільки у творах змальовано справжні події, такі, що стали фактом як особистого, так і суспільного життя. А факт – це дійсність, реальність, що підтверджується свідченнями людей, які були безпосередніми учасниками, очевидцями цих епізодів чи певним чином обізнані з конкретними подіями. Акцію «Вісла» 1947 року нині вже можна ґрунтовно вивчати, адже наявність спогадів стала, так би мовити, історичним фактом. В оповіданнях мовиться про конкретні події, однак їхня інтерпретація, порівняно з трактуваннями в інших фольклорних жанрах, скажімо, у казках, баладах, історичних піснях, різна. В усних оповіданнях рівень відтворення достовірності інформації чи не найвищий, що є домінантною ознакою суб'єктивізації цих фактів, адже оповідач передає їх зі значними подробицями, намагаючись не схибити в правдоподібності висловлюваних думок. Інак-

ше кажучи, він прагне створити аналоги об'єктів (фактів), які були б схожими один на одного. Тому адекватно моделюються ситуації, події, образи тощо.

Найголовніша цільова установка, заради якої ці твори розповідаються, – принцип достовірності, правдоподібності. Але що таке «правда», про яку так багато дискутують у науковій літературі? Дослідники вважають, що існує дві форми «правди», що їх усвідомлює сучасна людина. Одна з них – та, яка відповідає історії, тобто так звана історична правда, пов'язана з точним повідомленням того, що було. Проте дійсність минулого синтезується, передається внаслідок творчого осмислення. Таке осмислення фактів уже не є «правдою» в буквальному розумінні слова, а радше так званою художньою правдою. Щодо досліджуваних нами творів слід говорити про «правду фольклорну» чи про «фольклорний історизм», під яким розуміємо історичний досвід, який перетікає у фольклорний текст [223; 228].

Як уже зазначалося, усні народні оповідання про переселення 1947 року відрізняються від інших жанрів неказкової прози тим, що в них немає вимислу, фантастики. Це реалістичні оповідання, у яких тонко помічено деталі та своєрідність життя й побуту українців у Польщі, і в цьому їх неабияке пізнавальне значення. Усні оповідання різні за своїм змістом і не є рівноцінними в ідейно-естетичному плані, але всіх їх об'єднує одна обставина: вони дуже близькі до життя, до дійсності. Із цього приводу слушну думку висловив В. Гусев: «Оскільки усне оповідання пов'язане з існуючою дійсністю, то його складові оновлюються і змінюються з кожним поколінням. Самі по собі вони, за своєю жанровою природою, не стають традиційними (хоча й можуть користуватися деякими традиційними елементами – мотивами, засобами поетики тощо)» [84, с. 130].

Усне народне оповідання, на відміну від інших жанрів фольклору, з'являється швидко, відразу після значущої події, яка

нешодавно відбулася. Твори цього жанру є продуктом художнього висвітлення реального матеріалу. Оповіді ще не відірвалися від конкретного факту, їх розповідають безпосередньо після певної події, тому в них немає зайвої вигадки, яка так характерна й необхідна, наприклад, для казки. Правда факту, фактична достовірність – єдина турбота оповідача. Оскільки події, про які мовиться в меморатах українців-переселенців, реальні, то відповідно й герої, які беруть участь у них, теж реальні. Вони діють під власними іменами в точно зазначених місцях (ні імена людей, ні назви географічних місцевостей не вигадуються). Особливої цінності усним нарративам додає те, що прототипи героїв і події відомі не лише за оповіддю, але й із дійсності. Знання прототипів персонажів і подій оповідань підвищує їх вагомість в очах оповідачів і слухачів. Основне завдання виконавця – повніше й точніше відтворити подію або образ, як, наприклад, у репрезентованому оповіданні. «Рік 1947 був також неспокійний від облав, хоч уже не галянти чи НКВД їх робили, але польське військо й міліція. Нарешті 26 червня удосвіта ВП обступило село й почало арештувати. Сігнали багато людей до одної стодоли й почали допити “бандеровців”, питалися, де шукати, “бандеровців”. Ішлося ім насамперед про молодь, а оскільки та вивтікала, то задовільнилися й старшими. І так узяли 54-річного Семена Лапчука» [81, с. 316]. Як бачимо, у цьому зразку розповідається про випадок, що стався з реально існуючими людьми, навіть подано прізвища. Указано точний час та місце дії. Здебільшого розповідь в усних оповіданнях про переселення 1947 року починається з конкретного опису події. В оповіданнях зазначаються місце дії і точні географічні назви. Наприклад: «Половину села в товарних вагонах завезли в околиці містечка Лемборка на Земях Одзисканих. Там приділили їм найгірші будинки без вікон, кухонь і т. п. Діти стали хворіти, кинулося робацтво й даліше нещастя. Друга половина мусила бути вивезена 29 червня в

околицю Ельблонґа. Натрапили там на мокрі від води й вологости будинки, багно й багністі хвороби» [81, с. 317].

Автор, намагаючись передати достовірну інформацію про певні події та явища, водночас вносить чимало суб'єктивних душевних переживань і почуттів. Наративи про голодомор репродукують реальний світ – конкретні речі, людей, тварин тощо. Саме реалії є носіями образів як фрагментів картини світу, у нашому випадку – переселення українців у 1947 році. Чітко можна помітити, що усні народні оповідання про переселення 1947 року, міцно пов'язані з історичною дійсністю, щоразу зображують те, що має значення для оповідача.

Усі жанри неказкового розповідного фольклору прагнуть наблизити свій зміст до реальності, тому іноді буває складно розмежувати усне оповідання й переказ, усне оповідання й легенду, усне оповідання й бувальщину тощо.

Усне народне оповідання має ряд ознак, які ріднять його з окремими жанрами оповідного фольклору, переважно з переказом. С. Азбелев подав два значення терміна «переказ»: «1) уснопровозна оповідь про реальні події або осіб минулого, чи реально можливі, але не відображені в писемних джерелах, які дійшли до нас, або навіть про неодмінно вигадані; оповідь, яка ввійшла в традицію (а не виходить безпосередньо від очевидця або учасника подій) і за змістом близька до відображення реальності (тобто без переваги фантастики в художньому вимислі); 2) усні свідчення про давно минуле» [7, с. 275].

Усне оповідання, як і переказ, ґрунтується на відомому, близькому до дійсних фактів, змісті, який у кожному з розглянутих жанрів передається за допомогою визначених і дуже схожих художніх засобів. У переказі, як і в оповіданні, розповідь будується на реальних, і що особливо важливо для цього жанру, історично точно визначених фактах. Наприклад: «Є ще переказ, що в давніх часах прийшло до Улюча двоє монахів. Тоді село було розположене в іншому місці, за тими горами.

Там і донині місце називають Сільське. Церкви тоді ще не було, й монахи з людьми збирались на молитву на горі Дубнику. Монахи занимались збиранням зілля і лікуванням людей і худоби. Люде приходили до них по пораду і поміч, і вони людем помагали. Люде за те давали, що хто міг. З тих жертв розпочали монахи будову святині» (переказ) [81, с. 513]; «Мали ми ще гарну двоповерхову школу, два тартаки, корчму, різника, пекаря, пошту, постерунок, навіть і гарешт у ньому, молочарню, шевців, дорожника на дорозі й аж чотири млини, кооперативу, кравців, може, й акушерка була. Раз у місяці в містечку Мриглоді був торг. До міста Сянока було 21 кілометр. Було багато жидів, мали свою біжницю. Були й поляки, мали костел у Борівниці. Мали ми диригента, котрий провадив хор і представління. Учив дуже гарно, а звався Роман Солतिकевич. Тільки читальні ми не мали» (усне оповідання) [81, с. 508]. У творах обох жанрів в основі сюжету – дійсні події, художній вимисел також має реалістичний характер. Усні оповідання й перекази будуються за однаковим принципом логічної послідовності подій. Для обох жанрів характерна наявність порівняно обмеженої кількості персонажів, незначне включення пейзажних замальовок. У них немає традиційних казкових приповідок, зачинів та кінцівок. Мовні засоби відрізняються лаконічністю, точністю й виразністю. Подібність переказів і оповідань полягає також у манері їх виконання. Усні оповідання виникають під час спілкування. Така сама особливість, на думку К. Чистова, притаманна і переказам: «Перекази, що мають переважно інформаційну функцію, виконувалися зазвичай у ході щоденної розмови, вкраплюючись у побутову мовну комунікативну діяльність» [294, с. 303].

Однак при всій схожості усні оповідання й перекази мають істотні відмінності. Найголовнішою з них, мабуть, є те, що переказ відображає події давно минулих років, текст передавався від покоління до покоління. В усному народному оповіда-

нні мовиться про випадок, свідком або учасником якого був сам інформатор, тобто дія відбувалася в недавньому минулому. Можемо погодитися із твердженням С. Мишанича, що визначальна риса, яка вказує на відмінність жанру народних оповідань від суміжних – переказу й легенди, – «це те, що події не виходять хронологічно за межі того, що міг бачити або учасником чого міг бути оповідач» [195, с. 7]. Звідси – особлива деталізація та емоційність викладу матеріалу, що спричиняється не лише тим, що подія живе в пам'яті оповідача, але й тим, що вона «контролюється» слухачами, які мають певне уявлення про предмет оповіді і які могли бути разом з оповідачем учасниками, свідками події або чули про неї від інших очевидців.

Окрім того, зображуючи явища, усний наратив не обмежується поясненням фактів, що становить основну мету переказу, а дає ширшу інформативно-ознайомлюючу картину, пов'язану з подією. Істотна різниця між переказом і усним оповіданням полягає також у тому, що останнє є відносно більш мобільним та оперативним жанром. Усне оповідання швидко відгукується на подію, яка трапилася нещодавно. Переказ входить у репертуар народної творчості через багато років після описуваних у ньому подій. Перекази можуть виникати з усних оповідань очевидців або учасників тих чи інших подій. У ході багаторазової передачі з уст в уста поступово відсівається все індивідуальне. Як результат, оповідання оформлюється в більш-менш стійкий переказ.

Перекази, порівняно з усними оповіданнями, посідають незначне місце в масиві фольклорної прози про переселення 1947 року, проте їхня кількість весь час зростає. Оповідь більш узагальнена, оскільки ведеться не від очевидця чи сучасника події. Можна припустити, що у створенні таких фольклорних зразків вагомішу роль відіграє уява, коли оповідачі за власними вподобаннями доповнюють почуте колись оповіда-

ння. Утім, переказ про переселення 1947 року та життя на заході має таку специфіку, що в ньому, як і в оповіданні, головна увага акцентується на достовірності, тому факти й епізоди, що складають основу зразка, відбивають прагнення їхніх авторів розповідати якнайправдивіше.

У переказах, як правило, із самого початку повідомляється джерело інформації: «Мама opowiadała, że...» [362, s. 109] («Мама розповідала, що...»); «O tamtych stronach opowiadał raczej tata. Mama rzadziej. No i babcia» [362, s. 115] («Про ті краї розповідав більше тато. Мама рідше. Ну, і ще бабуся»); «Akcję Wisła znam z opowieści» [361, s. 196] («Про акцію “Вісла” знаю з розповідей»).

Оповідач, який переказує почуте, часом намагається зберегти першоджерело в незміненому варіанті: і композиційно, і лексично. У таких зразках спостерігаємо, що в деяких фрагментах оповідь ведеться власне як непряма мова. Саме такі зразки вирізняються високим ступенем емоційності й експресивності, оскільки мовиться, як правило, про найближчих людей. Пор.: «Żal mi tych, którzy stracili w akcji Wisła dorobek całego życia i musieli wyjechać w nieznaną. Brat mojej mamy był wtedy malutki, przeżył się podczas przesiedlenia i zmarł. Ludzie bardzo dużo wycierpieli» [361, s. 199] («Жаль мені тих, хто втратив у результаті акції “Вісла” доробок усього життя й мусив виїхати в невідомість. Брат моєї мами був тоді маленький, застудився під час переселення й помер. Люди дуже багато витерпили»); «Ludzie musieli się spakować w ciągu dwóch-czterech godzin. Wzięli po parze koni, krów, kilka kur, świń, czy co kto miał i wyjeżdżali... Wieźli ich w wagonach bydłęcych. Transport zatrzymał się w Jaworznie. Wiele osób tam internowano, mojego dziadka ze strony mamy też. Po przyjeździe na Zachód rodzice musieli poszukać miejsca dla siebie. Tata zajął mieszkanie, w którym żyjemy do dziś. Wcześniej to była stajnia» [361, s. 196] («Люди мусили спакувати речі протягом двох-чотирьох годин. Взяли по

парі коней, корів, декілька курей, свиней чи що хто мав і виїжджали... Везли їх у вагонах для худоби. Транспорт зупинився в Явожно. Багато осіб там інтерновано, мого дідуся зі сторони мами теж. Після приїзду на захід родичі мусили шукати житло для себе. Тато зайняв помешкання, у якому ми живемо до сьогодні. Раніше то була стайня»). Порівняно з народними оповіданнями перекази – менш емоційні. Ті люди, які переповідають почуте від рідних, прагнуть якнайдетальніше передати драматичні моменти переселення, включають в оповідь описи побуту, а також головні проблеми та конфлікти, що набувають нових узагальнень. Можемо припустити, що в таких переказах інформація, почута з різних джерел, об'єднується, так би мовити, типізується. Адже ситуація для переселенців була типовою, а ті, хто переказує, знає її і відтворює лише з розповідей очевидців чи вже з переказів. Отже, можна дійти висновку про високий ступінь узагальнення в таких зразках, оскільки оповідач відштовхується не від фактів переселення (бо цього не пережив), а від почутих текстів, на основі емоцій і творчого осмислення він створює сучасну фольклорну прозу.

Процес перетворення усного оповідання в переказ І. Ярневський відобразив у такій схемі: «1) відбувається подія; 2) про цю подію створюється реалістичне усне оповідання, яке відображає те, що сталося, з усіма подробицями, деталями, характеристикою часу та дійових осіб; 3) потім усне оповідання, цікаве описом подій, своєю активністю, часто повторюється, міцно входить у репертуар фольклору; 4) у процесі переходу від покоління до покоління деякі деталі оповідання губляться, відпадають, замінюються іншими, з'являються нашарування з інших оповідань або переказів; 5) як результат, усне народне оповідання переростає в інший жанр – народний переказ» [303, с. 107].

Отже, як бачимо, переказ «відображає життєві факти, явища й події, про які інформують не очевидці, а оповідачі по-

чутого» [164, с. 7]. Однією з найголовніших функцій переказу, як уже зазначалося, є інформативна. Щодо подій 1947 року на Холмщині, Підляшші, Лемківщині та Надсянні вона набуває особливої ваги, оскільки саме перекази зберігають і передають наступним поколінням історичну пам'ять.

О. Дей, розглядаючи проблему переказу загалом, у своїх дослідженнях зазначав: «Як вияв історичної пам'яті народу перекази в своїй основі відштовхуються від конкретної дійсності, у них відсутній надприродний елемент, минуле відображається правдоподібно, в межах життєвої достовірності» [164, с. 7]. Ведучи мову про природу жанру переказу, дослідник зауважував, що «першоосновою багатьох переказів були свідчення та спогади очевидців або учасників подій. Викликавши зацікавлення ширших кіл, ці оповідання починали переходити з уст в уста, набирали емоційного забарвлення, проте не відривалися від реальних фактів, про які велась інформація» [164, с. 7–8].

За радянських часів тема переселення 1947 року з політичних причин не могла набути всезагального поширення. Приголомшливі оповідання очевидців, їхні свідчення не могли вільно передаватися з уст в уста, набирати новішого емоційного забарвлення, виявляти виразніші ознаки узагальнень. Тому перекази, як правило, виникали в найближчому до першоджерела оточенні: почуте від батьків переказувалося молодшому поколінню, найближчим родичам тощо.

У легенді, на відміну від переказу, частка вимислу займає більше місце, проте таке оповідання подається виконавцем як реальна подія. Цей момент відзначив Л. Бараг: «Легенда сприймається слухачем, як достовірне оповідання» [29, с. 128]. С. Азбелев також підкреслював, що легенду розповідають як реальну подію, а в процесі оповіді вона «доповнюється плодами яви самих оповідачів або контамінується з відомими вже легендарними мотивами» [6, с. 18]. За визначенням В. Гусева, «легенда – це оповідання про чудесні, незвичайні подвиги,

пригоди й поневіряння вигаданих або історичних осіб, які в народній свідомості відіграють роль рятівників народу або мучеників за віру, правду» [84, с. 123]. Це визначення можна доповнити словами Л. Барага про те, що легенди відображають події, «які належать до явищ неживої природи або до світу рослин, тварин, людей, надприродних істот (Бог, ангели)» [29, с. 128].

Подібність між усним оповіданням і легендою полягає в тому, що твори цих жанрів сприймаються як реальні. У легенді головною дійовою особою є позитивний герой, який утілює ідеальні риси народу. Народ розумів і приймав тільки такого героя – реальну людину, наділену частково фантастичними рисами. В усних оповіданнях найчастіше розповідається про подвиги осіб, які реально існують або існували. Для створення художнього образу іноді використовують елементи вимислу, казкові мотиви. У результаті цього відбувається зближення з легендою.

Усне оповідання відрізняється від легенди, по-перше, тим, що воно створене на близьких до дійсності фактах, а художній вимисел, якщо він наявний, переважно подібний до опису таких фактів. Зміст легенди, хоча й подається як реальний, проте має значну частку вигадки й фантастики. В усних оповіданнях для характеристики героїв також іноді використано риси легендарності, але вони не перекривають основного змісту. На відміну від оповідання, героями легенди часто є персонажі християнської релігії, про що зазначено в книзі «Легенды. Предания. Бывальщины»: персонажі легенди «викликані до життя християнським віровченням. Це Христос, Богородиця, апостоли і пророки, святі і мандрівники» [165, с. 19]. Наприклад: «Поблизу села Обша знаходилися мочила (озера), оком землі вони здавалися у ясну тиху погоду.

Легенда говорить, що колись у давнину тут стояла корчма. А було це у Великодну п'ятницю. Повз корчму проїжджала

Матір Божа із золотим келихом в руці. На це видовище з корчми вибігли п'яні люди, почали глузувати, насміхатися з неї, відібрали келих.

– А бодай та корчма запалася! – у відчаї мовила вона.

Від'їхавши трохи, Матір Божа оглянулася і побачила на тому місці озерце, на хвилях якого гойдався келих. Повернувшись назад, Матір Божа взяла келих з води і поїхала своєю дорогою.

Кажуть, з того часу у Великодну п'ятницю опівночі можна почути з тієї води музику і співи» [289, с. 366].

З поданого зразка ми бачимо, що легенда є розповіддю з елементами фантастики, а її події та персонажі, як і в казці, можуть надіятися чудесними властивостями, часто взяті з християнської релігії. Інша відмінність легенд і усних народних оповідань полягає в тому, що головна суспільна функція усного оповідання виключно пізнавальна, а в легенді – пояснювальна й повчальна.

Ще одним жанром, близьким до усного оповідання, є бувальщина. У бувальщинах, як і в усних наративах, розповідається про недавнє минуле або сьогодення. Бувальщина – це розповідь, правдивість якої засвідчується або особистим досвідом оповідача, або свідченнями сучасників. При такому визначенні виникає неабияка небезпека розчинити бувальщину в будь-якому усному оповіданні-спогаді. Як і усне оповідання, бувальщина розкриває реальне, правдоподібне, і її призначення – розповісти про це. Бувальщина так само може нерідко переходити в переказ – за умови, якщо подія, про яку мовиться, дуже віддалена від сьогодення.

Необхідно розрізняти бувальщину, просте побутове оповідання й оповідання-спогад на суспільні теми. На відміну від усного оповідання, бувальщина містить значну частку домислів, нерідко – і фантазії. Бувальщини – це також оповідання, що відображають народну демонологію. Головними героями

в бувальщині можуть бути різні надприродні сили: лісовики, духи, нечисть та ін. Наприклад: «Змії, коли паруються, утворюють кубла, в яких крутяться й труться одна об одну й залишають після себе дорогоцінний камінь завбільшки як півхлібини. Ганнуса знайшла такий. Та злий поляк вкрав його в дівчини, а тепер відбудував собі таку віллу, що я вас прошу» [257].

Існує ще одне поняття, пов'язане з творами народної неказкової прози, – це «чутки та поголоски». Сама назва вказує, що подібні розповіді побудовані на тому, про що мовиться в народі. Така чутка ґрунтується на дійсних фактах, тому усні народні оповідання можна розглядати в цій групі творів. За визначенням С. Мишанича, «чутки та поголоски – повідомлення, що виникли внаслідок недостатньої поінформованості про факти та події із сучасного (відносно до часу оповіді) життя народу і вразили народну уяву» [202, с. 332]. «Чутками та поголосками» А. Новікова називала «всілякі пригадування, викладені у формі ствердження», що стосуються осіб, родин, місць та місцевостей і т. д.» [239, с. 162].

Звісно, досліджувані нами усні народні оповідання про переселення 1947 року виникли в контексті обставин переселення як словесно-образний відгук на події, що відбувалися в конкретних селах. Однак їх фахового вивчення зі зрозумілих причин не було, тому можемо дійти висновків на основі офіційних документів, листів, архівних матеріалів, а також тих народних оповідань, створених у наші дні, які відбивають події 1947 року.

Припускаємо, що першими в утворенні прозових творів про переселення й життя на нових місцях були чутки. Вони виникали як інформація про те, що вже з кимось сталося в сусідньому селі / повіті. Оскільки офіційні документи засвідчують початок переселення спершу до України в 1945–1946 роках, то зрозуміло, що така інформація поширювалася спочат-

ку у формі чуток, які згодом підкріплювалися повторенням типових ситуацій у селах, куди ці чутки доходили. Поштовхом до поширення чуток були реальні факти, які вражали своєю ірреальною правдою.

Інформація, закладена в чутках, могла бути гіперболізованою, викликати сильний емоційний відгук, спонукати до її передачі іншим. У сфері побутування чутка про переселення набувала ознак жанру переказу, тому що переповідалося почуте від когось, але не пережите тим, хто оповідав. Реальне сприймалося як ірреальне, і тому до таких оповідей ставилися спершу як до чуток, але визнавали в них ступінь імовірності. Це, зокрема, засвідчують і народні оповідання. Наприклад: «Десь при кінці червня один чоловік сказав мамі в дуже великій таємниці, що буде ще одно виселення» [81, с. 431]; «Весною 1947 року дійшла до нас чутка про початки виселювання на Ziemie Odzyskane. Старші люди не вірили, що виселення докотиться також до нас» [81, с. 301]; «Rok 1947 okazał się dla nas tragiczny. W marcu dowiedzieliśmy się, że mają być wysiedlone jakieś tereny w Polsce. Nikt jednak nie wiedział o jakie tereny chodzi, a tym bardziej nikt się nie spodziewał, że to może być nasza ziemia – Łemkowyna» [362, s. 36] («Рік 1947 видався для нас трагічним. У березні ми дізналися, що якісь терени в Польщі мають бути виселені. Ніхто проте не знав, про які терени йшлося, а тим паче ніхто не вірив, що це може бути наша земля – Лемківщина»); «Поголоски ходили, що десь там людей вивозять» [364]; «Навесні прийшла чутка про вбивство в горах якогось важливого генерала <...> про нове виселення» [81, с. 411].

Отже, народні оповідання, створення яких відбувається і в наші дні, підтверджують припущення про побутування спочатку чуток – жанру усних оповідей, що відображають початкову стадію процесу фольклорної творчості.

З-поміж художніх засобів прийом гіперболізації зі своєю рідною системою епітетів, лексикою, як відомо, притаманний

чуткам у загальному розумінні цього жанру. Однак щодо наведених прикладів і загалом чуток про переселення 1947 року, інформація, закладена в них, сприймалася лише іноді дещо гіперболізовано, оскільки відбивала події, які важко було усвідомити як вірогідні. Загалом смисловий аспект чуток про переселення 1947 року не потребував гіперболізації – сама дійсність в очах очевидців набувала ознак гіперболи. Проте можемо припустити, що чутка в часовому контексті могла набути значення гіперболи за умов, коли нові мовці, поширюючи інформацію, домислювали її, оскільки не знали точно, тобто багато в чому лише здогадувалися про реальні обриси почутого.

Віднайдені елементи чуток, включені в народні оповідання, яскраво ілюструють традиційний прийом цього жанру, що виявляє процес передачі чуток і анонімність особи, яка їх повідомила: «Робитесь трохи спокійніше, але снуються чутки про наступне виселення: тим разом на захід» [81, с. 487]; «Весною 1947 року прийшла вістка, що українців виселяють на західні землі Польщі» [241, с. 400]; «У травні-червні 1947 року доходили до нас чутки, що виселяють українців і кудись вивозять» [259]; «Кажут люди згори, що буде якась акція, буде військо польське виганяти на схід» [81, с. 280]; «Військо щораз частіше відвідує, говориться про виселення на Ольштин, десь нібито й почалося» [81, с. 72].

Так само в оповіданнях, складених уже після переселення на західні землі, коли люди ще не могли й не хотіли вірити в остаточне вигнання і сподівалися на повернення додому, також висловлюється надія на повернення, наприклад: «Одного року пішла чутка, що вже мають нас везти, люди збирають харчі, щоб знову не голодувати, але чутка є тільки чуткою» [81, с. 74].

Отже, на прикладі чуток, виявлених у народних оповіданнях, можемо вести мову про особливу функцію цього жанру:

оперативно виявляти суспільні настрої щодо навколишніх соціальних обставин. Саме цей аспект – оперативно виражати суспільні настрої – є вирішальним у виборі авторами лексичних формул і кліше, які відбивають суть події чи факту.

Як відомо, чутки, а також перші повідомлення, поголоски – явище короткочасне. Це доводять і досліджувані зразки фольклорної прози про переселення 1947 року. Утім, вони, на думку С. Мишанича, становлять безперечну цінність як матеріал для пізнання світогляду народу, його почуттів, поглядів [204, с. 38]. Для нас цей жанр цінний ще й тим, що в ньому зафіксовано перші суспільні оцінки буття українського села в Польщі в його переломну, трагічну добу.

Ведучи мову про художні ознаки чуток і поголосків, С. Мишанич указував, що в них оповідь виникає відразу після події, відбувається певне узагальнення побаченого, почутого, суб'єктивна інтерпретація багато в чому збігається з колективною думкою; як і в інших різновидах народної прози, тут наявний інформатор-оповідач, виклад – динамічний, характеристику об'єкта розповіді подано з урахуванням того, що вже знають або можуть знати про нього [204, с. 39].

Як жанр, найближчий до джерел народного мистецтва слова, чутки про переселення 1947 року сьогодні потребують пильної уваги в плані їх збирання, дослідження. Нагальність цієї справи пояснюється насамперед віком інформаторів, які нині ще можуть поділитися своїми спогадами про пережите.

На думку В. Проппа, при класифікації фольклорних жанрів варто виділити й установити конкретні ознаки розглянутого жанру. Ці ознаки мають відповідати таким вимогам:

«1) Ознака, яка виділяється, мусить відображати істотні сторони явища. Суттєвість визначається метою дослідження.

2) Обрана ознака повинна бути постійною, а не мінливою.

3) Ознака, покладена в основу, має бути сформульована чітко й виключати можливість різного розуміння та тлумачення її» [225, с. 41–42].

Щодо усного оповідання, то в ролі цих ознак, на нашу думку, можуть бути виділені такі:

1. Його реалістичність, відсутність вигадки, фантастики. Ця особливість розкриває основну рису розглянутого жанру.

2. Час розповіді. Усні народні оповідання охоплюють події недалекого минулого. Якщо в деяких текстах (наприклад, про конкретні особистості) час описуваної події занадто віддалений від моменту оповіді, вони можуть перейти в жанр переказів.

Зазначені ознаки щодо жанру усного оповідання залишаються постійними й незмінними і стосуються всіх творів. Усі тексти цього жанру будуються на основі достовірних, реальних фактів і розповідають про недавні події.

Усні народні оповідання про переселення 1947 року є однією з форм суспільної свідомості українського населення в Польщі. За характером побутування усні нарації українців у Польщі багато в чому подібні до зразків фольклорної документалістики, тому є всі підстави розглядати їх як складник фольклорної системи, оскільки їм певною мірою властиві ознаки фольклору. Будучи продуктом усної народної творчості, меморати про переселення 1947 року можна вважати колективним витвором, оскільки оповідач як представник певної соціальної групи чи етнічної спільноти репрезентує свою творчістю колектив, утілює свої спогади у вироблену традицією форму. Змінність тексту як одна з основних ознак фольклору має щодо усних народних оповідань також свою специфіку: може обмежуватися репертуаром одного оповідача. Проте сюжети оповідань за своєю композицією близькі, мотиви повторюються, переходять з одного твору в інший, тому можна вести мову про певну варіативність усних оповідань.

Ознакою, що характеризує усне оповідання як фольклорний жанр, вважається усність, яку ми розуміємо не тільки як виконання й усну передачу, але і як збереження в пам'яті, колективній свідомості. Усному народному оповіданню притаманні всі ознаки фольклорного жанру: колективність, варіативність, усність, традиційність.

Як було зазначено в ході порівняння усної прози з іншими прозовими жанрами фольклору, усне оповідання має свої відмінні риси, що дає право вважати його самостійним жанром народнопоетичної творчості. Простежуючи взаємозв'язки усних народних оповідань про переселення 1947 року з фольклорною прозою (чутки й поголоски, перекази, легенди, казки та бувальщини), ми дійшли висновку, що всі жанри народної прози детерміновані історичними й соціальними умовами, черпають матеріал із життєвої сфери та задовольняють конкретні потреби своїх творців, перебуваючи одночасно в тісних взаємозв'язках між собою.

3.2. Поетика меморатів про переселення 1947 року

Основна складність при вивченні усних народних оповідань полягає в тому, що їхня естетична цінність, на перший погляд, – невиразна, непомітна. Ці твори не мають чітко відшліфованої структури, єдиного сюжету, як, скажімо, чарівні казки. Про останні дослідники говорять як про «репертуар, що зупинився»; щодо усних оповідань цього сказати не можемо, адже вони відзначаються високим ступенем рухливості, перебувають у постійній динаміці, піддаються змінам і впливам, зумовленим різними суспільно-історичними ситуаціями, які, власне, і формують тематику та проблематику оповідань. Художня форма усних народних оповідань викликає сумніви чи заперечення тільки тому, що воно вирізане з потоку по-

бутового мовлення. Проте, як зазначав С. Мишанич, «в усних оповіданнях <...> наявна більшість художніх засобів, які використовує література. Крім того, народне оповідання має й автономні форми зображення, обумовлені змістом реальних відносин учасників мовлення, характером усного спілкування» [194, с. 64].

Розглянувши художню форму усного оповідання й зарухувавши до її чинників сюжет, композицію, предметну деталізацію, ми, з одного боку, виявили, що ці найпомітніші орієнтири структурно, семантично та функціонально єдині, а з другого, – здійснили подальше членування й дослідження на сюжетно-композиційному та лексичному рівнях.

Переходячи до аналізу конкретних творів, відзначимо, що особлива роль у художньому оформленні усного народного оповідання про переселення 1947 року належить саме його композиції. Сюжетно-композиційну модель усних оповідань вирізняє оповідь від першої особи і значна кількість подій. Епізоди та їх варіанти можуть бути різними, але вони мають причинно-наслідкову послідовність. За характером творення розглянуті оповідання є неприємними, небажаними, епізодичними та систематичними, мимовільними, тобто такими, що викликаються вольовими зусиллями. Ці оповіді вражають глибокою емоційною пам'яттю. Це спогади оповідача – безпосереднього учасника явищ або подій, який розкриває їх із середини. Він має багату уяву, що вказує на його життєвий досвід, володіє оповідною традицією і зацікавлює слухачів.

Більшість розповідних зразків мають саме сюжетний характер, що є традиційною властивістю фольклорної прози. «Народний оповідач, – зазначає В. Сокіл, – більше схильний за своєю творчою потенцією до сюжетного оформлення події (чи кількох епізодів), їх образного осмислення» [253, с. 10]. Аналіз зразків фольклорної прози щодо їх сюжету засвідчує, що вони будуються якнайрізноманітніше. Події являють со-

бою сукупність усіх реальних ситуацій, персонажів (діючих осіб) і дій в історичному минулому інформанта, які сформували його індивідуальний досвід та ідентичність. До того ж слід урахувувати, що ситуації, репрезентовані наратором, є не механічним добором елементів подій, а ментальним конструктором у свідомості оповідача, котрий, осмислюючи свій минулий досвід, зводить його до тих небагатьох елементів, які створюють його історію. Однак характерною ознакою більшості цих історій є те, що оповідачі прагнуть поглянути на своє життя загалом з висоти літ, передати найбільш вражаючі моменти. Осмислюючи причини переселення 1947 року, респонденти починають свої розповіді з довоєнного періоду (Друга світова війна), подаючи контрастні картини зі своєї біографії, біографії свого народу. Таким чином, оповідь може набуті розгорненого характеру і складатися з низки епізодів, характерних багатьом народним оповіданням про 1940-ві роки: благополучне до певної міри життя до війни, господарювання на землі, яка була головною годувальницею сім'ї, а праця на ній – запорукою сімейного добробуту; Друга світова війна; переселення 1945–1946 років, переселення 1947 року (операція «Вісла»); життя на нових західних землях (стосунки з поляками, можливість здобуття освіти рідною мовою, віросповідання у власному обряді тощо). Наприклад: «W 1939 r. miałem iść do trzeciej klasy szkoły powszechnej. Rodzice mówili, że wybuchła wojna. Najpierw pokazali się rosyjscy żołnierze. <...> Po wojnie nie było gdzie mieszkać. Tymczasowo mieszkaliśmy w spichrzu, we dwie rodziny. Dach zabezpieczyliśmy słomą, ale jak mocno lało to deszcz czasami przeciekał. <...> Przyszła wiosna 1947 r. Tyle co postawiliśmy dom, weszliśmy do środka, a tu mówią <...> *wysiedlenie, wysiedlenie*. Dmitruk Andrzej przychodził do nas i mówił, że na pewno pojedziem. On już skądś wiedział» [313, s. 51] («У 1939 році я повинен був іти до третього класу початкової школи. Батьки сказали, що почалася війна. Спочатку

з'явилися на конях російські солдати. <...> Після війни не було де мешкати. Тимчасово проживали у коморі з іншою родиною. Дах зробили з соломи, але інколи, якщо йшов сильний дощ, то протікало. <...> Прийшла весна 1947 року. Лишень встигли збудувати хату, почали в ній жити, а тут говорять <...> *виселення, виселення*. Андрій Дмитрук приходив до нас і сказав, що обов'язково поїдемо. Він уже знав звідкись»); «Коли почалася Друга світова війна, кордон пройшов по річці Сян, і їхнє село було в складі СРСР. Після 1945 року границя пройшла зразу за Нижанковичами, і село увійшло до складу Польщі. Почалися переселення. Батько ніяк не хотів їхати, бо думав, що границю ще раз перенесуть на Сян, та й кому хотілося кидати все і їхати невідомо куди. Але настав 1947 рік. Прийшли поляки (це було в травні) і сказали збиратися» [302].

У таких розгорнутих оповіданнях виокремити типовий зачин або закінчення зразка вкрай складно, оскільки, навіть попри всенародну трагедію українців у Польщі, обставини переселення кожним переживалися по-своєму, так само, як і осмислювалися. У творчій уяві кожного оповідача вимальовувалася конкретна багатоепізодна картина з його життя, у якому переважали трагічні барви переселення, подекуди навіть не одного. Іноді такі оповідання починаються з певної конкретної думки, але частіше – з узагальнюючої, яка розкривається в подальшій розповіді: «Так, так, ну от початку пам'ятаю. Як виседляли? Нас так виседляли» [19, с. 519]; «Село Огнись то єсть коло... Біло... Біловельська, Біловельські повіт. Там мої прадиди, диди були і батькі. І там ми жили, пока нас вигнали з дому, як було висилене» [19, с. 481].

Однак варто зауважити, що деякі оповідання мають **закономірні зачини й кінцівки**. Деякі оповідачі дуже вміло вибудовують свою розповідь – так, що події постають перед слухачами в певній послідовності. Проаналізувавши твори, можемо навести зразки подібних зачинів, наприклад: «Моя родина

складалася з батька, Григорія Федака, мами, шістки діток» [81, с. 451]; «Я зістав з сестром і братом, бо мама вмерли давніше, тата забили, а решта родини ся розійшла» [81, с. 230]; «Походжу я з вербицької селянської родини. Тато мій називався Василь Солодуха, мама – Настя. Нас, дітей, у батьків було четверо: найстарший брат Яків, потім я, відтак дві сестри – Маруся й Катруся» [81, с. 79]; «Mając jedenaście lat przeszedłam straszną tragedię» [361, s. 15] («Мені було 11 років, коли сталася страшна трагедія»); «Jak wygnali nas na Zachód, miałam siedem lat» [361, s. 101] («Як вигнали нас на захід, мала сім років»). Отже, як бачимо, оповідачі вводять слухача в конкретну ситуацію, повідомляючи про свій вік або про склад сім'ї на початку переселення.

Значна частина оповідань починається з кількісного опису жителів села, до того ж обов'язково майже всі респонденти вказують не лише кількість родин, але й національну належність, оскільки на той час це було важливо, іноді також зазначають рівень культурного життя в селі (наявність церкви, школи, гуртків, «Просвіти» тощо). Наприклад: «Наше село було мале, 95 родин, майже ціле українське. Було 7 родин мішаних, де жили жінки польки, одна польська родина й один жид» [81, с. 161]; «Мое село Гонятин було невеликим селом на Холмщині в Грубешівському повіті, в котрім проживало 84 родин-господарств, з цього 3 жидівські родини, 12 польські та 69 українські. <...> У селі була польська школа від 1-го до 4-го класу, читальня українська, Рідна Хата, працювала також кооператива» [81, с. 120]; «Село Дібча нараховувало 180 номерів, ціла людність – українська, три родини українсько-польські, шість жидівських. Село було працювате й патріотичне, діяла кооператива, а при ній бетонарня, читальня «Просвіти», відбувалися фестони, вистави, виступи. Керували цим усім такі люди, як Іван Никеруй, Михайло Кудлак, Заплава Василь, Заплава Теодор» [81, с. 176]. У більшості оповідань подано пере-

лік імен, прізвиськ людей, назв місцевостей тощо. Можемо дійти висновку, що така потреба в оповідачів виникає у зв'язку зі значною кількістю загиблих людей. Також варто відзначити, що багато українських сіл на Холмщині, Надсянні, Південному Підляшші та Лемківщині вже або взагалі зникло, і в них не живе жоден українець, або ж перебуває на межі зникнення, і пам'ять про них, на думку оповідачів, можна зберегти лише таким чином.

У значній частині оповідань зачином є інформація про матеріальний статус сім'ї перед війною або переселеннями 1945–1946 років та 1947 року: «Мешкали ми на краю села, мали гарний город, багато овочевих дерев» [81, с. 165]; «*Moі rodzice żyli na gospodarce. Mieli ziemię, dom*» [361, s. 101] («Мої батьки жили на господарстві. Мали землю, хату»); «*Mieliśmy pole, krowy, dwa konie. Mama najęła więc służbę: służyć i służącą*» [361, s. 18] («Мали поле, корови, двоє коней. Мама найняла багато помічників – помічника й помічницю»); «*Gospodarstwo nasze było dość duże, bo dziewięciohektarowe, położone bardzo malowniczo na górze*» [361, s. 32] («Наше господарство було дуже великим, мали дев'ять гектарів, які розкинулися мальовничо на горі»).

Деякі оповідання починаються з того, що респондент відразу повідомляє про час і місце дії, знайомить із героями. Наприклад: «Була ніч з 5-го на 6-те травня, коли розбудив нашу родину зі сну сусід Санько Сkochилия» [241, с. 385]; «*27 czerwca 1947 zabrali nas do Grybowa*» [362, s. 53] («27 червня 1947 року забрали нас до Грибова») тощо.

Народні оповідання про переселення 1947 року закінчуються, як правило, або реченнями-узагальненнями, які підкреслюють композиційну завершеність зразка (наприклад: «Дуже ся тішу, же сьме ся дочекали свого, же можу в церкві поспівати, а нашим Борцям нехай земля буде легка» [81, с. 510]; «Описала я історію свого села й наших людей коротко,

бо неможливо все списати про пережиття нашого українсько-го народу в той страшний час» [81, с. 403]), або назвою місцевості, коли респондент здебільшого зазначає, чи залишився на західних землях, чи все-таки повернувся згодом назад («У 1959 році я вернувся у свої сторони й став читати “Наше слово”. Люблю читати й далі. Нас тут, у Переводові, тільки чотири українські родини» [81, с. 34]; «Потім я перенісся до Жечна, де був 14 років, аж вернувся разом з жінкою до її села, до Команчі» [81, с. 34]).

Водночас у новітній усній прозі поряд із сюжетними описами подій про власне життя можна виділити такі, що тяжіють до викладу історичних подій та певної фактографічності, документалізму. Захоплююче й цікаво розповідаючи про те, свідками чого свого часу стали, оповідачі часто керуються не лише власними відчуттями й переживаннями, але й точним відтворенням саме фактів. На відміну від автобіографічних оповідань історичні рясніють іменами, датами, навіть спробами самодіяльної статистики. Мовиться передусім про важливі й принципи для народу відомості про конкретних реальних осіб, події, випадки, що їх вороже налаштована влада часто замовчувала взагалі. Ця фактографічність є своєрідною ознакою народних розповідей про переселення 1947 року й об'єктивно впливає з тогочасних суспільно-політичних реалій, зокрема непримиримого інформаційно-ідеологічного протистояння. Наприклад: «Мене вивезли, як і всіх, у 1947 році зі села Рибне, гміна Волковия, повіт Ліско до села Войявхи, повіт Гурово, де до дня нинішнього живу» [356, с. 67]; «Нашу родину далі в Зельоногурське, повят Жагань, село Гожуля. Нас було там з Загайкув три родини: Іванюк Гриць, Рожаньчук Миколай і Сивко» [81, с. 244]; «На п'яту добу – ладують нас. Пізно ввечері поїзд рушає. До Кентишина, на німецьку Східну Пруссію, приїхали ми 5 травня. Там частину розладували, а наступного дня розвозили. Решта поїхала далі, з ними і я, опиняючись 7 трав-

ня в Барцянах» [81, с. 371–372]. Оповідачі свідомо вишукують потрібні матеріали, аби заповнити прогалини у своїх спогадах. Варто зазначити, що декотрі з них опираються при усній оповіді на фрагментарні записи, використовуючи власноруч укладені списки з іменами й датами. При цьому історизм і фактографічність оповідань не заперечують їхньої художньої цінності. Епічний стиль викладу, панорамність у висвітленні подій, схиляння перед пам'яттю померлих / полеглих творять ту гаму почуттів, яку викликає саме мистецьке явище.

В усній народній прозі українців-переселенців також привертає увагу постійне оперування категорією «ми», злиття власного досвіду з множинним досвідом інших людей: «нас гнали», «ми їхали», «нас виганяли», «ми жили», «ми працювали» та ін. Тобто в цьому випадку для того, щоб стати предметом оповідання, досвід піддається узагальненню, а не індивідуалізації.

За емоційним наповненням усні оповідання переважно драматичні, а інколи навіть трагічні, адже в них часто мовиться про образи, знуцання, страждання, муки та смерть. Варто зауважити, що розглянуті меморати відрізняються особливостями змістових відтінків мови, які не передаються при написанні, утрачаються в транскрипції й аналізуються виключно при роботі з магнітофонним записом. Насамперед це наявність нерегулярних граматичних пауз в основній частині оповідання – різної довжини і спонтанно розташовані у фразі, вони підкреслюють емоційність розповіді; водночас як вступна й заключна частини більш «епічні», тобто характеризуються паузами, витриманими в одному ритмі. Сильова забарвленість оповідань здебільшого зумовлена баченням минулих подій крізь призму особисто пережитого. Попри значну часову відстань між днем сучасним та подіями 1947 року, оповідь часто ведеться лаконічно, стримано, хоча за стриманістю й лаконічністю часто приховують емоційні

переживання. Оповідач прагне в короткій, доступній формі передати свою розповідь і при цьому зацікавити слухача шляхом відтворення виняткових ситуацій, що складаються в реальному житті. В усних наративах часто спостерігаємо розмаїття голосових, інтонаційних та жестикуляційних особливостей оповідача, що свідчить про стабільну форму викладу та сформовану традицію відтворення. Під час бесіди респонденти часто вводять різні аксіоматичні пояснення (наприклад, «ви знаєте, що...», «як казали...»), риторичні звернення до співбесідника-записувача, інтонаційно подають позитивну / негативну оцінку вчинків героїв оповіді. Усі ці доповнення допомагають створити особливу атмосферу щирості оповіді, а головне – забезпечують правдивість того, що, на думку самого оповідача, викликало б здивування та могло бути неправдоподібним.

Мова усного народного оповідання дуже близька до розмовної. Це пояснюється специфічністю цього жанру. Про близькість розмовної мови до мови оповідних жанрів згадував і С. Жукас: «Мова народної творчості віддаляється від розмовної мови залежно від характеру фольклорного жанру. [Проте. – Л. Х.] відстань між розмовною мовою і мовою оповідних жанрів не настільки велика» [108, с. 9]. Оскільки усне оповідання створюється відразу після певних значимих для колективу подій, то воно ще не встигає повністю сформуватися. Мова розповіді в такому разі – образна, у ній переважають прості речення, властиві саме живому спілкуванню. Наприклад, «Приїхали. Не було окон ни двери, о. Пусткі такіі о, тико шо там зимля липша була. Були и скрісь облогі, але бидло де було пасти, хто там завіс ту яку курову. Ну і так вже було» [19, с. 75]; «У Цешанові якийсь час ждали ми на самоходи, а потім перевезені були ними до Белзця. Їхали ми з трома мішками бараболі, мішком зерна і якимись плахтами. Їхали ми спокійно. Їли сухарі, нічого нам їсти не дали» [241, с. 394].

Іноді розповідь супроводжується бурхливими емоціями, переривається плачем, виникає почуття образи, наприклад: «Я й у війську був польському, й у в'їзеню [тюрмі. – Л. Х.] був на заходи. Забрали до візеня мене. Заїхалісмо на захут. Був зо три місяци. Приїхали вночи, окружилі хату, и окружилі хату. «Заберайсе!». Ну я <...> ну ще сестру мою двоюрідну. [А за що?] Ни знаю, я і дзісь ни відаю, за що я сидів. Мене... Скажу, як мене били (плаче)» [19, с. 71].

Часом мова оповідача оформлена короткими **окличними реченнями**, деякі з них повторюються: «Нас вивезли в червцьови. Не? В червцьови ми пуїхали, – то всьо засіяне й засажене, і всьо так зосталося. Ну, таке» [19, с. 77]; «В нашому селі нима никого, тільки лісничівка побудована. Цалковите лісом всьо заседлілі, жеби ми ся не мели до того вернути. А земля була (нерозбірливо) спаняла. Ну шо було зробити? Можна було вернути, але до чого? Карчувати? Топиру зачинати мотикою? То нима сенсу, нима сенсу. Сило – тільки назви (гірко сміється). Сило – тільки назви. Ладне село було, ну» [19, с. 521].

В усних оповіданнях зафіксовані також **риторичні вигуки**, зокрема: «И-и-и, слухайте!» [19, с. 91]; «Отож, так вивозили, так!» [81, с. 178]; «Ой нащо те розказувати? Нащо тоє другий рас пириживати?» [19, с. 71].

У розглянутих творах також трапляються приклади такого художнього засобу, як **повтори**. Завдяки повторенню окремих слів виконавець тим самим надає їм більшого значення і змушує слухачів звернути на них особливу увагу, наприклад: «Було, то ж було. Десь такії було» [373]; «То нам пудавали наши землі так, як мали, так пудавали» [19, с. 79]; «Було таких пара родзин, же охотно, охотно до Росії пуїхали» [19, с. 79].

Як засоби образного відображення дійсності оповідачі використовують особливі лексичні ресурси мови. Так, жанрово-стилістична своєрідність творів зобов'язує наголосити на великому за обсягом уживанні одно- і двокомпонентних **ан-**

тропонімів (тільки імен та імен і прізвищ) історичних осіб, а також конкретних реальних осіб. Серед них:

1) польські й українські політики – генерал Сверчевський, Гомулка, Сталін, Пілсудський, Петлюра, Гітлер (Галлер);

2) члени військових угруповань ОУН-УПА (часто подавалися клички) – «Роман» (Євген Ліборський), «Орест» (Ярослав Онишкевич), «Байда», «Клен» (Степан Бречко), «Нечоса» (Степан Серкіз), «Місяць» (Микола Якубович) та ін.;

3) представники релігії – дяк Попович, отець Василь Гриник, отець Мацьков, отець Іванусик, батюшка з Піли Бачук, польський священник Мікульський, священник Петро Гардибала, ксьондз Еміліан, ксьондз Поліщук та ін.;

4) власне українці, які були переселені в 1947 році або загинули – Данило Древо, Дзвінчик, Кондратський, Іван Яцечко, Антон Калан, дідко Іван, Золотник, Тукач та ін. Варто зауважити, що часто прізвища людей оповідач пов'язує з місцем проживання або народження, наприклад: Проці з Ходанів, Мельничек з Макови коло Кальварії, Скрипочка з Монастирця біля Ліська, Гагела з Дикова на Любачівщині, Зінчук десь з-під Кодня і т. д.

Уважаємо, що цей неповний, але такий промовистий перелік антропонімів репрезентує спектр уваги та орієнтації оповідачів до власного життя й недавньої історії-трагедії свого народу.

Серед репрезентованих в усних оповіданнях про переселення 1947 року назв географічних об'єктів – **топонімів** – виділяємо такі групи:

1) назви частин світу (Європа, Америка);

2) назви країн та держав (Україна, Росія, Польща, Франція, Австро-Угорщина, Німеччина, Чехословаччина);

3) назви об'єднаних земель (Лівобережна Україна, Правобережна Україна, Галичина, Підляшшя, Холмщина, Лемківщина, Надсяння, Ряшівщина, Східна Пруссія);

4) назви міст (Київ, Москва, Берлін, Варшава, Краків, Перемишль, Львів, Явжно, Освенцим, Добре Місто, Новий Сонч, Познань, Ельблонг, Щецин, Ольштин та ін.);

5) назви сіл (Бжози, Нижня Мохначка, Верхня Мохначка, Луги, Арламів, Березовець, Хотков, Фльоринка, Вафка, Поляни, Берест, Регетув, Будинин, Василів, Більцарева, Вербиця, Гонятин, Завадка, Завишня, Дібча, Губинок, Корні, Корчмин, Команча, Ожанни, Улюч, Каміна, Цеблів, Перемислів та ін.);

6) назви повітів (Перемишльський, Рава-Руський, Горлицький, Добромільський, Сокальський, Любачівський, Ярославський, Володавський, Сяноцький, Біла-Підляський, Білгорайський, Ліський, Стшельце-Краєнський та ін.).

Топоніми збагачують інформаційне поле оповідача, підсилюють емоційне навантаження тексту, «сигналізують» про значно об'єктивнішу, ніж сам текст, змістову реальність.

Образно-понятійну інформацію усних оповідань, їх асоціативні поля урізноманітнюють також **гідроніми**, зокрема назви річок (Вісла, Сян, Буг).

Номінативність кожної окремої назви – антропоніма, топоніма, гідроніма – включено в загальну образну систему фольклорного твору, вона набуває певних асоціативних зв'язків з іншими словами-образами.

Особливу естетичну зарядженість текстів, функціональну поліфонічність мови усних народних оповідань про переселення 1947 року творять **архаїзми** – застарілі слова, що «вийшли з широкого вжитку й перейшли до так званого пасивного запасу лексики національної мови» [63, с. 184], але мають синоніми в сучасному мовленні. Серед них – «ватра» (вогнище), «грасувати» (їздити на конях), «збоець» (розбійник), «криж» (хрест), «мажа» (віз), «окрутний» (жорстокий), «становий» (поліцейський), «твар» (обличчя), «черед» (черга), «вражда» (ворожнеча) та ін.

Умотивовано наявні в оповіданнях **історизми** – «слова, зникнення яких з активного вжитку пов'язане зі зникненням відповідних предметів, понять, явищ минулого» [267, с. 224]. Серед них – «військо», «табір», «товариство», «полк», «облога», «наступ», «неприятель», «голоблі», «пліт», «штахети» тощо.

Застарілі слова в художній мові усних народних оповідань про переселення 1947 року врізноманітнюють форми вираження змісту, відтворюють колорит зображуваної доби, збагачують експресивне тонування оповідань, виявляють хист оповідача у використанні можливостей спрямованого впливу пропонованої художньої інформації на слухача, його сприйняття, динамізацію його уяви і збудження емоцій.

Мовлення оповідача усних наративів містить також **говіркові елементи**, наприклад: «Не було ніякого *стримовиська*» [81, с. 391]; «І так вчипилися... *Матера* той, *матера* ніхто, нас теж (я був й брат був) і вже нас не, тико батька» [19, с. 91]; «*А тутика* їх гунили, то я паметаю» [19, с. 91]; «І мати вийшла *схрону* і через гурод, через кулодязь» [369]; «Як виореш, е, *картоплі, картохліско, картохля*» [19, с. 465]; «Зараз надійшов і наш *дідуньо*, бо він також пішов до Хотинця» [241, с. 389]; «Наш теш пришли вуйскови, приїхали *раненько*, пришли» [19, с. 79].

Додаткових смислових та естетичних відтінків усним наративам надають діалектизми: «*Їхали-сме* цілий тиждень» [373]; «На слідстві я трималася того, шо *нигде* не була, *ниці* не робила» [241, с. 395]; «Що йому *ся* могло робити?» [68, с. 156]; «І снилося мені, *же* летить орел великий з Заходу, а вже мама кричать з зати, *же* є акція. *Стріли*. “*Возь си* спідницю, натягни хустку та втікай до ліса!”» [81, с. 157]; «Ну і *тоди побачив-ем* Тилемонюка, як ун прийшов з вензеня» [81, с. 244]; «*Тоди* батько виїхав *зтамуль*, з Захода, приїхав до Парчева» [81, с. 244].

Діалектні синоніми служать засобами характеристики й самохарактеристики персонажів, надають оповіді емоційно-

оцінного колориту, «прив'язують» твір до певного мовно-етнографічного ареалу.

Фольклорна проза про переселення 1947 року містить також іноземну лексику, яка була засвоєна українцями в результаті активного спілкування та проживання в іноетнічному середовищі (переважно польському).

Аспекти внесення додаткових смислів у понятійно-знакову систему тексту, збагачення його емоційного поля засвідчують, наприклад, **полонізми**: «Такий єден [один. – Л. Х.] був фацет, я їхала в *поцьонгу* [потяг. – Л. Х.] з Мазур ту на Ловиш» [19, с. 519]; «Тільки всьо *пшеважне* [переважно. – Л. Х.] там були такіх пурскідани по нимечкіх тих господарях» [19, с. 95]; «Де, як кажуть, мати рудила, там *найлепей* [найкраще. – Л. Х.] чоловік чується» [19, с. 93]; «Переходять *жолнежи* [жовніри, солдати. – Л. Х.]: “Сконд [звідки. – Л. Х.] пан ідзе [йде. – Л. Х.]?”» [19, с. 91]; «Там частину *розладували* [розвантажили. – Л. Х.], а наступного дня розвозили» [380]; «І знав, що одного разу прийшов до нас *рабувати* [грабувати. – Л. Х.]» [81, с. 372]; «*Дзядек* [дідусь. – Л. Х.] завше зачинав день молитвою перед іконою там» [19, с. 475].

Наведені приклади підтверджують, що польська лексика є виразним компонентом створення локального колориту, образної інтерпретації реалій життя українського населення в Польщі, підсилення експресивного забарвлення оповідань.

Експресивному тонуванню меморатів про переселення 1947 року сприяють **вислови персонажів** польською мовою: «Але вони далі кричали до тата “*ty stary kłamco, zbieraj się!*”» [81, с. 67]; «Поручник до вояка каже: “*Zostaw, nie rusz, to jest dobry człowiek*”» [81, с. 157]; «А я далі був битий. Вояки змінювалися. Сказали: “*Jest bardzo twardy*”» [241, с. 401]; «Хотили ми там, але він нам повів, же “*tak nie można, bo tu macie parafię*”» [367].

Усні народні оповідання можуть також збагачуватися за рахунок використання творів інших жанрів. У текстах усних

оповідань уривки творів, узяті з інших жанрів, утрачають свою самостійність і входять у загальну систему оповіді як «прикраси». Тому плідними засобами мовної експресії є **інтертекстуальні елементи**. Серед них трапляються уривки пісень та віршів. Пісні допомагають глибше розкрити душевний стан героя, пояснюють його почуття, думки. Використання пісень і віршів значно підвищує емоційність розповіді. Це можемо помітити в таких прикладах: «Свою розповідь кінчаю словами повстанської пісні:

Немало жертв впало за цю Україну.

Слава Україні й Героям слава!» [241, с. 391];

«Але ми ще не раз співали таборову пісню “Jestem Polka ura-ura” або таку, сумнішу:

Dookoła mury dzikiej pustyni,
W sercu tęsknota, smutek i żal.
Dla nas Syberia to jest Jaworzno,
Stęsknione oczy patrzą w dal» [81, с. 95];

«Вірили в це холмщаки, коли співали:

Ми холмщаки, ми молоді,
Ми краю рідного сини.
Гуртуймося, братаймося,
В одну сім'ю єднаймося» [81, с. 105];

«Присвячую йому таку оду:

Судьба играет человеком,
Она изменчива и зла:
То вознесет его высоко,
То бросит в бездну стыда» [81, с. 372];

«То співали так:

В нашуй Любельщизни
Смутни дні настальи
Як ми свої села
Руодні покидальи» [377].

Особливе місце в нараціях про переселення посідають паремії, що їх використовують з метою надання розповіді більшої виразності. Прислів'я та приказки мають значне смислове навантаження в усних оповіданнях, тісно пов'язані зі змістом твору, пояснюють і підсилюють його. Наприклад: «Ну чуго пташечка летить і виртається? Бусьол литить на те саме гніздишко, прилітає. Де вродиться, там хочиться» [365]; «Але всьо равно тягне там, де, як кажуть, мати рудила, там найлепей чоловік чується. Риба в Бузі теж не пливе, тилько тримається одного місця» [19, с. 93]; «Але, як то кажуть, буває іноді щастя в нещасті» [81, с. 117]; «Ми жили там, як горох при дорозі: хто хотів, то придоптав» [379]; «Я кажу так: “Стари мене до розуму – я його до смерти”» [19, с. 519]; «От Бога грех, от людей смех» [81, с. 484].

Семантичну систему тексту й підтексту усної прози про переселення 1947 року динамізують, увиразнюють та збагачують **тропи** – уживані в переносному чи зміненому значенні слова «для характеристики будь-якого явища за допомогою вторинних смислових значень» [174, с. 79], актуалізації їх «внутрішньої форми» [219, с. 47]. Набуваючи нових переносних значень в образному осягненні світу й людини, у зіставленнях, співвідношеннях, протиставленнях, асоціаціях, тропи вплітаються в художню палітру кожного фольклорного твору.

Епітети – постійні художні означення, найдієвіші стилетворчі елементи народного світовідчуття і світосприйняття («сира земля», «щира душа», «чисте джерело», «жорстока хвороба», «висока ціна», «красива природа» тощо); нові семантичні грані, образотворчі відтінки, проєкції людських взаємин, зовнішніх рис і емоційних станів персонажів: «Ци передчували бідни, що незадовго підуть в *кращий* світ, а їх діти будуть мати *великий* клопіт з похоронами» [81, с. 28]; «Моїх трьох селянив “відкривають” зараз за *вуським* лісиком цілком *добру* забудову і ще того дне перевозять ся до неї» [81, с. 29];

«Нічого там не було, тільки *голі* стіни» [81, с. 497]; «Учителі були добрими людьми, національної різниці не робили, а радше жаліли нас за *скупий* одяг та два кілометри дороги до школи» [81, с. 505]; «Колонія говорила по-польському, бо то були *свіжі* поляки» [81, с. 417]; «Мама ніяк не хоче стати від порога, котрий поливає *гіркими* сльозами і цілує» [81, с. 23].

Психологізації тропів сприяють численні переосмислення, зіставлення історичних подій та осіб у кондесованих і розгорнутих **порівняннях**: «І ходили по ягоди, бардзо дужо ягуд було, грибів, – *десь так Пан Буг понароджував нам, о*» [19, с. 77]; «Вона була переконана, що нас не женуть на життя, а на смерть, що ми мусимо згинуть за генерала, *як жиди згинули за Христа*» [81, с. 23]; «Ми липнули до себе так само, як <...> *воші до нас усіх*, а за вошами сверблячка» [81, с. 504]; «Убита Марійка одягнена гарно, *як на весілля*» [81, с. 144]; «Жінка, *як то баба з села*, розплакалась і пішла з нічим» [356, с. 43]; «А за другим разом скочив до жінки, *як до пса*» [356, с. 43]; «Він був білий, *як стіна*, а по маминім обличчі весь час текли сльози, *як горох*» [378]; «Він такий був *як дерев'яний, як камінний*, не чулося, же ся жие» [370].

В усних оповіданнях також можна натрапити на сталі вирази, подібні до фразеологізмів, зокрема: «*Знову настала Содом а Гомора*. Облави, уночі забирали й вивозили» [81, с. 31]; «А тому хочу рештками сил вернутись на рідну землю і там *зложити свої старі кости*» [356, с. 58]; «Заїхав він на Лемківщину – *і там біда сіла му на віз*» [356, с. 69]; та метафори, наприклад: «*Значні упал на здоровлю*» [36]; «Мав господарку *обляну моім потом*» [371].

Таким чином, розглянувши художні особливості усних народних оповідань про переселення 1947 року, можна дійти висновку: їх достатньо для того, щоб назвати аналізовані твори художніми. Привертає увагу мова оповідань, яка відображає своєрідність розмовної мови народу. Спостерігається явище

синкретизму: тексти збагачуються прислів'ями, приказками, піснями.

Для синтезу історичної та художньої правди, підвищення ступеня як інформативної, так і художньої мобільності усного народного оповідання наратори використовують різноманітні сюжетно-композиційні побудови, багатство лексичних засобів тощо.

Значущі сполучувальні текстові властивості мають одно- і двокомпонентні (тільки імена та імена й прізвища) антропоніми, топоніми, гідроніми. Вони транслюють конкретику історичних реальних постатей та подій і збагачують художньо-почуттєву аксіологію текстів.

Мову персонажів живлять говіркові елементи, діалектизми, що є засобами характеристики й самохарактеристики персонажів, «прив'язують» твір до певного мовно-етнографічного ареалу, набувають додаткових смислових відтінків.

«Різнобарвнішими» роблять тексти іноземні лексеми, епітети, порівняння, метафори та їх численні різновиди, що мають логічну й ситуативну вмотивованість, збагачують експресивне поле.

ВИСНОВКИ

Комплексний і систематизований аналіз жанрової та тематичної природи усного народного оповідання про переселення 1947 року, розкриття його сутності й функцій у сучасному фольклорному процесі дали підстави вважати масив творів неказкової прози українців-переселенців Польщі фольклорним явищем, цікавим художніми ідеями та проблемами, оригінальними зображально-виражальними засобами тощо. У цьому аспекті проблема наукового опрацювання питань народнопрозової творчості українського етносу історико-етнографічних теренів Холмщини, Підляшшя, Надсяння та Лемківщини набуває особливої актуальності в сучасній українській і польській фольклористиці.

Уже на початку XIX ст. народна творчість окреслених теренів привертала увагу таких дослідників, як Л. Голембйовський, К. Вуйціцький, Й. Лозинський, П. Чубинський, О. Кольберг, М. Янчук, З. Гльогер, І. Бессараба, Ф. Колесса та ін.

У колишній УРСР до 1960-х років народознавчі питання стосовно українців Лемківщини, Холмщини та Підляшшя залишалися поза увагою дослідників.

У Польщі, починаючи із середини 1950-х років і до сьогодні, фольклористи Інституту мистецтва Польської академії наук (Варшава) здійснюють систематичні записи народної творчості по всіх регіонах своєї країни. Нині серед українських друкованих видань Польщі важливе місце посідає тижневик «Наше слово», який, попри свою громадсько-політичну спрямованість та територіальну неприв'язаність, періодично ознайомлює читачів з фольклором українців-переселенців Лемківщини, Холмщини та Підляшшя.

Не можна не згадати також періодичні видання «Ватра», «Бесіда», «Над Бугом і Нарвою», часописи «Вісник Закерзоння», «Український альманах», які містять численні розвідки й дослідження (українською та польською мовами), де народознавчі питання розглянуто в широкому контексті історичної, культурологічної, мовної, релігійної та фольклорної проблематики, що сприяє пробудженню національної свідомості й духовному відродженню української меншини.

Однією з найвагоміших праць з вивчення українців Польщі стала докторська дисертація М. Трухана «Українці в Польщі після Другої світової війни (1944–1984)». Ця праця є спробою якнайповнішого висвітлення українського питання в сучасній Польщі.

У 1997 році побачило світ видання Б. Гука із серії «Закерзоння»: «Пропам'ятна книга. "1947"». Це збірник спогадів про українські села й містечка на теренах Бойківщини, Лемківщини, Надсяння, Підляшшя та Холмщини, що їх було знищено в 1947 році внаслідок акції «Вісла».

У Кракові та Горліцах 1997 року відбулася конференція «Русини, лемки-українці в Польщі. 50 років після акції виселення "Вісла" (1947–1997)», матеріали якої опубліковано в збірнику «Проблеми українців у Польщі після акції виселення "Вісла" 1947 року». Цього самого року Інститут української філології Університету Марії Кюрі-Склодовської, що в Любліні, організував діалектологічну експедицію на Північне та Південне Підляшшя, під час якої студенти й дослідники-діалектологи збрали значний масив текстів, що їх було покладено в основу збірника «Голоси з Підляшшя».

Систематично виходять книжки та статті, присвячені історії окремих сіл на Закерзонні, де автори подають історію свого села, своєї родини, розповідають про хід переселення та про подальше життя українців на нових для них землях. Це праці Т. Доклі, А. Барни, Я. Курака та ін.

На особливу увагу заслуговує видання лемківського прозового фольклору у 2-х частинах «Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Ługów i okolic. Część pierwsza» («З лемківської скрині. Історії з Лугів та околиць. Частина перша») та «Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Brzozy i okolic. Część druga» («З лемківської скрині. Історії з Бжози та околиць. Частина друга»). Зазначені праці є збірками оповідань трьох поколінь лемків, які змушені були жити далеко від своєї батьківщини.

В Україні лише з проголошенням незалежності з'явилися відповідні умови та можливості для вивчення фольклору українського «зарубіжжя». Студії з фольклору й етнографії Лемківщини, Холмщини та Підляшшя пов'язані з іменами таких українських дослідників, як В. Борисенко, В. Головатюк, С. Грица, Л. Вахніна, Р. Кирчів, Н. Кравчук, Л. Лукашенко, О. Фабрика-Процька, К. Чаплик, В. Юзвенко та ін.

Починаючи з 1989 року, в Україні запрацювали кілька потужних центрів з вивчення переселення українців (у Львові, Івано-Франківську, Рівному, Чернівцях, Києві тощо).

Важливою є збирацька діяльність сучасного краєзнавця, етнографа й фольклориста І. Ігнатюка, який значну частину свого життя присвятив дослідженню матеріальної та духовної культури українців Південного Підляшшя. Фольклорні матеріали, зафіксовані ним, надзвичайно багаті й різноманітні в жанровому плані.

В Україні опубліковано авторські спогади про історію українських сіл та переселення: «Лемківщина у верхів'ї ріки Вислоки» І. Красовського та А. Тавпаша, «Лабова. Лемківське село нашої пам'яті» Л. Мончака, І. Поляняк та Н. Юськів.

Лише в 1990-х роках в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України була започаткована серія видань, присвячених різноаспектному вивченню народної культури українців зарубіжжя. Наприклад, «Фольклор українців поза межами України» (1992).

Етапною для історично-етнографічного вивчення регіону стала поява в 1997 році монографії «Холмщина і Підляшшя». Колектив авторів, серед яких В. Борисенко, Г. Вишнеvsька, Ю. Гаврилюк, М. Лесів, В. Сергійчук, Т. Кара-Васильєва, І. Ігнатюк, В. Головатюк, Є. Рижик та інші дослідники, репрезентує в книзі розвідки з історії, діалектології, фольклору та етнографії регіонів.

Народну творчість українців Польщі розглянуто в кандидатських дисертаціях В. Головатюк, Т. Саварин, О. Фабрики-Процької, Н. Кравчук, К. Чаплик.

Вагомі праці й розвідки Р. Кирчіва, які присвячені огляду фольклористичних досліджень етнографічних регіонів, характеристикам жанрово-тематичної морфології їх фольклорних традицій та міжрегіональних контактів.

Українська оповідна проза Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння пройшла складний шлях розвитку, на якому позначилась історична доля етносу, суспільні та політичні процеси, культурні впливи. Проте в народній пам'яті стійко зберігаються найцінніші надбання фольклору – усні народні оповідання, що передаються від покоління до покоління і є важливими чинниками єдності народу, показниками етнічної самобутності.

Огляд і аналіз зібраного матеріалу засвідчує, що у фольклорі українців-переселенців наявні прозові твори, відмінні від переказів, легенд, казок та бувальщин. У таких текстах розповідається про події, які не виходять хронологічно за межі того, що міг бачити чи учасником чого міг бути оповідач, а нерідко й слухачі. Подібні тексти називаються усними народними оповіданнями й виділяються як самостійний жанр. Це підтверджують такі факти: усні оповідання про переселення 1947 року мають усі ознаки, властиві будь-якому фольклорному жанру: варіативність, усність, традиційність, колективність тощо.

Основною характерною ознакою усних оповідань про переселення 1947 року є те, що вони, порівняно з іншими жанрами, найточніше відображають дійсність. Це розповіді про конкретних осіб і реально-історичні факти, у них усі герої існують під своїми іменами, події ґрунтуються на достовірних фактах. Усі зміни в соціально-політичному та громадському житті народу так чи інакше знаходять своє відображення в усному оповіданні. Однією з прикметних рис усних народних оповідань про переселення 1947 року є висока трагедійність і чітко виражене усвідомлення не фатальної стихійної причинності переселення, а його навмисної злочинної «рукотворності». Саме цим зумовлена характерна для сюжетики такого фольклору реалістичність, що межує із хронікальністю та документальністю, проте аж ніяк не перетворює ці твори власне на історичні документи.

Своєрідними оповіданнями (чи певними елементами народних оповідань) були на той час листи до офіційних урядових установ, у яких у певній логічній послідовності подано інформацію, на ній позначено вплив емоційного стану тих, хто описував становище переселенців у конкретному поліетнічному, переважно польському, середовищі. Зразки таких народних оповідей є зразками-характеристиками, зразками-документами, що зародилися за трагічних обставин і на тривалий час були приховані від громадськості, а в офіційних колах, попри сподівання їхніх авторів, не мали ніякого резонансу.

Як «початковий етап поетизації дійсності» усні народні оповідання-спогади виникали вслід за подіями 1947 року. Короткі емоційно наснажені історії про хід переселення й життя українців-переселенців на західних і північних землях Польщі оповідалися при нагоді лише в тісному колі родичів та однодумців. Адже саме родина є тим середовищем, де часто повторюються історії про переселення, цікаві, а часом жахливі, епізоди життя на новому місці.

Усним народним оповіданням за різних умов притаманні як історизм, так і біографізм. Стильова забарвленість меморатів здебільшого зумовлена баченням минулих подій крізь призму особисто пережитого. Виклад наративів, попри значну часову відстань між днем сучасним і подіями 1947 року, – схвильований та емоційний, часто суб'єктивний. Серед значної частини наративів також можна виділити ті, що тяжіють власне до історичної форми оповіді. Зокрема, виконавці, які надають перевагу історичній формі викладу, захоплюючи й цікаво розповідають про те, свідками чого свого часу стали, опираються вже не так на власні відчуття й переживання, як на точне відтворення фактів. Оповідання рясніють іменами, датами, зовнішніми стосовно героя чинниками (суспільно-історичні обставини), навіть спробами самодіяльної статистики.

Найвиразніше в аналізованих текстах простежуються три тематичні групи спогадів: опис процесу переселення 1947 року, проблема збереження національного духу або ідентичності, тема «малої» і «великої» вітчизни.

Важливим тематичним акцентом оповідань є проблема національного самоусвідомлення, болючого для переселенців питання власної ідентичності. Попри розгалужену нюансацію (шість різновидів) самоусвідомлення переселенців, можна дійти висновку, що більшість із них (особливо молодше покоління) вважають себе громадянами Польщі, розрізняючи при цьому «малу» й «велику» вітчизну.

Трагедійність подій чи не найбільше виражається мотивами. Вони, з одного боку, тяжіють до максимально точної передачі фактів, стосуються конкретних людей, а з другого, – за цим розмаїттям дій виявляється тенденція до їх узагальнення. Як результат, маємо типові епізоди, пов'язані з насильницьким вивезенням українців на захід, заборонаю віросповідання й навчання рідною мовою. Стереотипні також ситуації, що

стосуються повернення на рідні землі. Хоча об'єкти, суб'єкти, обставини змінюються, однак картини узагальнено типові.

Можна вести мову і про формування в досліджуваному фонді стійких сюжетних схем. Такі структури допомагають глибше зрозуміти всі елементи фольклорного твору. Зав'язкою досить часто є стереотипні формули, речення-кліше, які задають тон, напрям та подальший рух сюжету. Переважна більшість сюжетів закінчується фінальними формулами-кінцівками, які логічно виводять слухача зі специфічного комунікативного, доволі-таки напруженого емоційного стану. Вони виконують своєрідну функцію завершення оповіді.

Розглянуті твори про переселення 1947 року мають близький ритмомелодичний малюнок, який передає душевний стан людини, сповнений драматичного напруження, схвильованості, що впливають з атмосфери подій. Його можна охарактеризувати як трагічно-сумний.

Зображально-виражальному збагаченню образного плану текстів, їх естетичному й емоційно-оцінному насиченню продуктивно слугують такі художньо-образотворчі засоби, як антропоніми, топоніми, гідроніми, архаїзми, історизми, полонізми, риторичні вигуки, говіркові елементи, тропи тощо. Розглянуті лексико-тропеїчні засоби не лише наповнюють фольклорні твори експресивністю, але й увиразнюють характеристику й самохарактеристику персонажів, надають оповіданням «екзотичних» відтінків, «прив'язаності» до певного регіону і його мовних ресурсів, стильової диференціації, суб'єктивної забарвленості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. *Адамович А. В.* В соавторстве с народом / *А. В. Адамович* // *Адамович А.* О современной военной прозе / *А. Адамович.* – М. : Советский писатель, 1981. – С. 42–84.

2. *Азадовский М.* Предисловие / *М. Азадовский* // *Советский фольклор. Статьи и материалы.* – Ленинград : Издательство Академии наук СССР, 1934. – Вып. 1. – С. 3–8.

3. *Азбелев С. Н.* [Классификация народной прозы] / *С. Н. Азбелев* // VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук (3–10 августа 1964 г.). Труды. – М. : Наука, 1969. – Т. VI. – С. 421–423.

4. *Азбелев С. Н.* Меморат / *С. Н. Азбелев* // *Восточнославянский фольклор : словарь научной и народной терминологии / редкол. : К. П. Кабашников (отв. ред.) и др.* – Минск : Навука і тэхніка, 1993. – С. 138.

5. *Азбелев С. Н.* О подразделении несказочной прозы / *С. Н. Азбелев* // *Русское народное поэтическое творчество. Хрестоматия по фольклористике / сост. Ю. Г. Круглов.* – М. : Высшая школа, 1986. – С. 286–291.

6. *Азбелев С. Н.* Отношение предания, легенды и сказки к действительности (с точки зрения разграничения жанров) / *С. Н. Азбелев* // *Славянский фольклор и историческая действительность.* – М. : Наука, 1965. – С. 5–25.

7. *Азбелев С. Н.* Предание / *С. Н. Азбелев* // *Восточнославянский фольклор : словарь научной и народной терминологии / редкол. : К. П. Кабашников (отв. ред.) и др.* – Минск : Навука і тэхніка, 1993. – С. 275.

8. *Азбелев С. Н.* Проблемы международной систематизации преданий и легенд / С. Н. Азбелев // *Русский фольклор. Специфика фольклорных жанров.* – М. : Наука, 1966. – Т. 10. – С. 176–195.

9. *Азбелев С. Н.* Проза народная устная несказочная / С. Н. Азбелев // *Восточнославянский фольклор : словарь научной и народной терминологии / редкол. : К. П. Кабашников (отв. ред.) и др.* – Минск : Навука і тэхніка, 1993. – С. 289.

10. *Азбелев С. Н.* Современные устные рассказы / С. Н. Азбелев // *Русский фольклор. Проблемы современного народного творчества.* – М. ; Ленинград : Наука, 1964. – Т. IX. – С. 132–177.

11. *Азбелев С. Н.* Фабулат / С. Н. Азбелев // *Восточнославянский фольклор : словарь научной и народной терминологии / редкол. : К. П. Кабашников (отв. ред.) и др.* – Минск : Навука і тэхніка, 1993. – С. 373–374.

12. Акція «ВІСЛА» 28 квітня – 28 липня 1947 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ethnos.lemky.com/2007/05/26/акcja_vsla_28_kvtnja__28_lipnja_1947_r.html.

13. Акція «Вісла» [текст] : документи / упорядкув. і ред. Є. Місила ; пер. з польс. І. Сварник. – Л. ; Нью-Йорк, 1997. – 562 с.

14. *Аникин В. Л.* Русский фольклор / В. Л. Аникин. – М. : Высшая школа, 1987. – 285 с.

15. *Аникин В. П.* Возникновение жанров в фольклоре (К определению понятия жанра и его признаков) / В. П. Аникин // *Русский фольклор. Специфика фольклорных жанров.* – М. ; Ленинград, 1966. – Вып. 10. – С. 28–42.

16. *Аникин В. П.* Русский фольклор : учебное пособие для филол. спец. вузов / В. П. Аникин. – М. : Высшая школа, 1987. – 286 с.

17. *Аникин В. П.* Русское устное народное творчество (фольклор) : методические указания для студентов-заочников / В. П. Аникин. – М. : Издательство Московского ун-та, 1981. – 95 с.

18. *Аникин В. П.* Русское устное народное творчество : пособие для студентов национальных отделений педагогических институтов по специальности № 2116 «Русский язык и литература в национальной школе» / В. П. Аникин, Ю. Г. Круглов. – 2-е изд., дораб. – Ленинград : Просвещение, 1987. – 479 с.

19. *Аркушин Г.* Голоси з Підляшшя [Текст] : (тексти) / Г. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2007. – 536 с.

20. *Арутюнова Н. Д.* Образ (опыт концептуального анализа) // Референция и проблемы текстообразования : сборник научных трудов. – М. : Наука, 1988. – С. 117–129.

21. *Астахова А. М.* Фольклор гражданской войны / А. М. Астахова // Советский фольклор. Статьи и материалы. – Ленинград, 1934. – Вып. 1. – С. 9–40.

22. *Баб'як М.* Польонізаційне звідки й куди / М. Баб'як // Вісник Закерзоння. – Перемишль, 2002. – № 1–2–3. – С. 16–20.

23. *Бабинський Г.* Национальные и этнические меньшинства в Польше в свете переписи населения 2002 г. / Г. Бабинський // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 1. – С. 84–95.

24. *Бажов П. П.* Малахитовая шкатулка [текст] / П. П. Бажов. – Донецк : Донеччина, 2001. – 512 с.

25. *Бак Й.* Селиська над Сяном / Й. Бак // Український альманах. – Варшава, 1997. – С. 239–245.

26. *Бакунович І.* Камо грядеш, Холмщино? / І. Бакунович // Наше слово. – Варшава, 2008. – № 43 (2673). – С. 7.

27. *Бакунович І.* Не поїхали на схід, поїхали на захід [Електронний ресурс] / І. Бакунович. – Режим доступу : http://forum.gazeta.pl/forum/w,40254,72127569,,Акжа_wisla_na_Cholmszczyzni_i_Pidlaszy.html?v=2.

28. *Бараг Л. Г.* Белорусские народные предания и сказки-легенды о Заслонове и Ковпаке / Л. Г. Бараг, М. С. Меерович // Советская этнография. – 1948. – № 2. – С. 47–155.

29. *Бараг Л. Г.* Легенда / Л. Г. Бараг // Восточнославянский фольклор : словарь научной и народной терминологии / ред-

кол. : К. П. Кабашников (отв. ред.) и др. – Минск : Навука і тэхніка, 1993. – С. 128.

30. *Бараг Л. Г.* Об устных рассказах, записанных в последние годы / Л. Г. Бараг // Русский фольклор. Русская народная проза. – Ленинград : Наука, 1972. – Т. XIII. – С. 139–147.

31. *Бардаханова С. С.* Система жанров бурятского фольклора / С. С. Бардаханова ; [отв. ред. А. Б. Соктоев]. – Новосибирск : Наука, 1992. – 238 с.

32. *Барна А.* Кавальчык тернистої історії села Чорне на Лемковині. 1870–1970 / А. Барна. – Лігниця, 1996. – 209 с.

33. Батьківщина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vseslova.com.ua/word/%D0%91%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B0-91069u>.

34. *Бахтин В. С.* О некоторых проблемах фольклористики / В. С. Бахтин // Советская этнография. – М., 1953. – № 2. – С. 152–162.

35. *Бачик О.* Перемишль – це не рай! / О. Бачик // Вісник Закерзоння. – Перемишль, 2002. – № 4–5–6. – С. 82–83.

36. *Бачик П.* Трете покоління / П. Бачик // Український альманах. – Варшава, 2007. – С. 178–182.

37. *Білас Я.* Молодий Перемишль про полонізацію / [Я. Білас, С. Воркун, Д. Гед та ін.] // Вісник Закерзоння. – Перемишль, 2002. – № 1–2–3. – С. 90–111.

38. *Бобкова В. С.* Робітничий фольклор (допролетарський період визвольного руху) / В. С. Бобкова // Українська народна поетична творчість. – К., 1958. – Т. 1. – С. 734–757.

39. *Богословский П.* О фольклоре гражданской войны и методике его собирания / П. Богословский // Советское краеведение. – 1934. – № 11. – С. 35–40.

40. *Божик А.* Сексоти, агенти: «свої» серед своїх / А. Божик // Вісник Закерзоння. – Перемишль, 2002. – № 1–2–3. – С. 149–153.

41. *Борисенко В.* До проблеми етнографічного вивчення Холмщини і Підляшшя / В. Борисенко // Світовий конгрес українців Холмщини та Підляшшя (Львів – Холм, 17–21 вересня 1994 року) / матеріали наукової конференції. – Л., 1996. – С. 110–113.

42. *Борисенко В.* Обряди життєвого циклу людини / В. Борисенко // Холмщина і Підляшшя. Історико-географічне дослідження. – К. : Родовід, 1997. – С. 280–309.

43. *Боровик О.* Трагедія Холмщини / О. Боровик, А. Боровик. – Рівне, 2004. – 232 с.

44. *Бріцина О.* Прозові жанри фольклору в публікаціях останніх років / О. Бріцина // Народна творчість та етнографія. – 2000. – № 5–6. – С. 129–134.

45. *Бріцина О. Ю.* Українська усна традиційна проза: питання текстології і виконавства / О. Ю. Бріцина. – К. : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2006. – 395 с.

46. *Брусский Я. Я.* «Вигнані» [Електронний ресурс] / Я. Я. Брусский. – Режим доступу : <http://www.wz.lviv.ua/print.php?atid=7813>.

47. *Буряк В. Д.* Поетика інформаційно-художньої свідомості. Еволюція форм і методів вираження інформації (факту) у контексті інтелектуалізації творчої свідомості : монографія / В. Д. Буряк. – Д. : Вид-во ДНУ, 2001. – 390 с.

48. *Васильев В. И.* Исторические основы некоторых жанров фольклора народов Севера / В. И. Васильев // Фольклор и этнография: У этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов : [сб. науч. тр. / под ред. Б. Н. Путилова]. – Ленинград : Наука, 1984. – С. 137–142.

49. *Вахнина Л. К.* Православие как фактор сохранения народной культуры украинского этноса Польши / Л. К. Вахнина // Исторический вестник. – 2001. – № 2–3 (13–14). – С. 374–378.

50. *Вахніна Л.* Українці Північного Підляшшя (спроба етнокультурної характеристики) / Л. Вахніна // Український альманах. – Варшава, 1998. – С. 250–255.

51. *Вахніна Л. К.* На перехресті культур (з досвіду фольклорної практики студентів-полоністів Київського слов'янського університету на Північному Підляшші) / Л. К. Вахніна // Слов'янський світ. – 1997. – Вип. 1. – С. 147–151.

52. *Вахніна Л. К.* Сучасне побутування українського фольклору в Польщі / Л. К. Вахніна // Фольклор українців поза межами України : зб. наук. ст. – К., 1992. – С. 92–100.

53. *Вахніна Л. К.* Фольклор українсько-польського пограниччя / Л. К. Вахніна // Слов'янський збірник. – 2006. – Вип. XII. – С. 299–304.

54. *Вахніна Л. К.* Фольклор українців Польщі (феномен Північного Підляшшя) / Л. К. Вахніна // Київські полоністичні студії. – К. : Університет «Україна», 2011. – Т. XVIII. – С. 508–511.

55. *Веселова И. С.* Жанры современного городского фольклора. Повествовательные традиции [текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.08 / И. С. Веселова ; Ин-т высш. гуманитар. исслед. Рос. гос. гуманитар. ун-та. – М., 2000. – 26 с.

56. *Вишневська Г.* Прислів'я, приказки українців Холмщини / Г. Вишневська // Холмщина і Підляшшя. Історико-географічне дослідження. – К. : Родовід, 1997. – С. 343–352.

57. *Вишневська Г.* Хресний хід Холмщини і Підляшшя / Г. Вишневська // Українці Закарпаття : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції та спогади з нагоди 60-річчя депортації автохтонних українців з Польщі (Бучач, 29–30 вересня 2005 р.). – Л. : ЛНАМ-СПОЛОМ, 2007. – С. 38–49.

58. *Возняк С.* Спогади про село Білцарева та життя переселенців на вигнанні / С. Возняк // Ватра. – 2000. – № 3 (58). – Рік XVI. – С. 8–10.

59. *Гаврилюк Ю.* «Розв'язати остаточно українське питання в Польщі» [Електронний ресурс] / Ю. Гаврилюк // Дзеркало

тижня. – 2007. – 28 квітня (№ 16). – Режим доступу : <http://dt.ua/articles/49817>.

60. *Гаврилюк Ю.* Антонич – геній, народжений з полум'я лемківської ватри [Електронний ресурс] / Ю. Гаврилюк. – Режим доступу : <http://www.lvivpost.net/content/view/5031/335/>.

61. *Гаврилюк Ю.* Вогнем і мечем. Виселення українців з Південного Підляшшя / Ю. Гаврилюк // Над Бугом і Нарвою. – Bielsk Podlaski, 1997. – № 2. – С. 31–32.

62. Галицькі народні казки / в Берліні пов. Бродського із уст народа списав Осип Роздольський. Впоряд. і порівняння додав Іван Франко // Етнографічний збірник. – Л., 1895. – Т. 1. – 120 с.

63. *Галич О.* Теорія літератури : підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. М. Васильєв ; О. А. Галич (наук. ред.). – К. : Либідь, 2001. – 488 с.

64. *Гальчак Б.* Стосунки лемків з Українською Повстанською Армією / Богдан Гальчак // Україна – Європа – Світ : міжнародний збірник наукових праць / гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Т., 2008. – Вип. 1. – С. 76–83.

65. *Гейко С.* Депортацій у рай не буває / С. Гейко // Україна молода. – 2001. – № 16. – С. 6.

66. *Гнатюк В. М.* Народні оповідання про опришків / В. М. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Л., 1910. – Т. 26. – 352 с.

67. *Головатюк В.* Початки досліджень українського фольклору Холмщини та Підляшшя / В. Головатюк // Світовий конгрес українців Холмщини та Підляшшя (Львів, Холм, 17–21 вересня 1994 року) : матеріали наукової конференції. – Л., 1996. – С. 114–118.

68. *Головатюк В. Д.* Пісенна культура українців Підляшшя. Етнорегіональна специфіка, загальноукраїнський контекст : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07 / Валентина Данилівна Головатюк. – К., 2002. – 164 с.

69. Гончарова А. В. Устные рассказы Великой Отечественной войны / А. В. Гончарова // Русский фольклор. Русская народная проза. – Ленинград : Наука, 1972. – Т. XIII. – С. 122–138.

70. Горний М. Українці Холмщини і Підляшшя: видатніші особи ХХ століття / М. Горний. – Л., 1997. – 664 с.

71. Горний М. М. Українська інтелігенція Холмщини і Підляшшя у ХХ ст. : монографія / М. Горний. – Л., 2002. – 326 с.

72. Грачева Г. Н. Бытовые рассказы долганки П. Р. Безруких / Г. Н. Грачева // Фольклор и этнографическая действительность : [сб. ст. : к 75-летию со дня рождения Б. Н. Путилова] / Российская академия наук, Ин-т этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, Санкт-Петербургский филиал ; [отв. ред. А. К. Байбурин]. – С.Пб. : Наука, 1992. – С. 136–146.

73. Грица С. Категорія парадигми у вивченні варіаційної специфіки фольклору / С. Грица // Фольклор у просторі та часі. Вибрані статті. – Т. : Астон, 2000. – С. 40–51.

74. Грица С. Народний професіоналізм / С. Грица // Фольклор у просторі та часі. Вибрані статті. – Т. : Астон, 2000. – С. 137–168.

75. Грица С. Фольклор українців у між- і внутрішньоконтинентальній міграції / С. Грица // Фольклор у просторі та часі. Вибрані статті. – Т. : Астон, 2000. – С. 75–91.

76. Грица С. Фольклорний процес у динаміці / С. Грица // Фольклор у просторі та часі. Вибрані статті. – Т. : Астон, 2000. – С. 32–40.

77. Грица С. Функціональний багаторівневий аналіз народної творчості / С. Грица // Фольклор у просторі та часі. Вибрані статті. – Т. : Астон, 2000. – С. 52–60.

78. Грица С. И. Межэтнические связи в фольклоре пограничий / С. И. Грица // Национальные традиции и процесс интернационализации в сфере художественной культуры. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 73–114.

79. *Грушевський М.* Етнографічне діло Костомарова / *М. Грушевський* // Етнографічні писання Костомарова. – К., 1930. – С. 3–18.

80. *Грушевський М. С.* Історія української літератури : [у 6 т., 9 кн.] / *М. С. Грушевський* ; [упоряд. *В. В. Яременко*]. – К. : Либідь, 1993. – Т. 1. – 392 с.

81. *Гук Б.* Пропам'ятна книга «1947» / *Б. Гук*. – Варшава : Тирса, 1997. – 647 с.

82. *Гук Б.* Сагринські спогади [Електронний ресурс] / *Б. Гук* // Наше слово. – Варшава, 2009. – № 38. – Режим доступу : <http://nslowo.pl/content/view/644/99/>.

83. *Гусев В. Е.* Основные особенности художественного метода фольклора / *В. Е. Гусев* // *Мици С. И.* Русская фольклористика. Хрестоматия / *С. И. Мици, Э. В. Померанцева*. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 1971. – С. 214–220.

84. *Гусев В. Е.* Эстетика фольклора / *В. Е. Гусев*. – Ленинград : Наука, 1967. – 319 с.

85. *Ґоч Т.-Ф.* Жытя Лемка / *Т.-Ф. Ґоч*. – Зиндранова, 1999. – 164 с.

86. *Ґоч Ф.* 1947. Рік страшний, трагічний для лемків / *Ф. Ґоч* // Наше слово. – Варшава, 2009. – № 27 (2709). – С. 8.

87. *Ґоч Ф.* Асиміляція: винародовлення і польонізація лемків у Польщі / *Ф. Ґоч* // Вісник Закерзоння. – Перемишль, 2002. – № 1–2–3. – С. 33–36.

88. *Давидюк В. Ф.* Українська міфологічна легенда / *В. Ф. Давидюк*. – Л. : Світ, 1992. – 176 с.

89. *Дей О. І.* Сторінки з історії української фольклористики / *О. І. Дей*. – К. : Наукова думка, 1975. – 271 с.

90. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади : у 3 т. / під ред. *Ю. Сливки*. – Л. : Інститут Українознавства НАН України, 1996. – Т. 1; 1998. – Т. 2; 2000. – Т. 3.

91. *Десятерик Д.* Небесний Ворошиловград [Електронний ресурс] / *Д. Десятерик*. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/504>.

92. *Дмитренко М.* Українська фольклористика другої половини XIX століття: школи, постаті, проблеми / М. Дмитренко. – К. : Сталь, 2004. – 384 с.

93. *Докля Т.* Наша громада. (Минуле сіл: Ясунка, Крива і Баниця на Лемковині) / Т. Докля. – Нью-Йорк, 1969. – 127 с.

94. *Домановский Л. В.* Устные рассказы / Л. В. Домановский // Русский фольклор Великой Отечественной войны. – М. ; Ленинград : Наука. – 1964. – С. 194–239.

95. *Драгоманов М. П.* Замечания о систематическом издании произведений малорусской народной словесности: предисловие // Малорусские народные предания и рассказы / свод Михайла Драгоманова. – К., 1876. – С. XIX–XXV.

96. *Дрозд Р.* Из джерел акції «Вісла» / Р. Дрозд // Український альманах. – Варшава, 2007. – С. 89–92.

97. *Дрозд Р.* Польська влада і ставлення польських властей до повернення українців у 50-х рр. у світлі документів / Р. Дрозд // Вісник Закерзоння. – Перемишль, 2001. – № 8–9–10. – С. 82–90.

98. *Дроздяк Т.* Нич надышол судний ден / Т. Дроздяк // Бесіда. – 1997. – № 1 (34). – С. 6–7.

99. *Дудра Я.* Зьвізды на ськыбах / Я. Дудра. – Горлиці, 2002. – 122 с.

100. *Дуклянич І.* Миколай Моряк – 100 років жытя / І. Дуклянич // Наше слово. – Варшава, 2006. – № 24 (2549). – С. 6.

101. 3 таємної інструкції Міністерства возз'єднаних територій (10 листопада 1947 р.) // Пам'ятки України. – 1995. – № 3. – С. 3.

102. *Еленевская М.* Русская улица в еврейской стране. Исследование фольклора эмигрантов 1990-х в Израиле / М. Еленевская, Л. Фиалкова ; отв. ред. В. А. Тишков. – М. : Институт этнологии и антропологии РАН им. Н. Н. Миклухо-Маклая, 2005. – Т. 1. – 356 с.

103. *Еленевская М.* Русская улица в еврейской стране. Исследование фольклора эмигрантов 1990-х в Израиле / М. Еле-

невская, Л. Фиалкова ; отв. ред. В. А. Тишков. – М. : Институт этнологии и антропологии РАН им. Н. Н. Миклухо-Маклая, 2005. – Т. 2. – 244 с.

104. *Емельянов Л. И.* Проблема художественности устного рассказа / Л. И. Емельянов // Русский фольклор. Материалы и исследования. – М. ; Ленинград : Издательство Академии наук СССР, 1960. – Т. V. – С. 247–264.

105. *Енциклопедія українознавства: загальна частина* / [під гол. ред. В. Кубійовича, З. Кузеля]. – К. : Віпол, 1994. – Т. 1. – 400 с.

106. *Енциклопедія українознавства: словникова частина* / [гол. ред. В. Кубійович]. – Л. : Молоде життя, 1996. – Т. 6. – 2400 с.

107. *Етнічний довідник: поняття та терміни* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.etno.uaweb.org/glossary/i.html>.

108. *Жукас С.* О соотношении фольклора и литературы / С. Жукас // Фольклор. Поэтика и традиция. 1981 : [сборник] / АН СССР, Институт мировой литературы им. А. М. Горького ; [отв. ред. В. М. Гацак]. – М. : Наука, 1982. – С. 8–20.

109. *Заброварний С.* Акція «Вісла» – геноцид української меншини / С. Заброварний // Український альманах. – Варшава, 1997. – С. 74–79.

110. *Заброварний С.* Відродження українського шкільництва (1952–1958) / С. Заброварний // Український альманах. – Варшава, 1997. – С. 256–258.

111. *Заброварний С.* Інституційні форми життя українців у Польщі після 1947 року / С. Заброварний // Наше слово. – Варшава, 2006. – № 25 (2550). – С. 3–4.

112. *Заброварний С.* Ставлення переселенців з операції «Вісла» до своєї національної тотожності / С. Заброварний // Фольклор українців поза межами України. Зб. наук. ст. – К., 1992. – С. 101–112.

113. *Зарічний Я.* З-над Солокії до Балтики / Я. Зарічний // Український альманах. – Варшава, 2006. – С. 55–57.

114. *Заставний Ф. Д.* Українська діаспора: розселення українців у зарубіжних країнах / Ф. Д. Заставний. – Л. : Світ, 1991. – 119 с.

115. Зміна назв місцевостей у Горлицькому повіті після акції «Вісла» // Наше слово. – Варшава, 2008. – № 43 (2673). – С. 9.

116. *Ігнатюк І.* Весняні звичаї і обряди на Підляшші / І. Ігнатюк // Український календар. – Варшава, 1984. – С. 245–251.

117. *Ігнатюк І.* Підляські щедрівки й колядки / І. Ігнатюк // Наше слово. – Варшава, 1981. – № 2 (1273). – С. 5.

118. *Ігнатюк І.* Українські говірки Південного Підляшшя [опис, тексти і словничок]. – Люблин : Episteme, 2013. – 180 с.

119. Із Закерзонням у назві // Наше слово. – Варшава, 2008. – № 28 (2658). – С. 11.

120. *Кабачій Р.* Проблема переселення українців із Польщі до УРСР в 1944–1946 та 1951 роках у сучасній публіцистиці [Електронний ресурс] / Р. Кабачій. – Режим доступу : http://lemky.com/publication/72-problema_pereseleonnja_ukrainziv_z_polshi.html.

121. Калинова сопілка. Антологія української народної творчості. Казки, анекдоти, легенди, перекази, оповідання / упоряд., передм., ст. та прим. О. Ю. Бріциної, Г. В. Довженок, С. В. Мишанича. – К. : Веселка, 1989. – 615 с.

122. *Кирпан І.* Спогади про тяжкі післявоєнні роки та переселення Лемків на Україну / І. Кирпан // Загорода. – 1995. – № 3 (6). – С. 48–54.

123. *Кирчів Р.* Вивчення фольклору Холмщини і Підляшшя / Р. Кирчів // *Кирчів Р.* Із фольклорних регіонів України. Нариси й статті. – Л., 2002. – С. 263–294.

124. *Кирчів Р.* Двадцять століття в українському фольклорі. – Л. : Інститут народознавства НАН України, 2010. – 536 с.

125. *Кирчів Р.* Із фольклорних регіонів України. Нариси й статті / Р. Кирчів. – Л., 2002. – 351 с.

126. *Кирчів Р.* Трагедія голодомору у фольклорному відображенні / Р. Кирчів // Відлуння голодомору-геноциду 1932–1933. Етнокультурні наслідки голодомору в Україні. – Л. : НТШ, 2005. – С. 41–64.

127. *Кирчів Р.* Фольклор Холмщини і Підляшшя / Р. Кирчів // Народознавчі зошити. – 1996. – № 5. – С. 279–282.

128. *Кирчів Р.* Фольклорна традиція лемків / Р. Кирчів // *Кирчів Р.* Із фольклорних регіонів України. Нариси й статті. – Л., 2002. – С. 165–213.

129. *Китайник М. Г.* Проблемы изучения истории рабочего фольклора / М. Г. Китайник // Проблемы фольклора. – М. : Наука, 1975. – С. 117–124.

130. *Кідиба В.* Спогад холмщача / В. Кідиба // Над Бугом і Нарвою. – Bielsk Podlaski, 2000. – № 6. – С. 8.

131. *Клосковська А.* Види українства в світлі автобіографій / А. Клосковська // Вісник Закерзоння. – Перемишль, 2002. – № 4–5–6. – С. 92–102.

132. *Кляшторна Н.* Акція – 51. Книга пам'яті / Н. Кляшторна. – Борошнів ; Осада, 2009. – 448 с.

133. *Кляшторна Н.* Без провини винні [Електронний ресурс] / Н. Кляшторна // Політика і культура. – 2001. – № 26. – Режим доступу : http://www.los.org.pl/index.php?glowna=artykuly_szczegoly&idealny=34.

134. *Кляшторна Н.* Залізний хрест (про Бойківщину та про бойків в Зміївці) [Електронний ресурс] / Н. Кляшторна // Україна молода. – 2000. – Режим доступу : <http://www.haidamaka.org.ua/0124.html>.

135. *Кляшторна Н.* На рідній не своїй землі [Електронний ресурс] / Н. Кляшторна // Дзеркало тижня. – 2001. – № 43. – Режим доступу : <http://dt.ua/articles/26230>.

136. *Кляшторна Н.* Недоспівана пісня з Тихані [Електронний ресурс] / Н. Кляшторна // Наше слово. – 2002. – № 9–10. – Режим доступу : [http://www.nslowo.free.ngo.pl/lem_lemkivskie/archiv/nedospivana_pi snja.htm](http://www.nslowo.free.ngo.pl/lem_lemkivskie/archiv/nedospivana_pi_snja.htm).

137. *Кляшторна Н.* П'ять запитань для лемка [Електронний ресурс] / Н. Кляшторна // Дзеркало тижня. – 2002. – № 2. – Режим доступу : <http://www.lemko.org/lemko/nenka/zn04.html>.

138. *Кляшторна Н. О.* Акція – 51. Останні свідки / Н. О. Кляшторна ; передм. О. Юристовського ; післямова Д. Петречко. – Вінниця : ДКФ, 2006. – 232 с.

139. Книга пам'яті. 1944–2004; до 60-річчя польсько-українських кривавих подій на Закерзонні / упоряд. В. Процюк. – Л. : Сполом, 2004. – 737 с.

140. *Кобилко Я.* «Не дамось!» Початки організованого українського життя на Венгожівщині – Гіжиччині 1947 року (спогад Івана Павлика) / Я. Кобилко // Наше слово. – Варшава, 2010. – № 28 (2762). – С. 9.

141. *Коваль П.* Польонізація чи занепад духовности? / П. Коваль // Вісник Закерзоння. – Перемишль, 2002. – № 1–2–3. – С. 8–13.

142. *Колянчук О.* Холмщаки та підлящуки на Вармії і Мазурах / О. Колянчук // Український альманах. – Варшава, 2006. – С. 87–97.

143. *Комовская Н. Д.* Современные сказы / Н. Д. Комовская // Советский фольклор. Сборник статей и материалов. – М. ; Ленинград, 1941. – № 7. – С. 54–71.

144. *Корбич П.* Спомин прежытя / П. Корбич // Бесіда. – 1998. – № 1–2 (40–41). – С. 6–7.

145. *Корбич П.* Спомин прежытя / П. Корбич // Бесіда. – 1998. – № 4 (43). – С. 4–5.

146. *Костик О.* Зі сторінок майбутньої книги / О. Костик // Вісник Закерзоння. – Перемишль, 2001. – № 11–12. – С. 48–60.

147. *Кравцов Н. И.* Русское устное народное творчество : [учебник для филол. спец. ун-тов] / Н. И. Кравцов, С. Г. Лазутин. – 2-е изд., испр. и. доп. – М. : Высшая школа, 1983. – 483 с.

148. *Кравчук Н. В.* Фольклор Підляштя: регіональна специфіка та національна ідентичність : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07 / Надія Василівна Кравчук. – К., 2010. – 239 с.

149. *Красных В. В.* «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М., 2003. – 375 с.

150. *Красовський І.* Лемківщина у верхів'ї ріки Вислоки / І. Красовський, А. Тавпаш. – Л. : Думка, 2004. – 160 с.

151. *Крупянская В.* Устный народный сказ / В. Крупянская, В. Сидельников // Народное творчество. – 1938. – № 6. – С. 46–49.

152. *Крылов М. П.* Российское культурно-историческое пространство. Проблема региональной идентичности / М. П. Крылов // Мир психологии. – 2005. – № 3. – С. 187–198.

153. *Кузьмичев И. К.* Жанровая природа сказа / И. К. Кузьмичев // Русская народная поэзия. – Горький, 1961. – № 1. – С. 29–42.

154. *Кузяк Т.* Трагічні роки Бортного (депортація села 1947) / Т. Кузяк // Ватра. – 2007. – № 2 (57). – Рік XVI. – С. 4–5.

155. *Кузяк Т.* Трагічні роки Бортного (депортація села 1947) / Т. Кузяк // Ватра. – 2007. – № 3 (58). – Рік XVI. – С. 4–6.

156. *Кузьменко О.* Голос пам'яті або український фольклор стресових ситуацій як ідентифікаційний маркер // Na pograniczu «nowej Europy»: Polsko-ukraińskie sąsiedztwo / pod red. Magdaleny Zowczak. – Warszawa : Wyd-wo DIG, 2010. – S. 301–318.

157. *Кузьменко О.* Епізод як структурна домінанта фольклорних наративів про Першу світову війну // Народознавчі зошити. – Л., 2012. – Ч. 3. – С. 286–293.

158. *Кузьменко О.* Концепт БАТЬКІВЩИНА в парадигмі часопросторових образів у фольклорних новотворах про висе-

лення // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. пр. / [редкол. : Г. Ф. Семенюк, О. С. Снитко, О. П. Іванівська та ін.]. – К. : Видання КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – Вип. 34. – С. 210–219.

159. *Кузьменко О.* Українська словесність про січове стрілецтво: деякі аспекти історичної дійсності та фольклорної естетики / О. Кузьменко // Схід – Захід: історико-культурологічний збірник. – 2008. – Вип. 11–12. – С. 139–149.

160. *Кулиш П.* Записки о Южной Руси: в 2 т. / сост. и изд. П. Кулиша. – С.Пб. : Тип. Александра Якобсона, 1856. – Т. 1. – 322 с.; 1857. – Т. 2. – 354 с.

161. *Кульчицький Ю.* Вигнання (Вавелонська неволя) / Ю. Кульчицький // Український альманах. – Варшава, 1997. – С. 67–73.

162. *Лабащук О.* Натальний наратив і усна традиція: синтактика, семантика, прагматика / Оксана Василівна Лабащук. – Т. : Підручники і посібники, 2013. – 318 с.

163. *Левченко М.* Оповідання селян за часу громадянської війни на Україні / М. Левченко // Етнографічний вісник. – 1926. – Кн. 2. – С. 68–77.

164. *Легенди та перекази / упорядкув. та прим. А. Л. Іоаніді ; вступ О. І. Дея.* – К. : Наукова думка, 1985. – 399 с.

165. *Легенды. Предания. Бывальщины / сост., подгот. текстов, вступ. ст. и примеч. Н. А. Криничной.* – М. : Современник, 1989. – 287 с.

166. *Лемківський календар на 2006 / упоряд. І. Красовський.* – Л., 2005. – 110 с.

167. *Ленко Н.* На межовій землі [текст]. (Спогади з Закарпаття) / Ната Ленко. – К., 1999. – 127 с.

168. *Лесів М.* Мова фольклору на польсько-українському пограниччі / М. Лесів // Наша культура. – Варшава, 1974. – № 192. – С. 4.

169. *Лесів М.* Особливості говору українців Холмщини і Підляшшя / М. Лесів // Холмщина і Підляшшя: історико-етнографічне дослідження. – К., 1997. – С. 86–100.

170. *Лесів М.* Українські говірки в Польщі / М. Лесів. – Варшава : Український архів, 1997. – 496 с.

171. *Лесів М.* Фольклорні записи з Люблінського воєводства / М. Лесів // Український календар на 1970 рік. – Варшава, 1969. – С. 77–80.

172. *Липатова А. П.* Формы текста рассказов о снах: «свидетельские показания» и мемораты [Електронний ресурс] / А. П. Липатова // Труды «Русской антропологической школы». – М., 2008. – Вып. 5. – Режим доступа : <http://www.ulfolk.ru/Statji/333/335.pdf>.

173. *Литвин В.* Тисяча років сусідства і взаємодії / В. Литвин // Міжнаціональні відносини та національні меншини України: стан, перспективи / упоряд. : Р. Ш. Чілачава, Т. І. Пилипенко ; за ред. Р. Чілачави. – К., 2004. – 384 с.

174. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. Г. Теремка. – К. : ВЦ Академія, 2007. – 752 с.

175. *Лозанова А. Н.* Поэтическое творчество «работных людей» крепостной эпохи / А. Н. Лозанова // Русское народное поэтическое творчество. Очерки по истории русского народного поэтического творчества. – М. ; Ленинград : Изд. АН СССР, 1955. – Т. II. – Кн. 1. – С. 86–128.

176. *Мадзелян С.* Смак долі / С. Мадзелян // Наша Загорода. – 2000. – 234 с.

177. *Макар Ю.* Акція «Вісла»: характер та наслідки для українців в Польщі / Ю. Макар // Pamiętny Rok 1947 / pod red. Marii E. Ożóg. – Rzeszów, 2001. – S. 187–199.

178. *Макар Ю.* Холмщина і Підляшшя в першій половині ХХ століття: Історико-політична проблематика / Ю. Макар. – Л. : Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 2003. – 88 с.

179. Малорусские народные предания и рассказы / свод Михайла Драгоманова. – К., 1876. – XXVI. – 484 с.

180. *Мареш Т.* Микроистория – возрождение региональной истории на польской почве // Регіональна історія України : 36. наук. ст. – 2008. – Вип. 2. – С. 67–78.

181. *Марчак В.* Виникнення й перші роки діяльності УСКТ у Сяноці / В. Марчак // Український альманах. – Варшава, 2004. – С. 59–65.

182. *Марчак В.* Українець у Польщі / В. Марчак. – Л. ; Сянок, 2006. – 576 с.

183. *Мелетинский Е. М.* Новеллистическая сказка и сказка-анекдот как фольклорные жанры / Е. М. Мелетинский // *Мелетинский Е. М.* Историческая поэтика новеллы. – М., 1990. – С. 8–29.

184. *Мигаль М.* Дзвони Лемківщини: чи дослухається до них влада України та Польщі [Електронний ресурс] / М. Мигаль // Дзеркало тижня. – 2002. – № 19. – Режим доступу : <http://lemko.org/lemko/nenka/zn02.html>.

185. *Мирер С.* Революция: устные рассказы уральских рабочих о гражданской войне / С. Мирер, В. Боровик ; под ред. М. В. Морозова. – М. ; Ленинград : ОГИЗ, 1931. – 454 с.

186. *Мисик О.* Політичні та культурно-освітні права національних меншин Польщі (1921–1989) / О. Мисик // Український альманах. – Варшава, 2006. – С. 150–157.

187. *Михайлова Н.* Сказ о братьях Венгеровых / Н. Михайлова // Фольклор как искусство слова : [сб. ст. / отв. ред. Н. И. Кравцов]. – М. : Издательство Московского университета, 1966. – С. 140–159.

188. *Михнюкевич В. Л.* Проблемы сказа в фольклоре / В. Л. Михнюкевич // Фольклор и литература. (Проблемы их творческих взаимоотношений) : [сб. науч. тр.]. – М., 1982. – С. 66–83.

189. *Мишанич С.* Жанрова система українського фольклору / С. Мишанич // Фольклористичні та літературознавчі пра-

ці. – Донецьк : Донецький національний університет, 2003. – Т. 2. – С. 365–375.

190. *Мишанич С.* Українська неказкова проза / С. Мишанич // Фольклористичні та літературознавчі праці. – Донецьк : Донецький національний університет, 2003. – Т. 1. – С. 427–442.

191. *Мишанич С. В.* Біля джерел народної прози / С. В. Мишанич // Народні оповідання. Українська народна творчість. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 15–62.

192. *Мишанич С. В.* Локально-монографічне дослідження фольклору / С. В. Мишанич // Слов'янське літературознавство і фольклористика. – К. : Наукова думка, 1975. – Вип. 10. – С. 82–96.

193. *Мишанич С. В.* Усна народна творчість / С. В. Мишанич // Культура і побут населення України. – К., 1991. – С. 163–177.

194. *Мишанич С. В.* Усні народні оповідання: питання поетики / С. В. Мишанич. – К. : Наукова думка, 1986. – 327 с.

195. *Мишанич С. В.* Усні хроніки народного життя // Народні оповідання / упорядкув. і передм. С. В. Мишанича. – К. : Дніпро, 1986. – С. 5–16.

196. *Мігус С.* Українська школа на прикордонні / С. Мігус // Український альманах. – Варшава, 2004. – С. 29–33.

197. *Місило Є.* Календар акції «Вісла» / Є. Місило // Ватра. – 2007. – № 2 (57). – Рік XVI. – С. 14–17.

198. *Мокрий В.* Церква в житті українців / В. Мокрий. – Л. ; Краків ; Париж : Просвіта, 1993. – 106 с.

199. *Мончак Л.* Лабова. Лемківське село нашої пам'яті / Л. Мончак, І. Поляняк, Н. Юськів. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2006. – 102 с.

200. *Морох Ю.* Моє повертання / Ю. Морох // Вісник Закарпаття. – Перемишль, 2001. – № 8–9–10. – С. 12–19.

201. *Морохин В. Н.* Прозаические жанры русского фольклора. Хрестоматия : учеб. пособие для филол. специаль-

ностей / В. Н. Морохин. – 2-е изд., доп. – М. : Высшая школа, 1983. – 303 с.

202. *Мышанич С. В.* Слухи и толки / С. В. Мышанич // Восточнославянский фольклор : Словарь научной и народной терминологии / редкол. : К. П. Кабашников (отв. ред.) и др. – Минск : Навука і тэхніка, 1993. – С. 332.

203. Над Бугом і Нарвою. – Bielsk Podlaski, 1997. – Вип. 5 (33).

204. Народні оповідання / [упорядкув., вступ. ст. С. Мишанича]. – К. : Наукова думка, 1983. – 503 с.

205. *Нирё Л.* О значении и композиции произведения / Л. Нирё // Семиотика и художественное творчество : [сб. ст.] / [редкол. : Ю. Я. Барабаш (отв. ред.) и др.]. – М. : Наука, 1977. – С. 125–151.

206. *Носова Г.* Концептуалізація національної, етнічної, культурної ідентичностей в історичному вимірі. Криза ідентичності за умов глобалізації / Г. Носова // Наукові записки : Матеріали VI Міжнародної наукової конференції «Культура в горизонті сталих і плинних ідентичностей». – Острог, 2013. – Ч. 1. – С. 125–134. – (Серія «Культурологія»).

207. *Овад К.* Тотожність на пограниччі / К. Овад // Вісник Закерзоння. – Перемишль, 2002. – № 4–5–5. – С. 48–49.

208. *Ожеховський А.* Що далі з нашим українством? / А. Ожеховський // Вісник Закерзоння. – Перемишль, 2002. – № 1–2–3. – С. 37–47.

209. *Павлів В.* 55-річчя операції «Вісла», або Як у Польщі вирішили «українське питання» [Електронний ресурс] / В. Павлів // Дзеркало тижня. – 2002. – № 16. – Режим доступу : <http://dt.ua/articles/28127>.

210. *Падовська О.* Проблеми збереження пам'яті депортованих українців / О. Падовська // Українці Закерзоння : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції та спогади з нагоди 60-річчя депортації автохтонних українців з Польщі [«Міжн. наук.-практ. конф. з нагоди 60-річчя депортації авто-

хтонних українців з Польщі»] (Бучач, 29–30 вересня 2005 р.). – Л. : ЛНАМ-СПОЛОМ, 2007. – С. 50–58.

211. *Палеха Ю. І.* Загальне документознавство [текст] : навч. посіб. / Ю. І. Палеха, Н. О. Леміш. – К. : Ліра-К, 2008. – 393 с.

212. Памятна книжка. Село Ганчова (1528–1960) / издание Ганчовского Комитета в Соед. Шт. и Канаді. – Юнкерс, 1960. – 81 с.

213. *Паньків М.* Про село Переводів / М. Паньків // Наше слово. – Варшава, 2006. – № 24 (2549). – С. 9.

214. Події ювілейного свята лемківської культури // Ватра. – 2007. – № 4 (59). – Рік XVI. – С. 14–15.

215. *Померанцева Э. В.* Мифологические персонажи в русском фольклоре / Э. В. Померанцева. – М., 1975. – 200 с.

216. *Померанцева Э. В.* Русская устная проза : [учеб. пособие по спецкурсу для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 «Русский язык и литература» / сост. В. Г. Смолицкий]. – М. : Просвещение, 1985. – 272 с.

217. *Померанцева Э. В.* Соотношение эстетической и информационной функций в разных жанрах устной прозы / Э. В. Померанцева // Проблемы фольклора. – М. : Наука, 1975. – С. 75–81.

218. *Попов П.* До питання про способи збирати фольклорні матеріали / П. Попов // Етнографічний вісник. – 1926. – Кн. 2. – С. 5–19.

219. *Потебня А.* Естетика і поетика слова / А. Потебня. – К. : Мистецтво, 1985. – 302 с.

220. *Присташ Я.* Культурне життя української національної меншини в Польщі після 1947 року / Я. Присташ // Український альманах. – Варшава, 2007. – С. 174–177.

221. Прозаические жанры русского фольклора : хрестоматия / сост. В. Н. Морохин. – М. : Высшая школа, 1983. – 399 с.

222. *Пропп В. Я.* Жанровый состав русского фольклора / В. Я. Пропп // Пропп В. Я. Фольклор и действительность: избранные статьи / В. Я. Пропп ; [сост., ред., предисл. и при-

меч. Б. Н. Путилова ; АН СССР, Ин-т востоковедения]. – М. : Наука, 1976. – С. 46–82.

223. *Пропп В.* Об историзме фольклора и методах его изучения [Электронный ресурс] / В. Пропп. – Режим доступа : http://nashaucheba.ru/v16835/пропп_в_фольклор_и_действительность?page=.

224. *Пропп В. Я.* Поэтика фольклора. (Собрание трудов) / В. Я. Пропп ; [сост., предисл. и коммент. А. Н. Мартыновой]. – М. : Лабиринт, 1998. – 352 с.

225. *Пропп В. Я.* Принципы классификации фольклорных жанров / В. Я. Пропп // *Пропп В. Я.* Фольклор и действительность: избранные статьи / В. Я. Пропп ; [сост., ред., предисл. и примеч. Б. Н. Путилова ; АН СССР, Ин-т востоковедения]. – М. : Наука, 1976. – С. 34–45.

226. *Пропп В. Я.* Фольклор и действительность / В. Я. Пропп // *Пропп В. Я.* Фольклор и действительность: избранные статьи / В. Я. Пропп ; [сост., ред., предисл. и примеч. Б. Н. Путилова ; АН СССР, Ин-т востоковедения]. – М. : Наука, 1976. – С. 83–115.

227. *Пульковський М.* Роздуми на тему «Українського альманаху» на 2009 рік / М. Пульковський // Наше слово. – Варшава, 2009. – № 20 (2702). – С. 11.

228. *Путилов Б. Н.* Типология фольклорного историзма // Типология народного эпоса. – М. : Наука, 1975. – С. 164–181.

229. *Путилов Б. Н.* Вариативность в фольклоре как творческий процесс / Б. Н. Путилов // Историко-этнографические исследование по фольклору. – М., 1994. – С. 180–197.

230. *Путилов Б. Н.* Историко-фольклорный процесс и эстетика фольклора / Б. Н. Путилов // Проблемы фольклора. – М. : Наука, 1975. – С. 12–21.

231. *Путилов Б. Н.* Фольклор и народная культура / Б. Н. Путилов. – С.Пб. : Наука, 1994. – 237 с.

232. Рижик Є. Календарні обряди українців Холмщини і Підляшшя / Є. Рижик // Холмщина і Підляшшя: історико-етнографічне дослідження. – К. : Родовід, 1997. – С. 251–269.

233. Рильський М. Т. Словесна творчість українського радянського народу / М. Т. Рильський // Розвиток науки в Українській РСР за 40 років. – К., 1957. – С. 98–104.

234. Романюк І. Українська молодь у Польщі: пошуки місця для національної тотожності [Електронний ресурс] / І. Романюк. – Режим доступу : <https://bojky.wordpress.com/2009/02/25/українська-молодь-у-польщі-пошуки-міс/>.

235. Ротко Г. Стосунок лемків до ОУН-УПА на Західній Лемківщині / Г. Ротко // Ватра. – 2007. – № 4 (59). – Рік XVI. – С. 8–9.

236. Русский фольклор .– Ленинград : Наука, 1972. – Т. XIII : Русская народная проза. – 316 с.

237. Русское народное поэтическое творчество / под ред. П. Г. Богатырева. – М., 1956. – 620 с.

238. Русское народное поэтическое творчество : [учебное пособие для филол. ф-тов пед. ин-тов / под ред. Н. И. Кравцова]. – М. : Просвещение, 1971. – 384 с.

239. Русское народное поэтическое творчество : учебник для пед. ин-тов / М. А. Вавилова, В. А. Василенко, Б. А. Рыбакова и др. ; под ред. А. М. Новиковой. – 3-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 1986. – 400 с.

240. Саварин Т. В. Лемківські весільні обрядові пісні в міжетнічному контексті : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07 / Тетяна Володимирівна Саварин. – Л., 2003. – 190 с.

241. Сергійчук В. Трагедія українців у Польщі / В. Сергійчук. – Т., 1997. – 438 с.

242. Середа В. Злочин і реалії примирення та взаємопрощення / В. Середа // Українці Закерзоння : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції та спогади з нагоди

60-річчя депортації автохтонних українців з Польщі [«Між-нар. наук.-практ. конф. з нагоди 60-річчя депортації автохтонних українців з Польщі»] (Бучач, 29–30 вересня 2005 р.). – Л. : ЛНАМ-СПОЛОМ, 2007. – С. 24–37.

243. *Сивицький М.* Українці на Ряшівщині 1952 року / М. Сивицький // Український альманах. – Варшава, 1997. – С. 90–93.

244. *Симонідес Д.* Меморат і фабулат у сучасній фольклористиці / Д. Симонідес // Народна творчість та етнографія. Польська етнологія. – 2007. – № 1. – С. 120–125.

245. *Сирник М.* Досвід організації українського шкільництва в Польщі після 1947 року / М. Сирник // Український альманах. – Варшава, 2006. – С. 103–117.

246. *Сирник М.* Навчання мови національних меншин у Польщі – оцінка державних структур. Стан у 2005/2006 шкільному році / М. Сирник // Український альманах. – Варшава, 2007. – С. 197–215.

247. *Сирник М.* Стан навчання української мови у Польщі після виселення 1947 року [Електронний ресурс] / М. Сирник. – Режим доступу : <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=133>.

248. *Сирник М.* Українське шкільництво у Польщі після 1947 року – штрихи до історії [Електронний ресурс] / М. Сирник. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Україномовні_школи_в_Польщі.

249. *Сирник Я.* Про початки «Нашого слова»: погляд по іншому / Я. Сирник // Наше слово. – Варшава, 2006. – № 25 (2550). – С. 3.

250. *Скрипник Г.* Польська етнологія на межі тисячоліть / Г. Скрипник // Народна творчість та етнографія. Польська етнологія. – 2007. – № 1. – С. 6–12.

251. Словарь української мови : у 4 т. / упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – Т. 1. – 494 с.

252. Словник української мови : в 11 т. – 1970. – Т. 1. – 827 с.

253. *Сокіл В.* Оддзвонив голодомор / В. Сокіл // Українці про голод 1932–1933. Фольклорні записи Василя Сокола. – Л. : Афіша, 2003. – С. 5–18.

254. *Соколов Ю. М.* Русский фольклор / Ю. М. Соколов. – М. : Учпедгиз, 1941. – 559 с.

255. *Соколов Ю. М.* Русский фольклор : учебник для вузов / Ю. М. Соколов. – М. : Учпедгиз, 1938. – 562 с.

256. *Соколова В. К.* Русские исторические предания / В. К. Соколова. – М., 1970. – 288 с.

257. *Сорокіна Т.* Бувальщини про таке-сяке [Електронний ресурс] / Т. Сорокіна. – Режим доступу : http://lb.ua/news/2010/05/17/44582_Buvalshchini_pro_takesyake.html?print.

258. *Співак Є.* Варварська депортація / Є. Співак // Українці Закерзоння : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції та спогади з нагоди 60-річчя депортації автохтонних українців з Польщі [«Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 60-річчя депортації автохтонних українців з Польщі»] (Бучач, 29–30 вересня 2005 р.). – Л. : ЛНАМ-СПОЛОМ, 2007. – С. 121–133.

259. *Стець А.* Акція «Вісла» в Березно [Електронний ресурс] / А. Стець. – Режим доступу : <http://www.holm.kiev.ua/?page=106&lang=1&scath=21>.

260. *Стороняк Р.* Будівничий повоєнних структур УГКЦ у Польщі / Р. Стороняк // Український альманах. – Варшава, 2007. – С. 264–290.

261. *Судин Ю.* Закерзоння 1939–1947. (Лемківщина, Надсяння, Холмщина, Підляшшя). Хроніка подій / Ю. Судин, Д. Судин. – Л. : Сполом, 2007. – 276 с.

262. *Сухобрус Г. С.* Казки, легенди, оповідання / Г. С. Сухобрус // Українська народна поетична творчість. – К., 1958. – Т. 2. – С. 297–333.

263. *Сухобрус Г. С.* Художні особливості оповідального фольклору / Г. С. Сухобрус // Народна творчість та етнографія. – 1957. – № 2. – С. 31–40.

264. *Сухомлинов О. М.* Культурні пограниччя: новий погляд на стару проблему / О. М. Сухомлинов. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток Лтд», 2008. – 212 с.

265. *Твардовський Я.* Мала вітчизна [Електронний ресурс] / Я. Твардовський. – Режим доступу : http://www.bosz.com.pl/index.php?s=karta_recenzje&id=48.

266. *Тима П.* Скромність, яка не прикрашає / П. Тима // Політика і культура. – 1999. – № 34. – С. 20–23.

267. *Ткаченко А.* Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: підруч. для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл. / А. Ткаченко. – К. : Київський університет, 2003. – 448 с.

268. *Ткачов С. В.* Польсько-український трансфер населення 1944–1946 рр. / С. В. Ткачов. – Т., 1997. – 216 с.

269. *Томпсон П.* Голос прошлого. Устная история / П. Томпсон ; пер. с англ. – М., 2003. – 368 с.

270. Традиции и современность в фольклоре / под ред. В. К. Соколовой. – М. : Наука, 1988. – 216 с.

271. *Тресков И. В.* Былины и сказы на Тереке / И. В. Тресков // Русский фольклор. Полевые исследования. – Ленинград : Наука, 1984. – Т. XXII. – С. 97–106.

272. *Трухан М.* Акція «Вісла» / М. Трухан // Віднова. – 1985. – № 3. – С. 53–62.

273. *Трухан М.* Боротьба за повернення на рідні землі / М. Трухан // Вісник Закерзоння. – Перемишль, 2001. – № 8–9–10. – С. 91–100.

274. *Трухан М.* Українці в Польщі після Другої світової війни (1944–1984). – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1990. – 404 с.

275. Украинские народные предания / собрал П. Кулиш. – М. ; С.Пб., 1847. – 90 с.

276. Українське шкільне питання в документах Міністерства освіти в 1952 році / [пер. з польсь. М. Сивіцького] // Український альманах. – Варшава, 1997. – С. 259–266.

277. Українці Закарпаття : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції та спогади з нагоди 60-річчя депортації автохтонних українців з Польщі [«Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 60-річчя депортації автохтонних українців з Польщі»] (Бучач, 29–30 вересня 2005 р.). – Л. : ЛНАМ-СПОЛОМ, 2007. – 292 с.

278. Українці Холмщини та Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків : [зб. наук. пр. / упоряд. М. М. Кучерепа та ін.]. – Луцьк : ВАТ «Волин. обл. друк»; РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 568 с.

279. Усна епіка. Етнічні традиції та виконавство : матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої пам'яті Ф. Колесси та А. Лорда (Київ, 8–14 вересня 1997 р.). – К. : Книжкова друкарня наукової книги, 1997. – 175 с.

280. Усна епіка. Етнічні традиції та виконавство : матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої пам'яті Ф. Колесси та А. Лорда (Київ, 8–14 вересня 1997 р.). – К. : Книжкова друкарня наукової книги, 1997. – 183 с.

281. *Фабрика-Процька О. Р.* Пісенна культура лемків ХХ століття: збереження традицій та новотворчість : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07 / Ольга Романівна Фабрика-Процька. – Івано-Франківськ, 2008. – 290 с.

282. *Филимонюк Л.* Українське життя в Білостоці / Л. Филимонюк // Український альманах. – Варшава, 2006. – С. 97–103.

283. *Филимонюк Л.* Чи є нас мало? Чи буде буольш? Результати перепису очима наших читачів / Л. Филимонюк // Над Бугом і Нарвою. – 2003. – № 4 (68). – С. 12–13.

284. *Фіалкова Л.* Коли гори сходяться: нариси українсько-ізраїльських фольклорних взаємин / Л. Фіалкова. – К. : Автограф, 2007. – 176 с.

285. Франко І. Я. *Bel parlar gentile* / І. Я. Франко // Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 37. – С. 8–20.

286. Хальбвакс М. Социальные классы и морфология / М. Хальбвакс. – М. ; С.Пб., 2000. – 509 с.

287. Харитоновна В. І. До питання про специфіку продукування і побутування неказкової прози у слов'янській фольклорній традиції / В. І. Харитоновна // Проблеми слов'язнавства. – Л. : Світ, 1990. – Вип. 41. – С. 38–46.

288. Хаттон П. История как искусство памяти / П. Хаттон. – С.Пб., 2004. – 424 с.

289. Холмщина і Підляштя. Історико-етнографічне дослідження : [монографія / відп. ред. В. Борисенко]. – К. : Родовід, 1997. – 383 с.

290. Чаплик К. М. Трансформація пісенного фольклору лемківських переселенців у Західній Україні (повоєнний період) [текст] : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. : 17.00.03 / Катерина Миколаївна Чаплик ; НАН України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – К., 2010. – 20 с.

291. Черкес М. Д. Закерзоння. Історико-мемуарний нарис. Спогади / М. Д. Черкес, С. Й. Черкес. – Л. : Край, 2006. – 194 с.

292. Чистов К. В. К вопросу о принципах классификации жанров устной народной прозы (VII Международный конгресс антропологических и этнографических наук, август 1964 г.) / К. В. Чистов. – М. : Наука, 1964. – 10 с.

293. Чистов К. В. Народные традиции и фольклор: очерки теории / К. В. Чистов ; [АН СССР, Институт этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая]. – Ленинград : Наука, 1986. – 303 с.

294. Чистов К. В. Поэтика славянского фольклорного текста. Коммуникативный аспект / К. В. Чистов // История, культура, этнография и фольклор славянских народов /

VIII Международный съезд славистов, Загреб, Любляна, сентябрь 1978. – М. : Наука, 1978. – С. 299–327.

295. *Чистов К. В.* Прозаические жанры в системе фольклора / К. В. Чистов // Прозаические жанры фольклора народов СССР. – Минск, 1974. – С. 21–23.

296. *Чистов К. В.* Русские народные социально-утопические легенды / К. В. Чистов. – М. : Наука, 1967. – 340 с.

297. *Чичеров В. И.* Русское народное творчество / В. И. Чичеров. – М. : Изд. Московского Университета, 1959. – 522 с.

298. *Чичеров В. И.* Вопросы теории и истории народного творчества / В. И. Чичеров. – М. : Советский писатель, 1959. – 312 с.

299. *Чорі Ю.* Жива історія. (Сюжетно-тематичний огляд народних легенд, переказів та оповідей) / Ю. Чорі. – Мукачево : Елара, 2000. – 443 с.

300. *Щерба Г.* Історична правда про переселення українців з Холмщини в 1944–1947 рр. у спогадах самих переселенців з відстані 50 років / Г. Щерба // Світовий конгрес українців Холмщини та Підляшшя (Львів, Холм, 17–21 вересня 1994 року) : матеріали наукової конференції. – Л., 1996. – С. 119–131.

301. *Щерба Г.* Проблеми українсько-польських переселень у 1944–1948 роках у світлі соціологічних досліджень / Г. Щерба // Українська діаспора. – К. ; Чикаго, 1993. – № 3. – С. 63–74.

302. *Щерба І.* Переселення українців з Надсяння в 1944–1947 роках у спогадах самих переселенців [Електронний ресурс] / І. Щерба, Л. Яремкевич. – Режим доступу : <http://etno.uaweb.org/lib/nadsiannia44.html>.

303. *Ярневский И. З.* Устный рассказ как жанр фольклора / И. З. Ярневский. – Улан-Удэ, 1969. – 231 с.

304. *Adamczuk W.* Wstęp – Osobowa perspektywa zagadnienia znaczenia i roli ojczyzny oraz możliwości identyfikowania się z nią / W. Adamczuk, D. Pluta-Wojciechowska // Człowiek w

świecie kultury, języka, edukacji. – Bielsko-Biała : Wydawnictwo Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej, 2006. – S. 23–28.

305. *Barna A.* Z pamiętnika wysiedleńca. Wspomnienia / A. Barna. – Legnica, 2004. – 152 s.

306. *Bartmiński J.* Językowe podstawy obrazu świata / J. Bartmiński. – Lublin, 2006. – 318 s.

307. *Cependa I.* Polityka władz PRL wobec ukraińskiej mniejszości narodowej w latach 1944–1989 / I. Cependa // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze.* – Warszawa, 2002. – N 13–14. – S. 133–146.

308. *Chomiak R.* Nasz Łemkowski los / R. Chomiak. – Stary Sącz, 1995. – 105 s.

309. Co to jest mała ojczyzna? // *Над Бугом і Нарвою.* – 1993. – № 5–6 (9–10). – С. 22.

310. *Czubala D.* Wokół legendy miejskiej / D. Czubala. – Bielsko-Biała : Wydawnictwo ATH, 2005. – 163 s.

311. *Czubala D.* Współczesne legendy miejskie / D. Czubala. – Katowice : Uniwersytet Śląski, 1993. – 140 s.

312. *Degh L.* The Memorata and the Proto-Memorata / L. Degh, A. Vazsonyi // *Journal of American Folklore.* – 1974. – N 87 (345). – P. 225–239.

313. *Dmitruk P.* Wtedy wziął pistolet i powiedział... to co, pójdiesz do bandy? // *Podlaski kwartalnik kulturalny.* – 2011. – N 1. – S. 48–57.

314. *Drozd R.* Akcja «Wisła» a kwestia ukraińska w Polsce / R. Drozd // *Pamiętny Rok 1947 / pod red. Marii E. Ożóg.* – Rzeszów, 2001. – S. 175–185.

315. *Drozd R.* Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989 / R. Drozd. – Warszawa : Tyrsa, 2001. – 379 s.

316. *Drozd R.* Ukraińcy na Pomorzu Zachodnim w latach 1947–1952 / R. Drozd // *Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji «Wisła» 1947 roku.* – Kraków, 1997. – S. 49–58.

317. *Dudra S.* Łemkowie. Deportacja i osadnictwo ludności łemkowskiej na Środkowym Nadodrzu w latach 1947–1960 / S. Dudra. – Głogów : IntroDruk, 1998. – 199 s.

318. *Gašparikova V.* Monograficke štúdiom ľudovej prózy v jednej lokalite (Dačov Lom) / V. Gašparikova // Slovenský národopis. – 1977. – N 1. – S. 45–76.

319. *Górnicka M.* Druga wojna światowa w przekazie rodzinnym / M. Górnicka // Zeszyty naukowe uniwersytetu opolskiego. Folklorystyka 2. – Opole, 1996. – S. 179–184.

320. *Hałagida I.* Życie Ukraińców na ziemiach zachodnich po akcji «Wisła» / I. Hałagida // Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji «Wisła» 1947 roku. – Kraków, 1997. – S. 37–48.

321. *Heiger M.* Osiedlenie ludności ukraińskiej w województwie gdańskim w ramach akcji «Wisła» / M. Heiger // Pamiętny Rok 1947 / pod red. Marii E. Ożóg. – Rzeszów, 2001. – S. 201–208.

322. *Honko L.* Memorates and the Study of Folk Beliefs / L. Honko // Journal of the Folklore Institute. – 1964. – N 1. – P. 5–19.

323. *Kadłubiec K. D.* Problematyka badań nad gawędziarstwem ludowym / K. D. Kadłubiec // Ludowość dawniej i dziś: Studia folklorystyczne. – Wrocław, 1973. – S. 225–236.

324. *Kmita M.* Cerkiew greckokatolicka w życiu Ukraińców w Polsce po akcji «Wisła» 1947 roku / M. Kmita // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – Kraków, 1997. – T. V–VI. – S. 203–209.

325. *Kmita M.* Wpływ akcji «Wisła» na życie kulturalne ukraińców w PRL / M. Kmita // Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji «Wisła» 1947 roku. – Kraków, 1997. – S. 185–211.

326. *Konieczny Z.* OUN-UPA na terenie Polski w latach 1944–1947 / Z. Konieczny // Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939–2004. – Warszawa, 2004. – S. 161–188.

327. *Kurak J.* Nad Bieszczadami słońce zgasło / J. Kurak. – Warszawa, 2008. – 104 s.

328. *Kwaśniewski K.* Integracja społeczności regionalnej. – Śląsk Opolski ; Opole, 1987. – 150 s.

329. Łemkowie na Dolnym Śląsku – wczoraj-dziś-jutro? – Legnica : Wydawnictwo Edytor Legnica, 1998. – 16 s.

330. *Leščák M.* Príspevok k metodike terénneho výskumu súčasného stavu folklóru / M. Leščák // Slovenský národopis. – 1966. – N 4. – S. 570–578.

331. *Łesiów M.* Folklor pogranicza polsko-ukraińskiego / M. Łesiów // Literatura ludowa i literatura chłopska. Materiały z ogólnopolskiej naukowej sesji folklorystycznej 16–18.II.1973. – Lublin, 1977. – S. 173–194.

332. *Madzik J.* Bortne i okolycia [Електронний ресурс] / J. Madzik. – Режим доступу : <http://lemko.org/pdf/Bortne.pdf>.

333. *Melicherčík A.* Boj proti fašizmu za Slovenského národného povstania v ústnom podaní slovenského ľudu / A. Melicherčík // Slovenský národopis. – 1961. – N 3. – S. 358–395.

334. *Miczka T.* Tożsamość regionalna w perspektywie globalizacji / T. Miczka // Człowiek w świetle kultury, języka, edukacji. – Bielsko-Biała : Wydawnictwo Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej, 2006. – S. 39–50.

335. *Mlynar W.* Wsiady klycze nasce / W. Mlynar // Загорода. – 1995. – № 1/4. – С. 32–33.

336. Mniejszość w warunkach zagrożenia. Pamiętniki łemków / pod red. W. Sitka. – Wrocław, 1996. – 173 s.

337. *Mokry W.* Nie wojskowy, lecz polityczny cel wysiedleńczej akcji «Wisła» / W. Mokry // Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji «Wisła» 1947 roku. – Kraków, 1997. – S. 13–22.

338. *Myczkowski Z.* Tożsamość miejsca w ochronie i kształtowaniu krajobrazu kulturowego / Z. Myczkowski // Krajobrazy Dziedzictwa Narodowego. – 2000. – N 3. – S. 6–8.

339. *Odoj G.* Lokalność jako ojczyzna – w kręgu pojęć podstawowych [Електронний ресурс] / G. Odoj. – Режим доступу : <http://www.eduskrypt.pl>.

340. *Oleśniewicz M.* Doła Łemka / M. Oleśniewicz. – Legnica : Wydawnictwo Edytor Legnica, 2009. – 130 s.

341. *Olszański T. A.* Wokół akcji «Wisła» / T. A. Olszański // Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji «Wisła» 1947 roku. – Kraków, 1997. – S. 173–184.

342. *Ossowski S.* Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny / S. Ossowski // O ojczyźnie i narodzie. – Warszawa, 1984. – C. 26–39.

343. *Polska-Ukraina: trudne pytania.* – Warszawa, 2001. – T. 8. – 324 s.

344. *Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji «Wisła» 1947 roku / pod red. W. Mokrego.* – Kraków, 1997. – 465 s.

345. *Pudło K.* Łemkowie. Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska 1947–1985 / K. Pudło. – Wrocław : Polskie towarzystwo ludoznawcze, 1987. – 198 s.

346. *Racki A.* Ewolucja zmian w świadomości i języku Ukraińców Warmii i Mazur w latach 1947–1993 / A. Racki // W kręgu kultury ukraińskiej. – Olsztyn, 1995. – S. 173–182.

347. *Rozłubirski E.* Głos w sprawie oceny tzw. «akcji Wisła» (przedruk z «Tygodnika Popularnego», nr 27 (654), 6. VII. 1997 r.) / E. Rozłubirski // Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939–2004. – Warszawa, 2004. – S. 319–323.

348. *Samsonowicz H.* O wielkiej i małej ojczyźnie / H. Samsonowicz // Wszechnica mazowiecka. Materiały. – Warszawa, 1999. – T. 1. – S. 72–76.

349. *Sielecki F.* O potrzebie dalszych badań nad powiazaniami folkloru ukraińskiego z białoruskim i polskim / F. Sielecki // Z problemów ukrajinoznawstwa. – Warszawa, 1987. – S. 49–56.

350. *Simonides D.* Przyszłość folklorystyki. Marzenia czy potrzeba naukowa? // Folklorystyka: dylematy i perspektywy /

redaktor naukowy Dorota Simonides. – Opole: Uniwersytet opolski. Instytut Filologii Polskiej, 1995. – S. 11–27.

351. *Sirovatka O.* Vspomínkové vyprávění jako druh lidové prózy / O. Sirovatka // Český lid. – 1963. – R. 50. – Č. 2. – S. 114–120.

352. *Sokołowska B.* Aksjologia małej ojczyzny w kontekście rozważań o pirsztwie Stanisława Wincenza / B. Sokołowska // O dialogu kultur / pod red. C. Kłaka. – Rzeszów, 1997. – S. 121–137.

353. *Stahl Sandra K. D.* The Oral Personal Narrative and Its Generic Context / Sandra K. D. Stahl // Fabula. – 1977. – N 18. – P. 18–39.

354. *Stęпка S.* Mniejszość ukraińska – problem powrotu do rodzinnych stron (1947–1959) / S. Stęпка // Przegląd Humanistyczny. – Warszawa, 2006. – N 1 (394). – S. 99–112.

355. *Szawłowski R.* Akcja «Wisła» w świetle prawa / R. Szawłowski // Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939–2004. – Warszawa, 2004. – S. 221–242.

356. Tam mój dziadek żył, i ojciec żył, i ja pragnę tam żyć i umrzeć w ziemi rodzonyj – документи поворотів // Вісник Закерзоння. – Перемишль, 2001. – № 8–9–10. – С. 30–76.

357. *Urban K.* W przededniu akcji «Wisła» / K. Urban // Над Бугом і Нарвою. – 1994. – № 6 (16). – Рік IV. – С. 22–24.

358. *Ward D.* On the Genre Morphology of Legendry: Belief Story Versus Belief Legend // Western Folklore. – 1991. – N 50 (3). – P. 296–303.

359. Więźniowie Jaworzna // Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji «Wisła» 1947 roku. – Kraków, 1997. – S. 75–82.

360. *Wołosiuk L.* Przebieg i skutki akcji «Wisła» / L. Wołosiuk // Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji «Wisła» 1947 roku. – Kraków, 1997. – S. 23–35.

361. Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Brzozy i okolic / pod red. M. Szyszko-Grabana, A. Szyszko, A. Rydzanicz, ks. A. Grabana. – Strzelce Krajeńskie, 2004. – Cz. 2. – 280 s.

362. Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Ługów i okolic / pod red. M. Szyszko-Grabana, A. Szyszko, ks. A. Grabana. – Strzelce Krajeńskie, 2004. – Cz. 1. – 151 s.

363. *Żerelik R.* Mniejszość ukraińska w Polsce po II wojnie światowej / *R. Żerelik* // *Mniejszości narodowe w Polsce.* – Wrocław, 1997. – S. 43–50.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК РЕСПОНДЕНТІВ

364. Записано від Ротко Михала, 1933 р. н., народився в с. Панкна Горлицького повіту (запис 11 липня 2011 р.).

365. Записано від Ротко Емілії, 1937 р. н., народилася в с. Гладишів Горлицького повіту (запис 11 липня 2011 р.).

366. Записано від Скрипака Ярослава, 1939 р. н., народився в с. Гладишів Горлицького повіту (запис 11 липня 2011 р.).

367. Записано від Криницької (Клим) Юлії, 1934 р. н., народилася в с. Улюч Березівського повіту (запис 12 липня 2011 р.).

368. Записано від Криницького Томаша, 1925 р. н., народився в с. Баниця Горлицького повіту (запис 12 липня 2011 р.).

369. Записано від Чупік Єви, 1927 р. н., народилася в с. Білянка Горлицького повіту (запис 11 червня 2010 р.).

370. Записано від Вишнівської (Карлички) Марії, 1929 р. н., народилася в с. Яворнік Сяноцького повіту (запис 23 червня 2010 р.).

371. Записано від Онишканича Павла, 1938 р. н., народився в с. Яворнік Сяноцького повіту (запис 23 червня 2010 р.).

372. Записано від Пінчук Теклі, 1919 р. н., народилася в с. Команьча Сяноцького повіту (запис 20 червня 2010 р.).

373. Записано від Воробель (Федак) Олени, 1925 р. н., народилася в с. Бортне Горлицького повіту (запис 10 липня 2011 р.).

374. Записано від Воробель Теодора, 1921 р. н., народився в с. Бортне Горлицького повіту (запис 10 липня 2011 р.).

375. Записано від Криницької Марії, 1927 р. н., народилася в с. Нижня Мохначка Новосондецького повіту (запис 9 липня 2011 р.).

376. Записано від Капелюх Анни, 1929 р. н., народилася в с. Смерековець Горлицького повіту (запис 15 липня 2011 р.).

377. Записано від Ігнатюка Івана, 1928 р. н., народився в с. Данці Володарського повіту (запис 16 липня 2011 р.).

378. Записано від Гири (Баюс) Олени, 1928 р. н., народилася в Маластові Горлицького повіту (запис 19 липня 2011 р.).

379. Записано від Чухти Петра, 1934 р. н., народився в с. Ждиня Горлицького повіту (запис 19 липня 2011 р.).

380. Записано від Джамби Стефана, 1929 р. н., народився в с. Ждиня Горлицького повіту (запис 19 липня 2011 р.).

SUMMARY

In this thesis which is based on the field research, overviewed the scientific literature and the periodical press, analyzed the specific features of oral folk stories about the displacement in 1947 of Ukrainians to Poland in the second half of XX – beginning of the XXIst century. Geographically, the study covers the Lemkivshchyna, Holmshchyna, Pidljashja and Nadsjannja, where the Ukrainian population lived from ancient times, and the north-western region of Poland, where the Ukrainians were resettled as the result of the action «Wisla» of 1947.

The paper deals with the scientific literature about oral religious culture of Ukrainian minority in Poland, from 1950 until the present time. Also considered the theoretical aspects of the genre specificity of folk story, it analyzes the main definitive characteristics. Also the research compares features of the genre of oral narratives about the displacement in 1947 with other genres of oral prose, such as narration, legend, tale, fiction, fable, rumours, gossips, hearings, and it is overviewed such a phenomenon as memorat and fabulat.

The thesis which is based on the verbal material of narratives shows the historical backgrounds and they are the main reasons of appearance of such texts. The carried out analysis of oral folk stories of Ukrainians-immigrants has allowed to classify narratives according to the thematic principle: about the displacement of Ukrainians in 1947 (with motives about action «Wisla» and adaptations of migrants to new life); about savings of national identity (with motives of savings of the Ukrainian language, orthodox or Greco-catholic believes, culture); about «small homeland».

For the first time it is considered and analysed art peculiarities of oral narratives about the displacement (plot-composition structure, lexical resources and lexical features and tropes), it is considered theoretical aspects of representation of reality in oral prose of Ukrainians in Poland.

The analysis of a considerable empirical material has allowed the author to highlight specific characteristics of oral narratives of Ukrainians-migrants, in particular, acknowledgement of that fact that the oral prose about displacement of 1947 has all signs which are peculiar to any folklore genre: variability, oral features, traditional character, and collectiveness. The basic characteristic feature of oral folk stories about displacement of 1947 is that they in comparison with other genres most precisely represent the surrounding validity. The tragic element is expressed by motives. They, on the one hand, gravitate to as much as possible exact transfer of the concrete facts, and with another – the tendency to generalization is traced this variety of actions. As result, we have the typical episodes connected with violent removal of Ukrainians to the west and north, the ban on religion and education in their native language.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**УСНІ НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ
УКРАЇНЦІВ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ЛЕМКІВЩИНИ,
ХОЛМЩИНИ, ПІДЛЯШШЯ ТА НАДСЯННЯ:
ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНА СПЕЦИФІКА,
ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ**

Монографія

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України*

Редактор-координатор: *О. Щербак*

Комп'ютерна верстка: *О. Михолат*

Редактори: *Л. Тарасенко*

Оператори:

Підписано до друку 00.00.2014. Формат 60x84/16.
Гарнітура Minion Pro. Ум. друк. арк. 12,55.
Обл. вид. арк. 10,64.

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського НАН України